

סיכומי הסוגיות על מסכת ברכות

ב.

קורין את שמע בערב, שנאמר בשכבך.

מאימתי קורין את שמע בערבין – מצאת הכוכבים.¹

והיא השעה שבה כהנים שנטמאו וטבלו נכנסים לאכול בתרומה.

הקורא קודם לכן – לא יצא ידי חובתו.

המנהג בזמן הראשונים לקרוא שמע דערבית ולהתפלל מבעוד יום.

לרש"י: אין יוצאין בזה ידי חובתן, וקורין כדי לעמוד בתפילה מתוך ד"ת.

וחייבין לשוב ולקרואה משתחשך.

ויוצאין בקריאת שמע שעל המיטה.²

לר"ת: יוצאין בקריאה שבבית הכנסת שסומכין על רבי יהודה.³

ולתוסי א"א להתפלל מנחה אחר פלג כרבנן, ולסמוך על ר"י לערבית.

לר"י: יוצאין בקריאה שבביהכנ"ס שסומכין על תנאי דלהלן המקדימין זמנה.

(כגון מ"ד משעה שקדש היום בע"ש,

או משעה שבנ"א נכנסין להסב סעודת שבת).

סוף זמן ק"ש דערבית:

לר"א עד שליש הלילה, **לחכמים** עד חצות,⁴ **לר"ג** עד שיעלה עמוד השחר.

ולהלן עמ' ב' י"א עד שהעני עומד ליפטר מסעודתו.

הקטר חלבים (של קורבנות) ואברים (של עולה) –

מצוותן עד שיעלה עמוד השחר, ולא תקנו בה חכמים כלום.

עלה עמוד השחר והן למטה מן המזבח – נפסלו בלינה.

הנאכלים ליום אחד (חטאת, אשם, כבשי עצרת, מנחות ותודה) –

¹ ועי' בעמ' ב' עוד שיטות בעניין זה. ועי' ג. ב' לישני בגמ' אי רישא ר' אליעזר היא.

² והק' הראשונים דקורא אז רק פרשה א' (ברש"י לפנינו כתב זאת להדי', ותוסי' לא העתיקו פרט זה), ובלא ברכות, ומשמע לקמן שהיא רק משום מזיקין (עי' רא"ש שתי'), ושאי"כ נהגו כריב"ל דתפילות באמצע שלא כהלכתא. ובראשונים הוסיפו דהוא בלא כוונה למצוה ועוד הערות. ומ"מ מובא ברא"ש דכן סבירא ליה לריב"א ור"י גיאת, ורב עמרם כ' שיכרך אז אקב"ו על קריאת שמע.

³ דסוף זמן מנחה בפלג המנחה, ומאז זמן תפ"י ערבית, ומחדש ר"ת דה"ה ק"ש, ומביא ראיה מסתימת הגמ' דרב צלי ערבית של שבת בע"ש כר' יהודה ומשמע שקרא שמע. (עי' רא"ש דזו ראית ר"ת, והעיר מהרש"א דלפנינו בתוסי' הרא"י שלא במקומה כ"כ. וגם ברשב"א הרא"י בדברי ר"ת, אבל הוא מעתיקה רק כרא"י דאפשר לסמוך על ר' יהודה). ועי' רא"ש שדחה הראיה. ודחה את ר"ת מטעם דאין לדמות תפילות דכנגד תמידין לק"ש דתלוי בזמן שכיבה. ועל הקושי של ר"י דחק הרא"ש דבתפילה דרבנן יש להקל אף בתרתי דסתרי, ועי' מעיו"ט. ונפ"מ לדינא בין מסק' התוסי' להרא"ש אם יתפלל מנחה קודם פלג, לתוסי' שפיר דמי לקרוא שמע מבעו"י כרבי יהודה, ולהרא"ש עדיין לא יועיל דסו"ס זמן ק"ש לא שייך לזמן תפילת ערבית. ועי' בראשונים שהעתיקו מרב האי גאון שהמתפלל במקום שמקדמין לקרוא שמע קודם צאת הכוכבים, שיתפלל עמם אבל יקרא שמע אח"כ בזמנה. והיינו דלענין תפ"י יש לסמוך ולהקדים בשביל תפ"י בציבור, אבל סמיכת גאולה של ערבית לתפ"י נדחית מפני ק"ש בעונתה. ועיי"ש דיותר טוב אם יתפלל ראשונה נדבה ויוסיף להתפלל אח"כ לחובה. וי"א להפך. ואכמ"ל.

⁴ עי' רשב"א שהאריך אי לחכמים גם בדיעבד אין לקרוא אחר חצות, ור"ג פסק כשיטתו, או דר"ג בא לומר דאף לחכמים קורין בדיעבד עד עה"ש. ובהרא"ש פסק כהצד השני וממילא לר"ג אף לכתח"י א"צ לקרוא עד חצות, וכשנפסק בסוף הסוגי' כר"ג, היינו אף לכתחילה.

מצוותן עד שיעלה עמוד השחר ותקנו חכמים עד חצות.

ובעלות השחר – נעשין נותר, והאוכלן בכרת.

[כל הלילה כשר לקצירת העומר].

דברים שזכרו בתוס' בתוך הדברים :

בק"ש שעל המיטה – רגילין לקרוא רק פרשה א' כדלהלן (ס:).

ק"ש שעל המיטה – ת"ח פטור, וכדלהלן (ה:).

קיי"ל כריו"ח דבערבית ג"כ ק"ש קודמת לתפילה דלא כריב"ל.

זמן מנחה – לר"י עד פלג המנחה, ומאז זמן ערבית.

לרבנן זמנה עד הערב. דעבד כמר וכמר עבד.

בזמן הירושלמי נהגו לקרות שמע קודם תפילתם כמו אשרי,

מלבד ק"ש וברכותיה שקרו אח"כ, כריב"ל.

הקורא שמע על מיטתו – אין לברך.

תנא קאי אקרא דבשכבך ובקומך.

ותני דערבית ברישא – לת"א משום קרא דבשכבך.

ולת"ב כברייתו של עולם, ומ"מ כדקאי בשחרית מפרש מילי דשחרית.

בשחר – מברך שתים לפניה, ואחת לאחריה.

בערב – מברך שתים לפניה, ואחת לאחריה.

ולא קא חשיב יראו עינינו.

שבע הברכות דק"ש – כנגד שבע ביום הללתיך.

יראו עינינו – בביהכנ"ס שבשדה אומרים אף בשחרית.⁵

בבתי כנסיות שלנו בעיר, אומרים רק בלילה.

כהנים אוכלים בתרומה מצאת הכוכבים.

וכפרתן דהיינו הבאת קרבנותיהן לא מעכבא.

ב:

ובא השמש – ביאת השמש, וטהר יומא,

ולא ביאת אורו וטהר גברא.

בבבלי הק' מנ"ל לתנאי, ופשטו דא"כ לימא ויטהר,

ובמערבא הסתפקו בפסוק, ופשטו מברייתא דצאת הכוכבים.

לרש"י : הנידון האם צאת הכוכבים או שמיני לאחר קרבן,

ולתוס' : הנידון האם סוף השקיעה דהיינו צאת הכוכבים או תחילת השקיעה.

[ולמעשה שוין כולם דמותרין בצאה"כ].

⁵ העירוני: דכל יראו עינינו נתקן מפני מזיקין וכו', יש להמתין אצלם גם דינם ואצלינו בלילה, (תוס' מדבר רק על דין המתנה. ייתכן שבבוקר סגי בקדושה דסידרא וכדו').

בין תחילת השקיעה לצאה"כ – מהלך חמש מילין.

סוף זמן ק"ש דערבית :

לתנא דברייתא משעה שעומד העני ליפטר מתוך סעודתו.⁶

תחילת זמן ק"ש דערבית :

לר' יהודה : מפלג המנחה.⁷

לברייתא ג' אליבא דר"מ : משעה שהכהנים טובלין לאכול בתרומתן.⁸

לר"א דברייתא : משעה שקדש היום בערבי שבתות.⁹

לר' יהושע : משעה שהכהנים מטוהרין לאכול בתרומתן.¹⁰

וכן ס"ל למתני', ולחכמים דברייתא ב'.

לר' חנינא : משעה שהעני נכנס לאכול פתו במלח.¹¹

וכת"ק דברייתא א'.

ופי' תוס' דהיינו משעה שמתחילין להכין סעודתו,

ובשעה זו יקרא העני עצמו ויתפלל.

לר"מ דברייתא ב' : משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתן בערבי שבתות.

לפי"ב ברש"י היינו ג"כ שיטת רב אחאי.

לרב אחאי לפ"א ברש"י : משעה שרוב בני"א נכנסין להסב בימות החול.¹²

בין השמשות – לר' יהודה יותר מחצי מיל.¹³

ולר' יוסי ולר"מ כהרף עין.

מעלות השחר עד הנץ החמה – מהלך ה' מילין.

קדושת שבת – מתחילת בין השמשות.

טבילת כהנים – מעט קודם בין השמשות.

⁶ והיא שיטה רביעית מלבד הג' שבמתני'.

⁷ ומב' בתוס' דלא ס"ל כלל בשכבך, ותוס' לשיטתם (לעיל ב.) דק"ש לר"י כתפילה, אמנם עיי"ש שהבאנו דלהרבה פוסקים אף ר"י מודה לעניין ק"ש דאין זמנה מפלג המנחה.

⁸ והוא מעט קודם בין השמשות דבתחילת ביה"ש הם אחרי הטבילה. ור"מ ס"ל כר' יוסי דביה"ש הוא זמן קצר מאד, וא"כ אף מעט קודם לכן כבר חשכה ושייך לדונו כזמן שכיבה. ולמ"ד דביה"ש יותר מחצי מיל, לא ייתכן דקודם לכן ייחשב לזמן שכיבה.

⁹ והיינו תחילת בין השמשות, שקדש אז מספק לילה. לת"א בגמ' פליגי תנאי אליבא דר"א. ובפשטות ר"א מאוחר לר"מ, אמנם אם יסבור כבין השמשות דר' יהודה ייתכן דזמנו מוקדם לר"מ.

¹⁰ והיינו צאה"כ.

¹¹ מסק' הגמ' דמאוחר לכהן, והוא מעט אחר צאה"כ.

¹² ברש"י לפנינו כתוב דבני"א (בין בשבת ובין בחול) מאוחר לכולם, וא"כ כתב דעני מאוחר לכולם, ולכן המהרש"ל מחק לכולם דעני, ונמצא דבני"א הוא אחר עני, והסדר הוא ; כהן עני ובני"א. והמהרש"א מחק לכולם דבני"א ועני מאוחר לכולם. וצ"ב להפ"י דבני"א היינו בחול איך ייתכן דעני מאוחר לו, ודוחק לומר דבמסק' משתנה פרט זה מבהו"א, ויל"ע. (ובגמ' עצמה רק מסקי' דעני וכהן לאו חד שיעורא ועני מאוחר, אבל עני ובני"א בעי"ש אין מוכרח אי לאו חד שיעורא). אמנם כ' הרשב"א דמסתברא דהדרין למאי דסייד דעני ובני"א בעי"ש חד שיעורא, וממילא הכריח כפ"א דרש"י דלר"א היינו בחול, שאל"כ ר"א היינו ר"ח. ומיושב בזה גם קושי' תוס' להלן ג. גבי קושי' דר"מ אדר"מ. ונמצא הסדר דכל השיטות : פלג המנחה, כהנים טובלים, קדש היום, כהנים אוכלים, עני נכנס ובני"א בעי"ש, בני"א בחול.

¹³ י"א ב' תילתי, וי"א ג' ריבעי.

ג.

סוף זמן ק"ש דערבית לר' אליעזר –

סוף האשמורה ראשונה וכנ"ל, ולשיטתו הינו סוף ד' שעות.¹⁴
וסימן למשמרות: חמור נוער, כלבים צועקים, תינוק יונק ואשה מספרת.
לת"א: הסימנים הם לסוף הראשונה, תחילת האחרונה ואמצע האמצעית.¹⁵
ולת"ב: הסימנים הם לסוף האשמורות,
 וסימן אחרון הוא למאן דגני בבית אפל, שיקרא ק"ש.¹⁶
 ועל כל משמר הקב"ה שואג כארי אוי לבנים שבעוונותיהם החרבתי ביתי וכו'.

ג' דברים שלמד ר' יוסי מאליהו זכור לטוב:

א. אין נכנסין לחורבה. ועיין בסמוך פרטי הדינים בזה.
 ב. מתפללין בדרך.
 ג. המתפלל בדרך, מתפלל תפילה קצרה.
 אם יש ליסטים, סגי בקצרה ממש,¹⁷
 ואם יש רק הפסקת עוברי דרכים בשדה, יאמר הבינו.¹⁸
 אבל בעיר, לייט אביי אמאן דמצלי הבינו.

יהא שמיה רבא מברך וכו':

במחזור ויטרי פ"י יהא שמי-ה רבא, יהי שם יה שלם.¹⁹
 ותוס' פ"י דהיינו יהי שמו הגדול מבורך וכו'.
הטעם דקדיש בארמית:
 לפי העולם כדי שלא יתקנאו המלאכים,
 ולתוס' כדי שיבינו עמי הארצות.
 (העולם מתקיים על קדושת דסידרא ואיש"ר שאחרי אגדתא).

חורבה

מפני ג' דברים אין נכנסים לחורבה. חשד, מפולת ומזיקין.

ג:

הנכנס יחידי לחורבה ישנה בעיר, שייך כל הטעמים.

¹⁴ דס"ל כמ"ד ג' משמרות הוי הלילה.

¹⁵ ויש עניין בסימנים כדי לידע מתי להתפלל עם שאגת הקב"ה, כדאי בראשונים. ואמצע דאמצעית עדיין צ"ב, דהא עניין התפילה בחצות לא נזכר בגמ' רק אצל דוד, וכתב הרשב"א דנפק"מ לאכילת קדשים עד חצות.

¹⁶ והיינו שמאז עה"ש יזמן עצמו וימתין ע"י עוד מעט כדי שיבחין כדאי (ט:) ואז יקרא. תוס'.

¹⁷ היינו הושע כדאי במתני' כט: או צרכי עמך למאי דקיי"ל כאחרים.

¹⁸ ועי' להלן ל. כמה חילוקי דינים בין תפילה קצרה להבינו

¹⁹ דעד שימחה זרעו של עמלק אין השם שלם. ולפירושו מברך הוא כבר תפילה נוספת שיהא השם מבורך לעוה"ב.

יחידי לחורבה חדשה בעיר, יש חשד ומזיקין.
 תרי פריצי לחורבה חדשה בעיר, יש רק חשד.²⁰
 תרי כשירי לסתם חורבה חדשה, מותר.
 תרי כשירי לחורבה ישנה, יש רק מפולת.
 תרי כשירי לחורבה חדשה במקום דשכחי מזיקין, יש רק מזיקין.
 אחד לחורבה חדשה בשדה, יש רק מזיקין.
 [אשה מתייחדת עם שני אנשים כשרים, בפריצים אסור].

ונמצא :

בחורבה ישנה – בכל אופן אסור מפני מפולת.
 בחורבה חדשה : בג' – מותר בכל אופן.²¹
 בתרי כשירי²² – במקומן עדיין אסור, שלא במקומן שרי.
 בתרי פריצי – אף שלא במקומן אסור בעיר, מפני החשד.
 ובשדה, אסור רק במקומן.
 בחד – אסור אפי' בשדה, ואפי' שלא במקומן.²³
 משמרות הלילה – לרבי ארבע, ולר' נתן שלוש.
 ראייה דר"נ : אשמורה התיכונה, ולרבי א' מתיכונה שבת יכונות.
 ראייה דרבי : חצות וקדמו אשמורות,
 לר' נתן בצירוף ב' שעות דיום, או משמרה ופלגא נמי קרי אשמורות.

אין אומרים בפני המת אלא דברים של מת.
 לל"ק : רק בדברי תורה, במילי דעלמא, מותר.
 לל"ב : אפי' בד"ת, וכ"ש במילי דעלמא דאסור.
 ופסק הרי"ף בשם רב האי כל"ק.
 והאיסור הוא דוקא בד' אמות שלו.

הסתירה בין "חצות לילה", ל"קדמתי בנשף" (צאת הכוכבים) :
 לר' אחא : מעולם לא עבר חצות לילה בשינה.
 לר' זירא : עד חצות מתנמנם כסוס, מכאן והילך מתגבר כארי.
 לר' אשי : עד חצות עוסק בדברי תורה מכאן ואילך בשירות ותשבחות.
 נשף – לפעמים אורתא, כמו קדמתי בנשף ואשוועה.
 ולפעמים צפרא, כמו ויכם דוד מהנשף ועד הערב.

²⁰ והיינו בסתם חורבה שאין ידוע שרגילין המזיקין שם. תוס'.

²¹ דליכא מזיקין אפי' במקומן. ובפשטות אין חשד אפי' בפריצי, אמנם עי' בזה סוגי' דקידושין ובפוסקים ואכמ"ל.

²² דליכא חשד, במקומן עדיין יש מזיקין.

²³ בעיר יש גם חשד, ובשדה רק מזיקין.

ס"ד דמשה אמר כחצות (אע"פ שאמרו לו בחצות) משום דמספקא ליה.
וקשיא מדוד שידע אימת פלגא דליליא,
לת"א בגמ': דוד ידע ע"י סימן הכינור.
לר"ז: משה ידע, ואמר כחצות משום אצטגניני פרעה.²⁴
לר"א: לחצות פירושו למחר כמו חצות של עכשיו (אור לי"ד).

אין הבור מתמלא מחולייתו :

לרש"י: העוקר חוליא מבור כרוי וחוזר ומשליכו בתוכו אין מתמלא.
לר"ת: אין הבור מתמלא מן המים הנובעים בו.
לר"י: אם תחפור מצד זה ותמלא מצד אחר לא תימלא.

חכמי ישראל נטלו רשות מדוד, ויועצין באחיתופל.
ונמלכין בסנהדרין (שיתפללו עליהם), ושואלים באורים ותומים.

ד.

וכן הוא אומר ובניהו בן יהוידע על הכרתי ועל הפלתי :
לרש"י: הגי' מקודם "ואחרי אחיתופל בניהו בן יהוידע".
הראיה שאביתר הוא הכהן שעל האורים ותומים,
וכרתי ופלתי היינו אורים ותומים.
לר"ת: הגי' "ואחרי אחיתופל יהוידע בן בניהו".
והראי' היא שיהוידע היינו מסנהדרין, וכו"פ היינו סנהדרין.²⁵

"כי חסיד אני":

חד אמר: שמלכים ישנים עד ג' שעות והוא קם בחצות.
וח"א: שמלכים יושבים בכבודם והוא מלכלך ידיו לטהר אשה לבעלה,
וכל מה שעשה נמלך במפיבושת רבו.
(שמו של מפיבושת – איש בושת, שמו של כלאב בן דוד – דניאל).

שמא יגרום החטא :

דוד חשש לזה כנרמז בנקודות שעל לולא.
יעקב חשש לזה כמ"ש ויירא יעקב.
ישראל שבימי עזרא ראויין היו לעשות להם נס אלא שגרם החטא.

²⁴ דוד נמי ידע רק בעי כינור לאתעורי משינתא.

²⁵ התוס' אצלינו פי' דיהוידע דקרא קמא הי' בנו של בניהו דקרא בתרא וכו"ה ברשב"א. ועי' תוס' סנהדרין שהבינו להיפך דיהוידע הוא אביו דבניהו, והי' קשה להם דמצינו בניהו בתחי' מלכות דוד, והוצרכו לתרץ דתרי בניהו הוו, ולתוס' דילן הכל מיושב.

ד:

זמן שכיבה :

לר"א כשהולכים לשכב, ולכן הוא עד שליש הלילה.

לר"ג הזמן ששוכבים, ולכן הוא כל הלילה, ולא עשו סייג.

לחכמים מדינא כר"ג, וחכמים עשו סייג.

והעובר על דברי חכמים חייב מיתה.²⁶

אדם בא מן השדה בערב :

ראוי שייכנס לביהכנ"ס לקרוא ולשנות ולקרוא ק"ש ולהתפלל,

ורק אח"כ יאכל פתו ויברך.

ומשמע שמשנהגה זמן ק"ש דשחרית, אין לאכול סעודה עד שיאכל ויתפלל.

תפילת ערבית – פלוגתא להלן (כז): אי רשות או חובה.

לת"ב, ס"ל לברייתא ד"בא מן השדה בערב" כמ"ד חובה.

וקיימא לן תפילת ערבית רשות.²⁷

סדר קריאת שמע ותפילה בערבית :

לריו"ח יש להקדים ק"ש, ולסמוך גאולה לתפילה.

לריב"ל מקדימים תפילה לק"ש, דתפילות באמצע תקנום.

ופליגא או בסברא אי גאולה דאורתא חשיבא גאולה.

או בקרא דמקיש שכיבה לקימה, או להקדים ק"ש, או להסמכה למיטתו.

סמיכת גאולה לתפילה :

בשחרית – לכו"ע סומכין, ופס' אד' שפתי תפתח הוי תפילה אריכתא.²⁸

בערבית – לריב"ל אין סומכין, לריו"ח סומכין ומובטח לו שהוא בן עוה"ב.²⁹

ופסקו ה"ג ותוס' כריו"ח משום דתניא כוותיה.

השכיבנו – ל"ה הפסק, דחשיב גאולה אריכתא.³⁰

רב עמרם פסק כריב"ל, כיון דקיי"ל תפילת ערבית רשות.³¹

ולתוס' קיי"ל כריו"ח וכנ"ל, ואין זה סותר למאי דקיי"ל רשות.

קדיש לפני תפילת דערבית – לר"ע להשמיענו דא"צ לסמוך, ולתוס' צ"ב.³²

²⁶ כן משמע בסוגי דעיקר הדבר נאמר על הקורא לאחר חצות. אע"פ שדייקו מזה התוס' איסורא לאכול קודם ק"ש, וכדלהלן, מ"מ לא ע"ז נאמר חייב מיתה. ועי' לשון התוס' ב: וצ"ב.

²⁷ מובא כאן בתוס', ועיי"ש (כז:), בס"ד, ומ"מ קבלוה עליהם כל ישראל לחובה.

²⁸ עי' הביאור בתר"י ומובא במעיו"ט.

²⁹ עי' רש"י בשם ירושלמי, ועי' ב' אופנים בתר"י ומובא במעיו"ט.

³⁰ עי' הביאור בתר"י ומובא במעיו"ט.

³¹ ולא ייתכן לפי דעתו שתהיה עצם התפילה רשות, והסמכתה לגאולה חובה.

³² עי' מעיו"ט (אות ג') מש"כ בזה. ובראשונים הביאו דהרבה מן הגדולים נמנעו מלאומרה.

יראו עינינו וכו' – לר"ע משום דא"צ לסמוך,

לתוס' כיון דתקנוה חכמים הוי כעין גאולה אריכתא.³³

[יש בה י"ח אזכרות, וחתימה דיראו עינינו].

לספר בין גאולה דערבית לשמו"ע – לר"ע מותר, לתוס' אסור ונכון להחמיר.

בתחילת שמו"ע – אומר ה' שפתי תפתח,

ולבסוף – אומר יהיו לרצון אמרי פי.

האומר תפילה לדוד בכל יום ג' פעמים – מובטח לו שהוא בן עוה"ב.³⁴

משום דאיתי באל"ף ב"ת, ויש בו שבח דפותח את ידך.

לא נאמר נו"ן באשרי, מפני שיש בה מפלתן של שונאי ישראל.

פריחת מלאכים: מיכאל באחת, גבריאל בשתיים, אליהו בארבע,

מלאך המוות בשמונה, ובשעת המגיפה באחת.

ק"ש על מיטתו – מצוה לקרות אע"פ שקרא בביהכנ"ס.

תלמיד חכם – א"צ, ויקרא חד פסוקי דרחמי.³⁵

ה.

הקורא ק"ש על מיטתו – כאילו אווז חרב של שתי פיות בידו,

ומזיקין בדילין ממנו.

לעולם ירגיז אדם יצ"ט על יצה"ר³⁶, לא נצחו יעסוק בתורה.

לא נצחו יקרא ק"ש, לא נצחו יזכיר לו יום המיתה.

עשרת הדברות, מקרא, משנה, נ"ך וגמרא – כולם נתנו למשה מסיני.³⁷

העוסק בתורה ייסורין בדילין הימנו.³⁸

לרשב"ל מקרא באיוב, לריו"ח מקרא בספר שמות.

אפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק – הקב"ה מביא עליו ייסורין מכווערין.³⁹

הקב"ה נתן תורה לישראל ושמח, שלא כמדת בשר ודם.

רואה אדם שייסורין באין עליו – יפשפש במעשיו.

לא מצא יתלה בביטול תורה, לא מצא בידוע שייסורין של אהבה הן.

³³ לתוס' תקנוה כדי שבתוך כך יתפלל חבירו, ויש ראשונים שפי' דתקנוהו בשעתו במקום תפיל, עי' מעיו"ט הנ"ל.

³⁴ עי' גה"ש דיש פוסקים דלא העתיקו ג"פ. ועי' רא"ש מדוע פותחים באשרי ומסיימים בואנחנו. ומובא זאת אידי בן עוה"ב הנ"ל. ואידי ר"א בר אבינא הובא הא דמיכאל וגבריאל בסמוך.

³⁵ כגון בידך אפקיד רוחי ועי' רש"י ותוס' ב. דהמנהג לקרוא פרשה ראשונה, וכן מפורש להלן (ס:). כמובא ברא"ש. ועי' רא"ש ע"פ גמ' בשבועות לומר גם יושב בסתר וה' מה רבו. ועי' ד"ח (אות ט"ו) בשם הטור עוד דברים שאומרים, ועי"ש שהביא דאין להפסיק אחר ק"ש זר.

³⁶ מובא בשם קרא דרגזו.

³⁷ מובא אגב ר' לוי ב"ח בשם רשב"ל.

³⁸ מובא אגב קרא דלחומי רשף.

³⁹ זו תשובת ריו"ח לר"ל הנ"ל, ואגב קרא דלקח טוב הובא העניין הבא.

כל שהקב"ה חפץ בו – מדכאו בייסורין, ובלבד שיקבלם באהבה. קיבלם, שכרו שיראה זרע ויארץ ימים ותלמודו מתקיים בידו.

אלו הם ייסורין של אהבה:

חד אמר שאין בהם ביטול תורה, וח"א שאין בהם ביטול תפילה.

לריו"ח אלו ואלו ייסורין של אהבה הן.

ייסורין ממרקין כל גופו של אדם, [ק"ו משן ועין שאשריו].

ברית למלח שממתקת הבשר, וברית לייסורין שממרקין כל עוונותיו של אדם.

ג' מתנות טובות: תורה, ארץ ישראל ועולם הבא.

כולן לא נתנו אלא ע"י ייסורין.⁴⁰

[המורין הוראה מן המשנה – נקראים מבלי העולם].

ה:

העוסק בתורה ובגמילות חסדים וקובר את בניו – מוחלין לו על כל עוונותיו.

נגעים:

לת"א בגמ': הווי מזהב כפרה ולא ייסורין של אהבה.

לת"ב: בא"י לא הווי כפרה וייסורין של אהבה, בבבל הווי.

לרש"י משום דבא"י משתלח חוץ לעיר מוקפת חומה,⁴¹

ולתוס' משום שזהרין שם מטומאה.

לת"ג: בפרהסיא לא הווי כפרה וייסורין של אהבה, בצנעא הווי.

היו לו בנים ומתו – הווי ייסורין של אהבה.⁴²

לא היו לו כלל – לא הווי ייסורין של אהבה.

הרא"י מר' יוחנן – **לרש"י** דע"כ לא היו לו אלא ייסורין ש"א,

ולתוס' דע"כ לא היה מנחם בכך אילו לא היו ש"א.

מראות נגעים – בהרת, עזה כשלג. תולדתה כסיד ההיכל.

שאת, כצמר לבן. תולדתה, כקרום ביצה.

שילוח מחנות ובתי ערי חומה – נוהג רק בא"י,

ורק בזמן שהיובל נוהג. [לתוס' לא נהג בימי האמוראים].

ייסורים שאינם של אהבה לצדיקים – לרש"י לא ייתכן, לתוס' ייתכן.

מותר לומר לא הן ולא שכן.

[אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים].

⁴⁰ כמובן שהקשר בין כל העניינים הוא ייסורין. [ובפרט בקשר לתורה, אגב ריו"ח הנ"ל, יתלה בביטוי"ת, שכרו שתלמודו מתקיים בידו, שאין בהם ביטוי"ת, תורה ע"י ייסורין].

⁴¹ בתוס' הסכימו לו בדין זה, רק קשה להווי שבימי ריו"ח לא נהג. וברשב"א הביא שיטת רבינו אלחנן דשילוח מחנות נוהג גם עכשיו למ"ד קדשה לעת"ל.

⁴² ומשמע מתוס' דאף כשיש בנות הווי ייסורין כשאין בנים.

אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון ליבו לשמים.
מובא במנחות לגבי קרבנות, ובסוגיין לגבי תורה.

לא כל אדם זוכה לשתי שולחנות.

וי"ג אין אדם זוכה לשתי שולחנות. וזה אינו.

לא חשיד קודשא בריך הוא דעביד דינא בלא דינא.⁴³

אין ראוי לגנוב את שלו מן הגנב.⁴⁴

[כשם שחולקין עם האריס בין, כך חולקין איתו בזמורות ובקנים].

ברייתות דאבא בנימין

המתפלל – לא יהא דבר חוצץ בינו ובין הקיר.

והיינו דבר שאינו קבוע, כגון מטה.

אבל: **דבר קבוע**, כגון ארון ותיבה, אין זה הפסק.

א. אבא בנימין היה נזהר שלא לעשות מלאכה בין מיטתו לק"ש ותפילה.

לרש"י גם לא למד, ותוס' מביאים ראייה דללמוד שרי.⁴⁵

אבא בנימין היה מקפיד שמיטתו תהא בין צפון לדרום,

ולא בין מזרח למערב, שהשכינה שם.

וכתבו תוס': דהקפידא דוקא כשישן עם אשתו.

והנזהר בזה, הוי ליה בנים זכרים ואין אשתו מפלת נפלים.

ב. שנים שנכנסו להתפלל וקדם א' להתפלל ולא המתין את חבירו –

טורפין תפילתו בפניו, וגורם לשכינה שתסתלק מישראל.

ואם המתין – זוכה לברכות הנאמרות בפסוק ויהי כנהר שלומך וגו'.

לר"ת: דין זה נוהג בבתי כנסיות שבשדה גם ביום,

ובבתי כנסיות שלנו שבעיר, מספיק בלילה.

ר"י: היה מאריך בתפילתו עד שיצאו כולם,

ואף מעיין בספר עד שיגמרו המאחרים. ונאה להחמיר כן.⁴⁶

1.

ג. אילו ניתנה רשות לעין לראות, אין כל בריה יכולה לעמוד מפני המזיקין.

הם מרובין מאיתנו, לר"ה אלף משמאל ורובה מימין על כל אחד.

ומקיפין אותנו כמו כיסלא לאוגיא.⁴⁷

⁴³ וכ' תוס' דיש צדיקים שלוקים בלא חטא [משום ייסורין של אהבה וכנ"ל, רשב"א בשם רב האי], רק דרבנן ידעו איזה עניין בר"ה ורצו לרמוז לו.

⁴⁴ כגון שנטל האריס בפירות יותר מחלקו, שלא יטול בעה"ב כל הזמורות. דעיי' טעים טעם גניבה, ור"ה נענש ע"כ.

⁴⁵ עיי' מהרש"א ושי"מ אם הנידון כשהגיע זמן ק"ש ותפילה או כשלא הגיע.

⁴⁶ בטור כתב שר"י בא להחמיר אף ביום, ולפ"ז עיי' כ' תוס' דראוי לנהוג כן, ויתכן דחומרתו דהמתין גם להמאחרים דנכנסו בשעה שלא יוכלו לגמור תפילתם, וכמו שהקיל בזה בר' יונה, ובמרדכי העתיק דר"י החמיר בזה, ויתכן שגם עיי' כתב תוס' דנכון להיזהר, ויל"ע.

ומינייהו: דוחקא דכלה, ברכי דשלהי, מאני דרבנן שבלו, כרעי דמנקפן.
דבעי למידע להו – ליתי קיטמא נהילא וכו'.
דבעי למיחזינהו – ליתי שונרתא דשונרתא וכו', ויחתמנה היטב.

ד. אין תפילה של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת.

מימרות דר' אבין (רבין) בר אדא א"ר יצחק

א. הקב"ה מצוי בבית הכנסת.

אחד שיושב ועוסק בתורה – שכינה עמו.⁴⁸
 ולא מיכתבן מיליה בספר הזכרונות עם אחרים.
 כל מעשים שאינם טובים, וכ"ש הטובים, בספר נכתבים.
שנים שיושבין ועוסקין בתורה – שכינה עמהם,
 ומיכתבי מיליהו בספר הזכרונות עם אחרים.
שלושה שיושבין בדין – שכינה עמהן, דדינא היינו נמי תורה.
 ושכינה אתיא רק כד יתבי.
עשרה שמתפללין – שכינה עמהן, וקדמה ואתיא.
חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשה – כאילו עשה.

ב. הקב"ה מניח תפילין.

[ינשבע ה' בימינו ובזרוע עוזו, איז תורה ותפילין].
וכתוב בהן: כי מי גדול ומי גוי גדול, אשריך ישראל ומי כעמך ישראל,
 או הנסה אלוקים, ולתתך עליון.
 בשל ראש בדי בתים, בשל זרוע כולן בבית אחד.
 משתבח קודשא בריך הוא בשבחייהו דישראל.
וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך – אלו תפילין שבראש.
נקט של ראש: לרש"י דרוב שם ש' די י' נמצא בהם.⁴⁹
ולתוס' מפני שהם נראין.
 תפילין של יד, מכוסין.
בתפילין שלנו כתוב: שמע, והיה עם שמוע, קדש, והיה כי יביאך.
 פרשיות שנצטוו בהם לשים זכרון מצוות הקב"ה אות לישראל.
בתים ורצועות – בעינן מן המותר בפיד.⁵⁰
רצועות – נחשבות תשמישי קדושה בעלמא.

⁴⁷ עיי רש"י ותוס'.

⁴⁸ לא ברור אם המימרא הזו ג"כ מדברי רבין, או דאייתוהא אגב קרא דנצב בעדת קל.

⁴⁹ ש' בקמט ודי בקשר שברצועות. ודברי רש"י הם במנחות כמו שציין הב"ח.

⁵⁰ בתים מקרא, ורצועות הלל"מ, וקשה לתוס' דלרש"י מצי למילפינהו מקרא.

1:

ג. הרגיל לבוא לבית הכנסת ולא בא יום א' – הקב"ה משאיל בו.
אם לדבר מצוה הלך, נוגה לו.
ואם לדבר הרשות, אין נוגה לו, דהוי ליה לבטוח בשם ה'.
בשעה שהקב"ה בא בבית הכנסת ולא מצא בה עשרה – מיד כועס.

מימרות דרב חלבו א"ר הונא

א. הקובע מקום לתפילתו – אלוקי אברהם בעזרו,
וכשמת, אומרים לו אי עניו אי חסיד מתלמידיו של אברהם אבינו.
אברהם אבינו, קבע מקום לתפילתו.

ב. היוצא מבית הכנסת – אל יפסיע פסיעה גסה.
ובכניסתו, מצוה לרוץ.
לעולם ירוץ אדם לדבר הלכה ואפי' בשבת.⁵¹
אגרא: דפרקא – רהטא⁵², דכלה – דוחקא. דשמעתא – סברא.⁵³
דבי טמא – שתיקותא⁵⁴. דתעניתא – צדקתא. דהספדא – דלוי.⁵⁵
דבי הילולי – מילי.⁵⁶
אסור לפסוע פסיעה גסה בשבת.

ג. המתפלל אחורי בית הכנסת – נקרא רשע.⁵⁷
והיינו כשלא מהדר אפיה לבי כנישתא. ואליהו הרג להווא גברא דעבד כן.
אבל: מהדר אפיה לבי כנישתא, אינו רשע.

ובכגון בתי כנסיות שבבבל, שפתחן במזרח ומתפללין למערב,
לרש"י עומד במערב, ועליו להחזיר פניו כלפי ביהכנ"ס דהיינו למזרח.⁵⁸
ולתוס' עומד במזרח, ועליו להחזיר פניו לביהכנ"ס דהיינו למערב.
ובבתי כנסיות שבארצות המערב (שמתפללין למזרח, והפתח במערב):⁵⁹

⁵¹ וגוי' הרי"ף והרא"ש לדבר מצוה, כמבואר בהגה' הגר"א.

⁵² ברש"י משמע דאין שחר לימוד אם אין זכר לאחר זמן. ועי' ע"ז יט. לעולם ליגרס איניש ואע"ג דמשכח ואע"ג דלא ידע מאי קאמר וכו', וא"כ ע"כ צ"ל דהיינו שמקבל רק שחר טירחתו. ועכצ"ל כן להמג"א סי' נ' דבלא הבנה אי"ז לימוד. ואכמ"ל.

⁵³ היגיעה להבין טעם הדבר.

⁵⁴ רש"י לא פירשו כלל, ובמסוה"ש הביא דפירושו בית האבל, ועיי"ש.

⁵⁵ הרמת קול שיבכו השומעים.

⁵⁶ לשמח החתן בדברים.

⁵⁷ לפנינו לא נזכר בזה רב חלבו, ואפשר שנשמט.

⁵⁸ ולתוס' אם יחזיר פניו ייראה כב' רשויות, דהם למערב והוא למזרח. ולא נתפרש בתוס' אם לא יחזיר פניו אי שפ"ד. או דכיון דאחוריו כלפי ביהכנ"ס נמי לאו שפיר עבד, ועל כורחו א"א להתפלל שם כלל.

לתוס' היינו כשעומד במערב, ועליו להחזיר פניו לביהכנ"ס, למזרח.

”כרום זלות לבני אדם”⁶⁰ –

לרבב”א (או רנב”י) אלו דברים שעומדים ברומו של עולם ובנ”א מזלזלין בהם. כגון תפילה שעולה למעלה.

לריו”ח ור”א כיון שנצטרך אדם לבריות פניו משתנות ככרום, והיינו עוף א’ שמשתנה לכמה גוונים כשהחמה זורחת עליו. לר’ אמי ור’ אסי: המצטרך לבריות – כאילו נדון באש ובמים.

ד. לעולם יהא אדם זהיר בתפילת המנחה, שאז נענה אליהו.

[ענני ענני, שתד אש ושלא יאמרו כשפים].

לריו”ח [יהא זהיר] אף בתפילת ערבית, ולרנב”י אף תפילת שחרית.

ה. הנהנה מסעודת חתן ואינו משמחו – עובר בחמישה קולות.

והמשמחו – לריב”ל זוכה לתורה שניתנה בחמישה קולות,

לר”א כאילו הקריב תודה, ולרנב”י כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים.

ו. כל אדם שיש בו יראת שמים – דבריו נשמעים.

לר”א כל העולם נבנה בשביל ירא שמים,

לראב”כ שקול הוא כנגד כל העולם.

לרשב”ע (או רשב”ג) כל העולם נברא לצוות לזה.

ז. היודע בחבירו שהוא רגיל ליתן לו שלום – יקדים לו שלום,

נתן לו שלום ולא החזיר, נקרא גזלן.

ז.

מימרות דרבי יוחנן משום ר’ יוסי

א. הקב”ה מתפלל: יה”ר מלפני שיכבשו רחמי את כעסי,

ויגולו רחמי על מידותי, ואתנהג עם בני במידת הרחמים,

ואכנס להם לפנים משורת הדין.

רבי ישמעאל ב”א בירך את הקב”ה בלשון זו ונענע לו בראשו.

אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך.

⁵⁹ אמנם ברש”י משמע מתוספתא, דאף בא”י הפתח במזרח כעין מקדש ומשכן. אבל מש”כ רש”י פניהם למערב ע”כ היינו בבבל, ומש”כ רש”י ואחוריהם למזרח, הינו של המתפללין, והתוס’ העתיקו אחוריהם למערב, (אם לא נפל בזה ט”ס) ר”ל דצד מערב הוא הנקרא אחרוי בתי כנסיות שלהם.

⁶⁰ סיפא דקרא הקודם (דסביב רשעים יתהלכון) הוא, ולכן הובא כאן. רש”י.

ב. אין מרצין לו לאדם בשעת כעסו.

הקב"ה זועם רגע בכל יום, בתלת שעי קמייתא.

וכמה זעמו: לברייטא א' מנ"ח אלפיים תתפ"ח משעה.⁶¹

לר' אבין (או ר' אבינא) רגע כמימריה.⁶²

ואין כל בריה יכולה לכוון אותו רגע חוץ מבלעם הרשע.

ובימי בלעם לא כעס הקב"ה.

המקלל באותה שעה קללתו מתקיימת.

לת"א בתוס' אם אומר כל הקללה, לת"ב מספיק שמתחיל אז.

ורגע זה הוא כד חירורא לגמרי כרבלתא דתרנגולא וקאי אחד כרעא.

ואמר ר"מ דזה בשעה שכל המלכים משתחוים לחמה.

אין לקלל אפי' רשעים, כההוא דציער לריב"ל.

לת"א בתוס' אסור אפי' צדוקי, ולת"ב צדוקי מותר ורק גוי אסור.

צדוקים מורידין ולא מעלין, [ומ"מ לת"א אין להטריח ע"י שמים].

עובדי כוכבים ורועי בהמה דקה – לא מעלין ולא מורידין.

ג. טובה מרדות אחת בליבו של אדם יותר מכמה מלקיות,

וריש לקיש אמר יותר ממאה מלקיות.

ד. ג' דברים ביקש משה מלפני הקב"ה וניתן לו.

שתשרה שכינה על ישראל, שלא תשרה על עכו"ם,

ולהודיעו דרכי ה' כגון צדיק ורע לו רשע וטוב לו.

תשובת הקב"ה על דרכיו:

לס"ד: דצדיק ורע לו הוא צדיק בן רשע ולהיפך ברשע בן צדיק.

ומסקינן: דצדיק ורע לו בצדיק שאינו גמור, ולהיפך ברשע שאינו גמור.

לר"מ: את הדבר השלישי לא נתנו לו.⁶³

בן רשע – כשאוחז מעשה אבותיו בידי, נפקד עליו עוונם,

כשאין אוחז, לא יומת בעוון אבותיו.

"ויסתר משה פניו" בסנה –

⁶¹ עיי' במסוה"ש עוד ב' גירסאות.

⁶² בזמן הנצרך לאמירת תיבת רגע. ועיי' בירושלמי דא"י כן בשם רב חלבו, ולרבנן שם הוי כהרף עין, וייתכן דזו שיטת הברייטא.

⁶³ דהיינו ידיעת דרכיו כגון רשע וטוב לו, שהוא משום וחנותי, אע"פ שאינו הגון.

לריב"ק נענש על כך, לא תוכל לראות את פני.
לרשב"נ אר"י קיבל שכר (קלסתר פנים, וייראו מגשת, יביט).
הראה הקב"ה למשה קשר של תפילין שלו.

ה. כל דיבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אפי' על תנאי, לא חזר בו.

ז:

מימרות דרבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי

א. מיום שברא הקב"ה את העולם לא קראוהו אדון עד אברהם.

והיינו בשם שנכתב באל"ף דלי"ת.

והיינו: "אדי א' במה אדע כי אירשנה".⁶⁴

ופסי "אדי א' מה תיתן לי", מאוחר לו בג' שנים.⁶⁵

דניאל לא נענה אלא בשביל אברהם.

בברית בין הבתרים – היה אברהם בן שבעים.

במלחמת המלכים – היה בן שבעים ושלוש.⁶⁶

[פרשת ברית בין הבתרים נאמרה ביום,

ופרשת אחר הדברים האלה נאמרה בלילה].

ב. אין מרצין לו לאדם בשעת כעסו.⁶⁷

ג. מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שהודה עד לאה.

ראובן – על שם ראו מה ביני לבין חמי.

רות – ע"ש שיצא ממנה דוד שריוהו להקב"ה בשירות ותשבחות.

שמה גרים.

ד. קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם יותר ממלחמת גוג ומגוג.

מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו ולא קינה לדוד:

כיון ששמח דבנו הוא דחייס עליה, כאדם השמח בפירעון חוב.⁶⁸

⁶⁴ והוא פט"ו פסי ח', בפרשת ברית בין הבתרים.

⁶⁵ אע"פ שכתוב לפניו בפס' ב', אין מוקדם ומאוחר בתורה.

⁶⁶ שהרי ימי סדום נ"ב שנה, צא מהם י"ב שעבדו את כדלעומר, ועוד י"ג שמרדו, ובשנת י"ד שהיא כ"ו ליסודה היתה המלחמה. ונשארו מאז כ"ו שנים עד להפיכתה בשנת צ"ט לאברהם, נמצא שהי' אז בן ע"ג.

⁶⁷ ולעיל אמרה משום ר' יוסי והכא משמיה דרשב"י, ותריוהו איתנהו, ועי' צל"ח.

⁶⁸ ועי' גה"ש בשם זוה"ק דשמח על גביית חובותיו בהאי עלמא, ובזה יובן טפי המשל. ודו"ק.

ה. מותר להתגרות ברשעים בעולם הזה,

ותניא נמי הכי משמיה דר' דוסתאי ב"ר מתון.

[”אל תתחר במרעים”, פירושו להיות כמרעים].

ואמר ר' יצחק: דרשע שהשעה משחקת לו –

אין להתגרות בו, וזוכה בדין ורואה בצריו.

בישוב הסתירה בין מימרא דרשב"י למימרא דר' יצחק:

לת"א בגמ': במילי דידיה אין להתגרות בו, דמילי דשמיא מותר.

לת"ב: במשחקת לו אסור אפי' במילי דשמיא, אין משחקת לו מותר.⁶⁹

לת"ג: בצדיק גמור מותר אפי' במשחקת לו, בצדיק שאינו גמור אסור.⁷⁰

בסתירת הפסוקים: ”כבלע רשע צדיק ממנו”,

ולעומתו ”לא יאונה לצדיק כל און” ועוד –

לת"א: רשע בולע צדיק ממנו ולא צדיק גמור.

לת"ב: רשע שהשעה משחקת לו בולע צדיק, ולא סתם רשע.⁷¹

ה. כל הקובע מקום לתפילתו אויביו נופלים תחתיו.

הבית נבנה ע"מ שלא יוכלו אויבים לענות לישראל כלל,

וכשחטאו, נגזר עינוי, ותפילה מגינה רק מכליון.

ו. גדולה שמושה של תורה יותר מלימודה.

ז. אימתי עת רצון (להתפלל) בשעה שהציבור מתפלל.⁷²

מי שאין יכול לבוא לביהכנ"ס, ראוי שיאסוף עשרה לביתו.⁷³

ואם לאו, יודיעוהו בזמן שהציבור מתפלל, ויצטרף עמהם.

ח.

המקורות שהשעה שהציבור מתפלל היא עת רצון:

לרשב"י: ואני תפילתי לך ה' עת רצון.

לריב"ח: בעת רצון עניתך.

לראב"ח: כביר ולא ימאס, כי ברבים היו עמדי.

⁶⁹ ייתכן שרק במילי דשמיא, שכן אמרו הא והא במילי דשמיא.

⁷⁰ עכ"פ במשחקת לו, כלשון הגמ' הא והא במשחקת לו. וייתכן דההיתר הוא רק במילי דשמיא, וסמכו עדיין על מה שאמרו מקודם הא והא במילי דשמיא.

⁷¹ והתי' השני הוא ג"כ מדברי ר"ה, ומה שאמרו דאמר ר"ה אזיל על ב' תי' האחרונים מתוך הגי' הנ"ל.

⁷² גירסת כמה ראשונים אין תפילתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, כמובא בהג' הגר"א.

⁷³ אם לא טריחא ליה מילתא, ואולי לא נאמר זה אלא באדם גדול.

כל העוסק בתורה ובגמ"ח ומתפלל עם הציבור –

מעלה עליו הקב"ה כאילו פדאו לו ולבניו מבין אומות העולם.

ענייני תפילה ובית הכנסת

כל מי שיש לו בית הכנסת בעירו ואינו נכנס שם להתפלל –

נקרא שכן רע, וגורם גלות לו ולבניו.

[עיקר אריכות ימים היא בארץ ישראל].

המאריך (מקדים ומחשיך) בבית הכנסת – מאריך ימיו.

לעולם יכנס אדם שני פתחין בבית הכנסת ואח"כ יתפלל.

רש"י פירש רוחב ב' פתחים דהיינו ח' אמות.⁷⁴

ותוס' פי' כדי הילוך ב' פתחים ימתין ואח"כ יתחיל להתפלל.⁷⁵

אבל ישיבה קרובה לפתח בית הכנסת, שפיר דמי.

על זאת יתפלל כל חסיד "לעת מצא" –

לר' חנינא זו אשה.

[במערבא אמרי לנושא אשה, מצא מוצא].

לר' נתן זו תורה, לרנב"י זו מיתה.

[תתק"ג מיני מיתה, קשה בכולן אסכרה, ודמיה כחזרי או כפיטורי,

ניחא שבכולן נשיקה, ודמיה כמישחל בניתא מחלבא].

לריו"ח זו קבורה. [אמרי אינשי ליבעי רחמי עד זיבולא בתרייתא שלמא].

למר זוטרא (ולמערבא) זה בית הכסא.

אוהב ה' **שערים המצויינים בהלכה** יותר מבתי כנסיות ובתי מדרשות.⁷⁶

מיום שחרב בית המקדש אין להקב"ה אלא ד' **אמות של הלכה** בלבד.

אבי ורב אמי ורב אסי **התפללו במקום שלמדו**.

גדול **הנהנה מיגיעו** יותר מירא שמים.⁷⁷

לעולם ידור אדם במקום רבו, אם כפוף לרבו.

אם לא כפוף לו, אל ידור במקומו.

המניח ס"ת (פתוח) ויוצא – עליו נאמר ועוזבי ה' יכלו.

ומותר לצאת בין גברא לגברא.

⁷⁴ כן העתיק הב"ח. אמנם כמה פוסקים העתיקו ח' טפחים.

⁷⁵ התוס' נמצא בהג' הב"ח, וכ"ה בראשונים. ועי' ברא"ש שגרס שנאמר לשמור מזוזות פתחי ובוזה יובן הקשר להקטע הקודם, מלבד שזה גם ענייני ביהכני"ס.

⁷⁶ עי' במהרש"א הנפ"מ בין שערים המצויינים בהלכה לבין בתי מדרשות.

⁷⁷ אידיד ר' חייא בר אמי משמיה דעולא, וכן המימרא הסמוכה.

ומספקא לן בין פסוקא לפסוקא.

ללמוד בזמן קריאת התורה :

בסוגיין מובא שרב ששת מהדר אפיה וגריס,
ובסוטה אמרו כיון שנפתח ספר תורה אסור לספר אפי' בדבר הלכה.
אין לחלק : דדוקא במהדר אפיה, מותר.⁷⁸
לתוס' : בקול רם אסור, בנחת מותר.
 וכשאסור, הוא אפי' כשמהדר אפיה.
לה"ג : כשיש עשרה אחרים השומעים מותר, כשאין עשרה בלעדיו אסור.
להרי"ף : למי שתורתו אומנתו שרי, לשאר כל אדם אסור.

לעולם ישלים אדם את פרשיותיו עם הציבור שנים מקרא וא' תרגום.⁷⁹

ח:

ואפילו עטרות ודיבון, שאין בו תרגום אונקלוס.
לרש"י יקרא בזה מקרא בפעם שלישית
ולתוס' יקרא בזה תרגום ירושלמי.
בפס' ראובן ושמעון וכדו' שאין שום תרגום, לכו"ע יקרא מקרא פעם ג'.

המשלים פרשיותיו עם הציבור, **מאריכין לו ימיו ושנותיו**.
לקרוא ללעוזות כלשון לעז שלהם – י"מ דמותר,
ולתוס' אין לקרוא כי אם בלשון תרגום.
 ואין להקדים ולא לאחר.

תחילת זמנה – ממנחת שבת ואילך, (ולא מיום ד').
סוף זמנה – מצוה מן המובחר קודם אכילה של שבת,
 ואם השלימה לאחר אכילה שפיר דמי.⁸⁰
 [רב ביבי בר אביי סבר להשלים בערב יוהכ"פ].⁸¹

האוכל ושותה בתשיעי – כאילו נצטוה להתענות ט' וי' והתענה.
[בערב] – יש לפרשו על ערב שלאחריו, רק אם נכתב קודם הפעולה. תוס'].
"קמי שבת" לעניין גיטין – מרביעי ואילך.

⁷⁸ דא"כ היה להגמ' להביא היתר זה בסוגי' דסוטה.

⁷⁹ מובא אידי דר' הונא בר יהודה א"ר אמי. וייתכן עוד שמובא משום דמסיים בה דאמר ר' יהושע בן לוי לבניה.

⁸⁰ כך לשון התוס', וייתכן שכוונתם עד מנחה. וכמש"כ מקודם עד שבת הבאה. וייתכן כוונתם כדאי' בפוסקים עד יום ג', וייתכן כוונתם עד שמ"ע כמ"ש הפוסקים מהא דר' ביבי דבסמוך.

⁸¹ ודחוהו רק משום אכ"י עיוכ"פ. ומוכח דבדיעבד יש זמן השלמה, ומכאן למדו הפוסקים עד שמיני עצרת.

בשחיטת עוף – לר' יהודה, יש לשחוט את הורידין.

ריב"ל ציוה לבניו – א. להשלים שמו"ת. ב. להיזהר בורידין דר' יהודה.

ג. להיזהר בזקן ששכח תלמודו.

[לוחות ושברי לוחות מונחין בארון].

אמר להו רבא לבניה:⁸²

א. אל תחתכו בשר על גב היד.

י"א משום סכנה. וי"א משום קלקול סעודה.⁸³

ב. אל תשבו על מיטת⁸⁴ ארמית.

י"א דלא תשנו בלא ק"ש, י"א דלא תשאו גיורת.

וי"א כפשוטו לא תשבו על מיטת עכו"ם, משום מעשה שהיה.⁸⁵

[אמרו חכמים: אסור לישב על מיטת ארמית, כפשוטו].

ג. אל תעברו אחורי ביהכנ"ס בשעה שהציבור מתפלל, ואיסורא הוא כדאמר ר' יהושע בן לוי.⁸⁶

והאיסור הוא כשיש רק ביהכנ"ס אחד ופתח אחד והוא עובר במצב רגיל,

[רגיל: היינו לא נושא משא, לא רץ, ולא מניח תפילין].

אבל כשחסר א' מהנ"ל, מותר.

ר"ע שיבח ג' הנהגות של מדיים: חותכין בשר רק ע"ג השולחן,

נושקין רק על גב היד, ויועצין רק בשדה.

ר"ג שיבח את הפרסיים בצניעותם: באכילה, בבית הכסא, בדבר אחר.

[אני ציוויתי "למקודשי" – לשון גנאי, מזומנים לגהינום].

הלכה כר"ג שאמר עד שיעלה עה"ש.⁸⁷

בין עלות השחר להנץ החמה

לרשב"י: בין עה"ש להנץ החמה הוי לילה לכל מצוות התורה.⁸⁸

ומ"מ יוצא אז ידי ק"ש של שחרית דהוי זמן קימה.

והיינו משיכיר בין תכלת ללבן או לכרתי.⁸⁹

⁸² אידי דא"ל ריב"ל לבניה.

⁸³ ומשמע מפירש"י דנפ"מ באופן שמהחיתוך לא יוכל להיות טפי מחבורה קטנה.

⁸⁴ בכמה ראשונים הגי' על מטה ארמית, ודו"ק.

⁸⁵ מרש"י ור"נ גאון מוכח דל"ג לה בגמ', וגליון הוא שהועתק בטעות לפנים.

⁸⁶ ופירש"י "אחורי" בצד מזרח שהפתח בו בבתי כנסיות שבבבל שמתפללין למערב. (ואע"פ דרש"י פי' "אחורי" בדף ו: על צד מערב).

⁸⁷ ועי' פוסקים דאם לחכמים חצות אפי' בדיעבד, א"כ י"ל דר"ג מודה דלכתח"י לא, ואם לחכמים חצות רק לכתח"י א"כ לר"ג עד עה"ש לכתחילה, ועי' ב. בהערות.

⁸⁸ כגון דפסול אז לציצית ותפילין שזמנן ביום.

⁸⁹ כ"כ תוס', אמנם הרא"ש כ' לרשב"י מעה"ש ממש. ופסקין כוותיה בשעת הדחק וכדלהלן.

[ונמצא דקרא קודם עה"ש ומעט אחר עה"ש, יצא של לילה ושל יום].
ק"ש של לילה – אין יוצאין לרשב"י בזמן זה.⁹⁰
לל"ק: ע"ז אמר ראב"ח בשם ריב"ל דהלכה כמותו,
 [והיינו דקורים ק"ש של שחרית מעט אחר עה"ש קודם הנץ החמה].

לרשב"י משום ר"ע: מעה"ש הוי יום לכל מצוות התורה.
 ומ"מ יוצא אז ידי ק"ש של ערבית, דהוי זמן שכיבה.
 ולפי"ז נמצא דקרא קודם הנץ ואח"כ, יצא של לילה ושל יום.
ק"ש של שחרית – לת"א בתוס' לא יצא⁹¹, לת"ב יצא.
לל"ב: ע"ז אמר ראב"ח בשם ריב"ל דהלכה כמותו.
 [והיינו דקורים ק"ש של ערבית אחר עה"ש].
 ומסקינן דרק בשעת הדחק יש לסמוך ע"ז.⁹²

ט.

הקורא בסוף הלילה – לא יאמר השכיבנו.
לרש"י אפי' מעט קודם עה"ש, ולתוס' דוקא אחר עה"ש.

בני ר"ג פשיטא להו לפסוק כרבנן ולא כאביהם,
 ומספקא להו אי לרבנן עד חצות מה"ת מדין זמן שכיבה,
 או מדרבנן לכתחילה כדי להרחיק, וכך פשט ר"ג.⁹³

תנאי: דק"ש דערבית והלל בליל הפסח – עד שיעלה עמוד השחר.⁹⁴
אכילת פסח:

לראב"ע ור"א מה"ת עד חצות.
 להב"י ור"א מגז"ש מבכורות. ולר' אבא דמפרש בחפזון דמצרים,⁹⁵
ולר"ע ולר' יהושע כל הלילה, עד שעת חפזון דישראל.

הפסח אינו נאכל ב"ד, ולא בליל ט"ו – לר"ע מהזה,
לראב"ע מלא תותירו עד בוקר.

⁹⁰ כך מסק' תוס' כאן. וכבר העירו דלכ' למסק' תוס' להלן ט. (ד"ה לעולם) י"ל גם פה דיוצא גם לילה, אלא רבותא קמ"ל דאין יוצא של יום קודם עה"ש, ועי' מהרש"א ועוד.

⁹¹ ולפי"ז פליגי בזה תנאי אליבא דר"ע, דלהלן במתני' אר"ע משיכיר בין חמור לערוד, תוס'.

⁹² עי' רא"ש דכל המצוות שזמנן ביום מצוותן משיעלה עה"ש (ולכתחילה יש להמתין להנה"ח), וכ"ע מודו בזה (דלא כתוס' דברייטא קמייטא פליגא בזה), ולכו"ע ק"ש דערבית בנאנס, גם אחר עה"ש (עד הנה"ח), ולכו"ע ק"ש דשחרית לכתחי' משיכיר, ובשעה"ד מעה"ש, ואין להתיר לאדם א' לקרוא בזמן זה ק"ש דערבית (אע"פ דנאנס) וגם דשחרית (אע"פ דשעה"ד הוא).

⁹³ ועי' רא"ש שפסק דכיון דלחכמים הוי רק סייג, א"כ לר"ג ע"כ לכתחילה שרי עד עה"ש, ופסקי' כוותיה. ורק מב"י דאין לאכול ולשתות עד שיקרא.

⁹⁴ והאי תנא סבר כר"ג בק"ש, או דמיירי אף לחכמים ובדיעבד. ולענין הלל יל"ע אם תלוי בפלוגתא דפסח להלן.

⁹⁵ לא נתבאר היטב אי רבי אבא פליג על המכילתא, דלשיטתו א"צ ראב"ע לגז"ש, או דמודה ורק בא להשלים מה יעשה ראב"ע בקרא דר"ע.

[לס"ד אליבא דר"ע דנאכל ב' לילות – לרש"י אין נאכל ביום, להרשב"ם, כמובא בב"ח, נאכל גם ביום שבאמצע].
כל הקדשים (מלבד פסח) נאכלים ביום שחיטתן,
תודה נאכלת ביום שחיטתה ובלילה שלאחריו,
שלמים נאכלים לשני ימים ולילה אחד,
מבוקר ט"ו נעשה הפסח נותר, ואין נשרף ביו"ט ולא בלילה, אלא בבוקר שני.
שחיטת הפסח בי"ד בין הערביים, ואכילתו משחשכה.

בלילה הזה – לראב"ע לגז"ש דנאכל עד חצות.
לר"ע בלילה לאפוקי י"ד, הזה לאפוקי ליל ט"ז.
לא תותירו – לראב"ע ע"כ בוקר ראשון, לר"ע הו"א בוקר שני,
לראב"ע היינו אכול עד חצות, ולר"ע אכול עד הבוקר.
בחפזון – לראב"ע חפזון דמצרים, לר"ע חפזון דישראל.

"תזבח את הפסח בערב כבא השמש מועד צאתך ממצרים"
בערב – בין הערביים דיי"ד, כבא השמש – משחשיכה, מועד צאתך – בוקר ט"ו.
בערב אתה זובח, כבא השמש אתה מתחיל לאכול.
מועד צאתך – לר"א אז אתה שורף (ולאכול רק עד חצות).
ולר' יהושע עד אז אתה אוכל.
לכו"ע קיבלו רשות לצאת בלילה, ויצאו בפועל רק ביום.

דבר נא באוזני העם – בבקשה שאלו, שלא יאמר וכו'.⁹⁶

ט:

וישאלום – בעל כורחם, י"א דמצרים, וי"א דישראל משום משא.
וינצלו – י"א כמצודה בלי דגן וי"א כמצולה שאין בה דגים.
אהיה אשר אהיה – בתחילה אמר הקב"ה הייתי בשיעבוד זה אהי בשעבוד מלכויות.
אהיה שלחני – קיבל טענת משה, שדיה לצרה בשעתה.
ענני ענני – שתד אש ושלא יאמרו כשפים הן.⁹⁷

זמן ק"ש של שחרית

תחילת זמן ק"ש של שחרית:

לרשב"י משום ר"ע (ח): משיעלה עמוד השחר.⁹⁸

⁹⁶ איידי דעסיקנא בגאולת מצרים.

⁹⁷ כבר הובא לעיל ו', שם איידי זהירות בתפילת מנחה, וכאן אגב כפילות אהיה.

⁹⁸ התוס' לעיל כתבו דלאו דוקא אלא כוונתו משיכיר, וכאן סתמו. ועי' רא"ש דבשעה"ד קורא מעה"ש ממש.

לת"ק משיכיר בין תכלת ללבן, עיי ביאורו להלן,

לר"א משיכיר בין תכלת לכרתי.

לר"מ משיכיר בין זאב לכלב.

לר"ע משיכיר בין חמור לערוד.

לאחרים משיראה את חבירו ברחוק ד' אמות ויכירנו,

והיינו חבירו הרגיל עמו קצת, כגון אכסניא דאתי לקיצין.

לותיקין זמנה עם הנץ החמה.⁹⁹

התוס' פירשו דהנהגתם היא רק למצוה מן המובחר.

הלכה כרשב"י משום ר"ע והלכה כותיקין.

דהיינו שזמנה מעה"ש¹⁰⁰, ולמצוה מן המובחר כותיקין.

להמון העם שאין בקיאים וזריזין מיד בהנץ החמה –

תקנו בירושלים שיקראו מיד עם הנץ החמה.

בין תכלת ללבן – ס"ד בין גיזת צמר לבן לגיזת תכלת.

ומסקינן: לרש"י בין תכלת שבגיזה, ללבן שבה היכן שלא נצבע,

ולתוס' בין חוטי תכלת שבציצית לחוטי הלבן.¹⁰¹

סוף זמן ק"ש של שחרית:

לר' אליעזר עם הנץ החמה.

לר' יהושע עד שלוש שעות, והכי קי"ל.

ומצווה מן המובחר כותיקין לקרותה עם הנץ וכנ"ל.

לתפילין – הלכה כאחרים משיכיר את חבירו הרגיל עמו קצת ברחוק ד"א.

ותיקין – היו מתפללין בהנץ וסומכין גאולה לתפילה.

כל הסומך גאולה לתפילה – אינו ניזוק כל היום כולו.

והיינו כותיקין שקורין ק"ש קודם הנץ ותפילה לאחר הנץ.

[ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל, ואפי' עכו"ם].

גאולה של ערבית לתפילה – לריו"ח הסומך הוא בן העוה"ב.

אמירת אד' שפתי תפתח קודם התפילה – לר' אלעזר רק במנחה,

ולרב אשי בכל התפילות, וחשיב תפילה אריכתא.

בסוף התפילה – אומרים יהיו לרצון אמרי פי (שנאמרו).

וקבעו זאת בסוף י"ח ברכות, כדקבע דוד אחר י"ח מזמורים.

⁹⁹ תוס' פשוט להם לפרש דהיינו קדם הנץ החמה, וגומרין היינו דמסיימין. ועיי בראשונים בשם ר"ח דגומרין היינו קורין ולדידיה עם הנץ היינו בהנץ מתחילין לקרוא.

¹⁰⁰ אלא דלתוס' היינו משיכיר, אמנם להרא"ש בשעה"ד הוא מעלות ממש.

¹⁰¹ תוס' כתבו דהא דרש"י ניכר מקודם, ותוס' כתבו ב' חוטי תכלת כשיטתם במנחות דהיינו ב' שהם ד' לבן וכן תכלת. וידוע דשיטת הרמב"ם חוט אחד דתכלת מתוך ח', ולהראב"ד ב' מתוך ח'. ואכ"מ.

אשרי האיש ולמה רגשו – חדא פרשה היא,

ופותחת ומסיימת באשרי, כיון דחביבה על דוד.

(ולפ"ז נמצא יהיו לרצון אחר י"ח מזמורים, והללויה אחר ק"ג מזמורים).

הללויה – נאמר רק אחר מפלת רשעים בסוף מזמור ק"ג.¹⁰²

בעל קרי שירד לטבול – ע"י לקמן (כב:),

ומתני' שם דקודם הנץ, כותיקין, ולא כר' אלעזר.

י.

פרשה החביבה על דוד – חתם בה מעין הפתיחה.

ר"מ התפלל על **רשעים שימותו**, וקיבל דברי ברוריא להתפלל שיחזרו בתשובה.

רני עקרה – פירושו כנס"י שלא ילדה בנים לגהינום.

מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום – נסמך ללמה רגשו מפני טעם.¹⁰³

ולוא זאת היה מאחרו למכתם לדוד בברחו מפני שאול המוקדם לו בזמן.

סמוכין – מן התורה.

פיה פתחה בחכמה – כנגד דוד שדר בחמשה עולמים ואמר **שירה**.

חמשה ברכי נפשי – **לריו"ח משום רשב"י**: כנגד ה' עולמים הנ"ל.

כשדר במעי אמו, כשיצא לאויר העולם ונסתכל בכוכבים ומזלות,

כשינק מדדי אמו, כשראה במפלתן של רשעים, כשנסתכל ביום המיתה.

לרב שימי בר עוקבא:¹⁰⁴

חמשה ברכי נפשי כנגד ה' דברים שהנשמה דומה כביכול להקב"ה.

הקב"ה: מלא כל העולם, רואה ואינו נראה, זן את כל העולם, טהור,

יושב בחדרי חדרים.

והנשמה: מלאה כל הגוף, רואה וכו', זנה את כל הגוף, טהורה, יושבת וכו'.

ולכן: ראוי לנשמה לשבח את הקב"ה.¹⁰⁵

כל גמוליו – שעשה לה דדים במקום בינה,

לר"י כדי שלא יסתכל במקום ערוה, **לר"מ** כדי שלא יינק ממקום הטינופת.

וכל קרבי – שצר צורה בתוך צורה ומטיל בה רוח ונשמה קרביים ובני מעיים.

אין צור כאלוקינו – אין ציר כמותו, וכנ"ל.

כי אין בלתך – כי אין לבלותך, שהקב"ה מבלה מעשה ידיו.

¹⁰² שהוא ק"ד לפנינו.

¹⁰³ כשם שבן מרד, כך גוג ומגוג ימרדו בקב"ה.

¹⁰⁴ כן משמע דרשב"ע (או מ"ע) הוי מסדר אגדתיה קמ"י דריב"ל ולכן שאלו רשב"פ, ואף כשחזר וביאר שאלתו, המשיב היה רשב"ע. ויל"פ דרשב"פ שאל כדי לענות בעצמו, ואת התשובה השניה ענה הוא.

¹⁰⁵ סדר הסוגיות: דהבאנו סמיכת גאולה לתפילה משום ותיקין כמ"ש תוס' לעיל (ד"ה כל הסומך), ונתגלגל יהיו לרצון אחר י"ח מזמורים, וממילא יתמו חטאים, ומעשה דברוריא על פס' זה, וחמשה עולמים שאחד מהם מפלתן של רשעים, והפ"י השני בה' ברכי נפשי. והשתא שוב חוזר לסמיכת גאולה כדפירש"י (בד"ה מאי).

מי כהחכם וגו' – הקב"ה עשה פשרה בין חזקיהו לישעיהו.
אליהו הנביא הלך למלך אחאב, והמלך יהורם בן אחאב הלך לאלישע הנביא.
"בהדי כבשי רחמנא למה לך, מאי דמפקדת איבעי לך למיעבד" –
כגון הרואה ברוה"ק שיהיו לו בנים דלא מעלי, אינו פטור מפ"ו.
אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם – אל ימנע עצמו מן הרחמים.

י:

אפי' בעל החלומות אומר לו לאדם למחר הוא מת –
אל ימנע עצמו מן הרחמים.
ויסב חזקיהו פניו אל הקיר –
לרשב"ל: קירות ליבו. לר' לוי עסקי קיר דשונמית.
והטוב בעיניך עשיתי – לרב שסמך גאולה לתפילה, לר"ל שגזז ספר רפואות.

ששה דברים עשה חזקיהו המלך:
הודו לו על: שגזז ספר רפואות, כתת נחש הנחושת,
גירר עצמות אביו על מטה של חבלים.
לא הודו לו על: שסתם מי גיחון, קצץ דלתות היכל ושגרם למלך אשור,
עבר ניסן בניסן.
כשנכנס ניסן – אין לעבר, ובזה טעה חזקיהו.

כל התולה בזכות עצמו – תולין לו בזכות אחרים.
כל התולה בזכות אחרים – תולין לו בזכות עצמו.
עליית קיר – חד אמר עלייה פרועה היתה וקירוה,
וחד אמר אכסדרה גדולה היתה וחלקוה לשנים.
הרוצה ליהנות – יהנה, כאלישע.
ושאינו רוצה ליהנות – אל יהנה, כשמואל הרמתי.
אשה מכרת באורחין יותר מן האיש.
קדוש הוא – י"א שלא ראתה זבוב עובר על שולחנו,
וי"א שלא ראתה קרי על סדין של פשתן שהציעה על מטתו.
קדוש הוא – משרתו אינו קדוש, שאחזה בהוד יפיה.
המארח ת"ח בתוך ביתו ומהנהו מנכסיו – כאילו מקריב תמידין.

מימרות דריב"ח משום ראב"י

[ג' בענייני השונמית: אשה מכרת, משרתו אינו קדוש, כאילו מקריב תמידין].
ד. אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל אלא במקום נמוך.
ה. המתפלל – צריך שיכוון את רגליו.
ו. לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם.

ז. האוכל ושותה ואח"כ מתפלל –

אמר הקב"ה לאחר שנתגאה זה, קבל עליו עול מלכות שמים.

הלכה כרבי יהושע [דזמן ק"ש דשחרית עד ג' שעות].

הקורא ק"ש אחר ג' שעות – לל"ק דר"ח בשם מ"ע לא יאמר יוצר אור, לל"ב לא הפסיד ברכות, והכי תניא דמברך שתיים לפניו ואחת לאחריו.

הקורא ק"ש בעונתה – גדול יותר מעוסק בתורה (שלא בזמן ק"ש).

העוסק בתורה – מפסיק לק"ש ולתפילה, אם אין תורתו אומנותו.

לב"ש : בערב יטה ויקרא ובבוקר יעמוד.

לב"ה : כל אדם קורא כדרכו.

רבי טרפון החמיר כב"ש ואמרו לו דכדאי היה לחוב בעצמו].

יא.

עוסק במצוה במעשה – פטור מן המצוה, מקרא דבשבתך.

טרוד במחשבתו במצוה – פטור, מקרא דבלכתך, כגון חתן.

המשמעות מקראי – לר"פ הוקש לדרך שהיא רשות,

למסקנה משום דמשמע שבת דידך ולכת דידך.

ס"ד : דחתן פטור משום טירדא אע"ג שאינה מצוה,

ולפי"ז ה"ה טבעה ספינתו בים, או אבל.

ומסקינן : דדוקא טירדא דמצוה.

הכונס את הבתולה – פטור מק"ש. אלמנה – חייב.¹⁰⁶

טבעה ספינתו בים – חייב.

אבל – חייב בכל המצוות, חוץ מתפילין ביום ראשון.

[מדאמר ליחזקאל חבוש מכלל דלכולי עלמא אסור.

ורש"י הוסיף טעם משום דאין נאה ליתן פאר תחת אפר דאבל.

ונפ"מ : דאין לפטרו משאר מצוות מק"ו, ולחייבו בתפילין לאחר יום א'.

קראי דב"ש ודב"ה :

לב"ש : בשכבך ובקומך ממש, דאי הכונה זמן, נימא בערב ובבוקר.

ובלכתך בדרך לפטור עוסק במצוה וכנ"ל.¹⁰⁷

לב"ה : בשכבך ובקומך היינו זמן,

אבל קורא כדרכו, דומי דבדרך, דממילא ש"מ אע"ג דבעי לעוסק במצוה.

¹⁰⁶ ע"י הסוגי' להלן (טז).

¹⁰⁷ נראה מרש"י דלא גרסינן בגמ' הא דשלוחי מצוה.

לב"ה: קורין בעמידה, ובישיבה, ובהטיה, ובהליכה.
ובשעת עשיה במלאכתו, קורין פרק שני.
רבי ישמעאל היה מוטה וזקף כשהגיע לק"ש.¹⁰⁸

עשה כדברי ב"ש – רבי יחזקאל תני דעשה,
לר' יוסף לא עשה ולא כלום.¹⁰⁹ **לרנב"י חייב מיתה.**
היה ראשו ורובו בסוכה ושולחנו בתוך הבית –
ב"ש פוסלין וב"ה מכשירין.

בשחר מברך שתיים לפניה ואחת לאחריה.
ובערב מברך שתיים לפניה ושתיים לאחריה.
תנן: דאחת ארוכה ואחת קצרה.
לרש"י: היינו שתי הברכות שלאחריה דערבית, אמת ואמונה והשכיבנו,
וע"ז אמרו דאין רשאי לקצר ארוכה ולהאריך קצרה.
לתוס': היינו על אמת ואמונה, דפעמים היא ארוכה ופעמים קצרה,
דהנהגין כמ"ד דאין אומרים פרשת ציצית בלילה, מקצרין אותה.¹¹⁰
ו"מקום שאמרו לקצר" היינו ברכת הפירות והמצוות.
נמצא: **לקצר אמת ואמונה ולהאריך השכיבנו – לרש"י תנן דאסור, ולתוס' מותר.**
להאריך ברכת הפירות – לרש"י לא נתפרש¹¹¹, לתוס' תנן דאסור.

יא:

ברכות התורה

השכים לשנות: עד שלא קרא ק"ש – צריך לברך ברכות התורה.
משקרא ק"ש וברכותיה – א"צ לברך, שכבר נפטר באהבה רבה.
ופירשו בירושלמי: דהיינו רק אם שנה על אתר.
וכתב ר"י **בת"א** דלא קיי"ל כהירושלמי, ויצא גם בלא לשנות מיד,
ולת"ב אף להירושלמי היינו דוקא באהבה רבה.
אבל בברכות התורה א"צ לשנות מיד.
הנהגין שלא ללמוד מיד אחר ברכות התורה –
היינו או כת"א דקיי"ל כהבבלי, או כת"ב דהירושלמי מודה.
והצרפתיים נהגו לומר פסוקים דברכת כהנים ומשנה דאלו דברים וברייתא דאלו

¹⁰⁸ ואע"פ דכל האיסור הוא רק להטות, אבל המוטה שרי לקרוא כך ק"ש, מ"מ עשה כן להוציא מלב התלמידים שראו את ראב"ע מטה כב"ש.

¹⁰⁹ מרש"י משמע שפי' דלא הרויח כלום ממה שהחמיר. והתוס' פי' בשם הר"ר שמעיה דעשה איסור בכך שהחמיר כב"ש, ומשמע דבא לפרש דעצם הק"ש שלו היא שלא כדין, ולא דרך עבר על דברי חכמים שאמרו שלא להחמיר כב"ש.

¹¹⁰ להר"ר שמע"י לב"ש העושה כן, לא רק עבר על מצות חכמים, אלא לא קיים מצות סוכה. וע"י בלשון התוס' סוכה ג'. ובמפרשים שם.

¹¹¹ ופשיטא דאסור, דגרע מהארכת השכיבנו.

דברים.

ומסק' תוס' דאין צריך לזה, וכנ"ל.

העומד ממיטתו בלילה ללמוד – לר"ת ברכות התורה דאתמול פוטרנו עד שחרית,

ולתוס' לא נהירא.

הפסיק מלימודו הפסק גמור ושוב בא ללמוד – א"צ לברך.¹¹²

בסוכה – צריך לברך לישיב בסוכה על כל סעודה.¹¹³

ואין מברכים **על שינה**. או דברכה דאכילה פוטרנו, או משום שמא לא יישן.¹¹⁴

למקרא – לכו"ע צריך לברך ברכות התורה.

למדרש (מכילתא ספרא ספרי) – לר"ה א"צ לברך, לר"א וריו"ח ור"ב צריך.

למשנה – לר"ה ור"א א"צ, לריו"ח ור"ב צריך.

לתלמוד – לר"א ור"ה וריו"ח א"צ, לר"ב צריך וכן נהג רב.¹¹⁵

מאי מברך :

אשר קדשנו במצוותיו וציוונו לעסוק בדברי תורה.¹¹⁶

וריו"ח מסיים כך : הערב נא וגו'.¹¹⁷

לר' המנונא : אשר בחר בנו, והיא מעולה שבברכות התורה.

ומסקינן דלימרינהו לכולהו.¹¹⁸

הכהנים שסדרו אברים ע"ג הכבש ומלחום, באין ללשכת הגזית,

ואמר להם המנונה¹¹⁹ ברכו ברכה אחת.

והם ברכו אהבה¹²⁰ רבה וקראו עשרת הדברות וגו' פרשיות דק"ש,

וברכו עם העם אמת ויציב, ועבודה¹²¹ וברכת כהנים.¹²²

¹¹² דגם בשעת ההפסק אינו מייאש דעתו מתורה, דכל שעה מחוייב ללמוד, והוי כמו יושב כל היום ללא הפסק.

¹¹³ דלאכילה יש שעה קבועה, וברכתו רק על האכילה שאוכל עכשיו.

¹¹⁴ ונפ"מ בין התירוצים, אם בשהייה זו בסוכה רק ישן ואינו אוכל.

¹¹⁵ ולפ"ז סברא דבי רב אינו התו"כ דא"כ היינו מדרש ואין מזה ראוי לתלמוד, אלא הכונה לתלמוד. ועי' רי"ף שגירסתו דמדרש הוא הפחות שבכולן, ומייתי ראוי דרב בך אפי' על מדרש. ועי' לשון הגמ' להלן יד : דקמ"ל בזה דאף למשנה צריך לברך. וצ"ב. ועי' רש"י דהנידון כאן בכלל לפטור מברכות התורה ולא משום אהבה רבה. ועי' ברש"י גדר תלמוד, סברת טעמי המשנה, תירוצי משניות הסותרות זו את זו, וחסורי מחסרה.

¹¹⁶ ובגה"ש מביא דג"י הרי"ף על דברי תורה.

¹¹⁷ ברש"י כתב משום דבעי פתיחה וחותימה בברוך, ולפ"ז הוי ברכה אחת וצ"ל והערב בו"י החיבור. ובראשונים הביאו דלשיטת ר"ת הוי ב' ברכות, ויש לומר הערב בלא וי"י, (ועונים אמר אחר הראשונה). ולפנינו הנוסח ועוסקי תורתך ובגה"ש מביא דגירסת הרי"ף ולומדי תורתך לשמה. וחתמין המלמד תורה ולא למדני חוקיך.

¹¹⁸ ועי' בתר"י ובמהרש"א נגד מה מכוונים ג' ברכות אלו.

¹¹⁹ לרש"י הוא הסגן (עפ"י סנהדרין יט. ולא כמצויין בטעות ליומא), ותוס' בכ"מ הוכיחו מירושלמי דכאן אין זה הסגן.

¹²⁰ כך אמר שמואל, ור"ל לא אמר אחרת, ורק שמיע מכללא מדבריו וטעו בזה כדמסקינן.

¹²¹ עי' רש"י דהנוסח רצה עבודת וכו' וחותמין ברוך המקבל וכו' או שאותך לבדך וכו', והיינו דלא היה שייך אז הנוסח והשב העבודה ותחזינה והמחזיר שכינתו.

ובשבת המשמר היוצא מוסיף ברכה למשמר הנכנס, מי ששיכן שמו בבית הזה הוא ישכין ביניכם אהבה ואחוה ושלוש ורעות. (ותנמוה לתוס' מדוע נחשבת ברכה אף דהיא בלא שם ומלכות).
[הכהנים נושאים כפיהם – ג"פ ביום, ע"י תענית כו:].
ולא היו מתפללין יותר, לפי שלא היה אז פנאי.

ברכות אין מעכבות זו את זו.
כשא"א לומר שתיהן¹²³, פשיטא דאין מעכבות,¹²⁴
וכשאפשר, ס"ד דהיינו דאר"ל אין מעכבות,
ומסקינן דיתכן דמעכבות,
סדר ברכות – אין מעכב, כגון להקדים אה"ר ליוצר אור.¹²⁵

הקורא את שמע עם אנשי משמר ועם אנשי מעמד – לא יצא,
לפי שאנשי משמר מקדימין ואנשי מעמד מאחרין.
משמרות – מתחלפות בשבת.
משמר היוצא עושה תמיד ש"ש ומוספין, והנכנס עושה תמיד שבה"ע ובזיכין.
אהבה רבה – אפשר לומר אף בלילה.¹²⁶

יב.

שחיטת התמיד – אחר עלות השחר.
ק"ש דאנשי משמר – ע"כ אחרי עה"ש טובא, ומ"מ תניא דלא הגיע זמן ק"ש.
ואפשר דס"ל לברייתא כותיקין דזמנה סמוך להנץ החמה, תוס'.

עשרת הדברות בגבולין – ביקשו לקרות, וביטלו מפני תרעומת המינין.

החזיק כוס יין וכסבור שיכר, ובירך עיקר ברכה¹²⁷ על דעת לסיים שהכל, ונזכר שהוא יין וסיים בפה"ג – יצא.¹²⁸
החזיק שיכר, וכסבור יין, ופתח עוד בפה"ג, וסיים שהכל – בעיא דלא איפשטא אי יצא.

¹²² וכתב תוס' דאמרו בלא דוכן ובלא נשיאת כפיים, וברש"י סתם.

¹²³ כגון לומר רק אה"ר כשעדיין לא מטא זימנא דיוצר אור.

¹²⁴ כן מוכח בסוגיין ודו"ק.

¹²⁵ ומשמע בגמ' דבזה אין נפ"מ אם אפשר לומר הראשונה, ואם מצינו דהקדימו אה"ר אע"פ שא"א עדיין לומר יוצר אור, יהיה מזה ראי' דאין מעכבות אפי' כשאפשר לומר על הסדר.

¹²⁶ רש"י, משא"כ יוצר אור דיש לה זמן, ולא נתפרש להדיא זמנה מהו. ועי' לעיל רש"י ד"ה יוצר דמשמע דאה"ר נאמרת רק בזמן ק"ש, ועי' ביה"ל סי' נ"ח ד"ה זמן ק"ש. ואכמ"ל.

¹²⁷ היינו מברוך עד מלך העולם.

¹²⁸ שאף אם סיים שהכל יצא.

להרי"ף אזלינן לקולא ויוכל לשתות, לר"י צריך לברך אם ירצה לשתות.¹²⁹
אם טעה רק בדיבורו דאמר בפה"ג ותוכ"ד תיקן לשהכל – יצא.¹³⁰
ידע שהוא יו"ט וטעה בדיבורו לומר מקדש השבת ותיקן בתוכ"ד למקדש ישראל
 והזמנים – יצא.

בירך שהכל – על הכל, יצא.
בירך בורא פרי העץ על יין – משמע בתוס' דלא יצא.¹³¹
אכל תמרי וכסבור נהמא ופתח ברכה אחרונה ע"ד לומר הזן וסיים העץ – יצא,
 דאילו אמר הזן על תמרי, יצא.
אכל נהמא ופתח אדעתא דהעץ וסיים בהזן – היינו בעיין.¹³²

שחרית: פתח ע"ד לומר יוצר אור (כהוגן) וסיים (בפועל) המעריב ערבים –
 לא יצא.¹³³

פתח ע"ד המעריב וסיים יוצר אור – יצא.
להצד דבתר חתימה אזלינן ולא בתר עיקר ברכה, אתי שפיר.
 להצד דבעינן גם כוונה נכונה בעיקר הברכה:
לרב י"ל דיצא משום החתימה דיוצר המאורות.¹³⁴
ולריו"ח י"ל יצא משום דבמעריב ערבים יש גם מדת יום.¹³⁵
ערבית: פתח ע"ד דהמעריב ערבים וסיים יוצר – לא יצא.
פתח ע"ד יוצר וסיים במעריב – יצא.¹³⁶
 תניא "כללו של דבר הכל הולך אחר החיתום" –
 לס"ד מרבה בעיין, ודחינן דמרבה באופן דבודאי יצא.¹³⁷

ברכה – לרב בלא שם אינה ברכה, לריו"ח בלא מלכות.
שהכל – פוטר הכל, כגון יין.
הגפן – אינו פוטר שיכר.

¹²⁹ עי' בגה"ש מדוע ל"א בזה ספק ברכות להקל.

¹³⁰ כ"כ תוס' (רק שהביאו דוגמא אחרת, עי' בסמוך). ור"ח הוא ט"ס (עי' כע"ז בעמ' ב' תוד"ה והלכתא) ועכ"פ אי"ז ר"ח הידוע, דמייירי
 כאן על דברי ר"י. וכוונת תוס' דהסוגי דווקא בסבור שהוא יין, וכמש"כ בדיבור הקודם שהוא הקדמה לכאן, אבל כשטעה רק בדיבורו,
 אי"כ כוונתו בעיקר הברכה היתה לסיים כהוגן.

¹³¹ ועי' גה"ש שכ"כ מג"א בשם ר"י הלוי, ובגינת וורדים מסיק דיצא, וכן נוטה דעת רעק"א.

¹³² ולכ' בזה יודה ר"י להרי"ף דספק להקל, לבאור הגה"ש, ודו"ק. אמנם אם אכל נהמא כדי שביעה חייב בבהמ"ז מה"ת ואין ספיקו
 להקל, וכן כתב שה"ג בשם ריא"ז.

¹³³ ואע"ג דגם במעריב יש מדת יום, ועכ"פ יהיה מוכח מכאן דבדיעבד אם אמר רק בא"י אמ"ה יוצר המאורות, יצא, ויל"ע.

¹³⁴ **חסרה הערה.**

¹³⁵ ולכן גם לפי טעותו, מ"מ הי' בדעתו בשעת עיקר הברכה להזכיר יום, וסגי בכך. ומאי דנקט רש"י גולל אור ולא חושך מפני אור (שזה
 מדובר על היום), דבגלילת האור מראה שלטונו בזה, ודו"ק.

¹³⁶ והסברות כנ"ל, או משום בתר חתימה, או מצד סיום הברכה כרב, או מצד מדת לילה שביוצר.

¹³⁷ שחשב לסיים שהכל על יין או הזן על תמרים.

הזן – פוטר פירות. על העץ – אינו פוטר לחם.
השומע תפילה אחורי ביהכנ"ס ולא נתכוון לצאת – יצא,
דמצוות אין צריכות כוונה (עי' להלן יג).
המברך עיקר ברכה בלא כוונה כלל – יצא,
בכוונה לדבר אחר – גרע, ולכן מבעיא לן כנ"ל.

מימרות דרבה בר חיננא סבא משמיה דרב

א. לא אמר אמת ויציב שחרית אמת ואמונה ערבית – לא יצא.
שנאמר להגיד בבוקר חסדך ואמונתך בלילות.
לרש"י: ויציב על החסד שעבר, ואמונה על הניסים התדירים שיהיו ג"כ.
ומ"מ בסוף ברכה דואמונה חוזר לגאולה דפרעה, כדי לסמוך לגאל ישראל.
לתוס': חסד בבוקר שמחזיר הרוח, ואמונה בלילות שמפקידים אצלו.
פירוש אמת ויציב – על הדבר הזה, ולא על השכינה.
בנוסח "הגדול הגיבור והנורא" – אין להוסיף יותר.
ב. המתפלל, כשהוא כורע – כורע בברוך וזוקף בשם.

יב:

רב ששת כרע כחזרא (בבת אחת) וזקיף כחויא (ראשו תחילה בנחת).
בכריעה – צריך שיכוף גם ראשו (עי' כח: שייראה כאיסור וכו').
ובלבד שלא ישוח ויתר מדאי.
הבא לשחות בכל תחילת ברכה וסופה – מלמדין אותו שישחה רק באבות והודאה.
בר"ה ויו"כ ששוחין כל שעה –
צריך להגביה באבות והודאה לפני ברוך, ויזקוף בהשם.¹³⁸
ונמצא:
כורע – בברוך, בבת אחת, גם ראשו, ולא יותר מדאי,
וזוקף – בהשם, בנחת, ראשו תחילה.

ג. כל השנה כולה – מתפלל הקל הקדוש, מלך אוהב צדקה ומשפט.¹³⁹
בעשי"ת – מתפלל המלך הקדוש המלך המשפט.
אמר הקל הקדוש בעשי"ת – לרב ורבה חוזר, לר"א ור"י יצא.
אמר מלך אוהב – לרב ורבה חוזר, לר"י אין חוזר.¹⁴⁰
והלכתא – דחוזר בשניהם.¹⁴¹

¹³⁸ עי' מהרש"א בביאור התוס'.

¹³⁹ לפמשי"כ כמה פוסקים, ע"כ ט"ס הוא לפנינו וצ"ל הקל אוהב צדקה ומשפט.

¹⁴⁰ לר"א משמע דמודה לרב, דטעם פלוגתתו שייך רק בהקל הקדוש. אמנם בר"י העתיקו להדיא בדעת ר"א דאם אמר הקל המשפט יצא.

¹⁴¹ אלא דכמה פוסקים כתבו דהאידנא שאומרים מלך אוהב (ולא הקל) אין לחזור בשביל המלך המשפט.

ספק מה אמר – חוזר.¹⁴²

בעשיית – אומרים זכרנו, מי כמוך, וכתוב, בספר, ולא נזכר בגמ'.
לא אמר – לרבינו יהודה חוזר, ואפי' בספק,
לר"מ אין חוזר אפי' ודאי לא אמר.
ספק אם הזכיר טל ומטר – עד ל' יום חוזר, שוב אינו חוזר.

ד. כל שאפשר לו לבקש רחמים על חבירו ואינו מבקש – נקרא חוטא.
 ואם ת"ח צריך לרחמים – צריך שיחלה עצמו עליו.

ה. העושה דבר עבירה ומתבייש בו – מוחלין לו על כל עוונותיו.
למסק': ילפינן משאול דנתבייש ולא הזכיר אורים ותומים,
 ומחלו לו, י"א מהא דעמי במחיצתי, וי"א מבחיר ה'.

פרשת בלק – ביקשו לקובעה בקריאת שמע,
 להו"א משום יציאת מצרים, למסק' משום כרע שכב כארי וגו'.
 ולא קבעוה משום טירחא דציבורא.
 וא"א לקבוע רק פסוק זה, דלא פסקינן אם לא פסק משה.

פרשת ציצית – קבעוה מפני מצות ציצית, יציאת מצרים, עול מצוות,
 דעת מינים¹⁴³, הרהור עבירה, והרהור עבודה זרה.

הזכרת יציאת מצרים בלילות – לראב"ע ולב"ז מזכירין, לחכמים אין מזכירין.
בימות המשיח – לחכמים מזכירין, לבן זומא אין מזכירין.¹⁴⁴

יג.

הקורא לאברהם אברהם – לבר קפרא עובר בעשה, לר"א בלאו.
 (ואם מסדר לשבחיה דרחמנא מה דהיה מעיקרא, מותר).
לשרה שרי – מותר. **לישראל יעקב** – מותר.

הדרן עלך מאימתי

¹⁴² כן מוכח מתוס' עפ"י ירושלמי.

¹⁴³ כן מוכח מברייתא בגמ', וידועין דברי הגר"ח דמה"ט השמיט הרמב"ם זכירת יצי"מ, כיון דקיי"ל כב"ז ונמצא דאינה נוהגת לדורות.
 ורש"י פי' דמזכירין היינו כל הפרשה, ועי' יד:.

¹⁴⁴ ע"י פירושו ברש"י, [ויתכן דלא גרסינן עבודה זרה, ורק מפחד הנוצרים השמיטו מינים והכניסו עבוי' תחתיה, וכשהחזירו מינים והשאירו עבוי'ז, נמצא ששה דברים בטעות במקום חמשה]. ובתורא"ש כתב דע"ז היינו מינים והלכך הוי חמשה.

פרק היה קורא

היה קורא בתורה להגיה והגיע זמן המקרא –

אם כוון לבו לקרות, יצא. ואם לאו, לא יצא.

לרש"י: אף למ"ד מצוות א"צ כוונה לצאת, מ"מ צריך כוונה לקרוא.

לתוס': א"צ כוונה לקרוא, רק יתן לבו לקרוא כהלכתו וכנקודתו.

קרא שמע בלא ברכות לפניו ואחריה – יצא.

ציבור שקראו שמע בלא ברכות – לא יצאו.

[התוקע לשיר – לרבה יצא, דמצוות א"צ כוונה].¹⁴⁵

בפרקים – שואל מפני הכבוד.

ומשיב – לר"מ מפני הכבוד, ולר"י לכל אדם.

באמצע – שואל מפני היראה.

ומשיב – לר"מ מפני היראה, ולר"י מפני הכבוד.

אלו הן בין הפרקים: בין ברכה ראשונה לשניה, בין שניה לשמע,

בין שמע לוויה, בין וויה לויאמר.

בין ויאמר לאמת ויצב – לת"ק יפסיק, לר"י לא יפסיק.

שמע קדמה לויה – עול מלכות שמים ואח"כ עול מצוות.

והיה לויאמר – והיה גם בלילה (תלמוד תורה), ויאמר (ציצית) רק ביום.

כשאסור לספר – אסור אפי' בלשון הקודש.

וכשמותר – מותר אפי' באמצע הפסוק.

[בתפילה – אין משיבילן בה מפני הכבוד].

קריאת שמע בשאר לשונות – לרבי לא יצא, לחכמים יצא, וכן הלכה.¹⁴⁶

קרא ולא השמיע לאוזניו – לרב לא יצא, לחכמים יצא והכי קי"ל.

הקורא למפרע – לא יצא.

¹⁴⁵ לרש"י לכי דוקא בנתכוון עכ"פ לתקוע, אבל בלא כוונת תקיעה כלל לא יצא, משא"כ לתוס'.

¹⁴⁶ תוס'. וכ"פ הרי"ף. ועיי"ש דביחד לא יצא. ועיי' בפוסקים באריכות אי ארמית גרע משאר לשונות.

כל התורה כולה – רבי יכול לסבור בלה"ק, וחכמים יכולים לסבור בכל לשון.

לרש"י: היינו לקריאת התורה,

לתוס': לגבי זכור, מקרא ביכורים, וידוי מעשר ופרשת חליצה.

הדרשות מקראי:

והיו – לרבי דק"ש ככתבה, ולרבנן לאפוקי למפרע.

שמע – לרבנן בכל לשון, לרבי השמע לאוזניך.

דברים הדברים – לרבי לאפוקי למפרע, חכמים לא דרשי.

יג:

כוונה בקריאת שמע

לר"מ: בפסוק ראשון.

לר' אליעזר: **לרש"י** עד על ללבך, **לתוס'** עד בכל מאדך.

לר"ע: כוונה בכל פרשה ראשונה.

וכן סברי ר' אחא בשם רבי יהודה, ור' זוטרא.

[**לר' יאשיה**: כר"ע, אלא שלדבריו בפרשה שניה סגי כוונה].

לת"ק דר' יהודה: צריך שיכוון לבו בשתי הפרשיות.¹⁴⁷

להלכה – פסק רבב"ח כר"ע (ובל"ב העמידה על ר"י) דפרשה ראשונה.

ורבא פסק כר"מ דפסוק ראשון, וכ"פ התוס'.¹⁴⁸

[**פרשה שניה** – משמע דלכולהו תנאי צריך קריאה.

מלבד ר' זוטרא דסגי ליה בכוונה, וכנ"ל].

תפילין של יד – מקומם כנגד הלב, על קבורת הזרוע.

מצוה ללמד את בניו תורה.¹⁴⁹

המאריך באחד – מאריךין לו ימיו ושנותיו.

וצריך שימליכנו למעלה ולמטה ולארבע רוחות השמים.¹⁵⁰

והאריכות היא בדלי"ת, ובלבד שלא יחטוף החי"ת.

¹⁴⁷ הכי משמע בסוגיא דלכל היותר קאי על פרשה שניה שנאמר בה על לבבכם.

¹⁴⁸ וכן מוכח ג"כ מהתנחומא שהביאו בד"ה על לבבך. וכ"פ הר"י שהעתיק רק את רבא.

¹⁴⁹ וכמובן דר' יאשיה מודה לזה מקראי אחרני, וכן מודה ר' זוטרא להדין הקודם.

¹⁵⁰ ברש"י קצת משמע (בד"ה בדלי"ת ובד"ה דאמליכתי) דסגי שישעה בשיעור זה וא"צ לכוון זאת.

קיי"ל כב"ה דמהלך וקורא, ומ"מ בתחילה בעינן עמידה במקום אחד.

לרב יהודה עד על לבבך, לריו"ח כל פרשה ראשונה.

וכ' תוס' דלמאי דקיי"ל כוונה לעיכובא בפסוק ראשון, ה"ה עמידה.¹⁵¹

בשעה שהיה רבי מלמד תורה והגיע זמן ק"ש –

מעביר ידיו על פניו וקורא רק פסוק ראשון.

והיה מחזר על סוגיא שיש בה זכירת יצי"מ.

לבר קפרא לא היה חוזר וגומרה, **לר"ש ברבי** היה חוזר וגומרה אחר זמן ק"ש.¹⁵²

הא דמחזר על יצי"מ – לבר קפרא משום דלא היה גומרה,

לר"ש ברבי משום דרצה להזכיר יצי"מ בזמן ק"ש.

נאנס בשינה אחרי פסוק ראשון – יצא.

וכן נהגו ר"מ ורבה לצער עצמם רק בפס' ראשון.¹⁵³

פרקדן – לא יקרא ק"ש אע"ג דמצלי. ובעל בשר יטה על צדו ויקרא.

לישן פרקדן¹⁵⁴ – אסור. ואם מצלי מותר.

בין הפרקים – שואל מפני הכבוד.

ולר"מ משיב רק מפני הכבוד, ולר"י כל אדם.

באמצע – שואל מפני היראה.¹⁵⁵

ומשיב, לר"מ רק מפני היראה, ולר"י רק מפני הכבוד.

והלכה כר"י דמפני הכבוד משיב אפילו באמצע.

לענות קדיש וקדושה באמצע ק"ש – לתוס' מותר.¹⁵⁶

בין גאולה לתפילה – אין לענות.¹⁵⁷

¹⁵¹ וכ"כ הרי"ף. אמנם כ"פ ס"ל דאף דקיי"ל כוונה רק בפס' ראשון מ"מ עמידה היא טפי.

¹⁵² עיי' בראשונים דהא לק"ש מפסיקין אפי' מי שתורתו אומנותו, ואיך לא קרא רבי ג' פרשיות.

¹⁵³ וכתבו רוב הפוסקים דהכוונה לצער עצמם לכוון, אבל לעצם הקריאה לא יצא אם לא קרא כל הג"פ, וחייב לצער עצמו על כך.

¹⁵⁴ רש"י פי' על גבו, ועיי' ראשונים.

¹⁵⁵ רש"י פי' במתני' דהיינו שמא יהרגנו, ולדבריו הא דתני' אביו או רבו, היינו מפני הכבוד, ולא נתן דוגמא ליראה. אמנם הראשונים פי' דהיינו יראת הכבוד, ואביו או רבו הוא ציור ליראה, דחייב במוראן.

¹⁵⁶ דלא גרע מהשבה מפני הכבוד. ויש סוברים דכיוון דעוסק בשבחו של מקום אין לו להפסיק לשבח אחר.

¹⁵⁷ מתוס' משמע דהוא גמ' להלן, ועיי' מפרשים שנתחבטו לאיזו גמ' כוונתם. והרא"ש העתיק הרא"י מהא דס"ד (וי"א כך) דמפסיקין בתפילה לקדיש וקדושה. ויתכן דנפל ט"ס בתוס'.

בתפילת י"ח – אין להפסיק לקדיש וקדושה.

כשמגיע ש"צ למודים – אם אינו בסוף ברכה ישחה ולא יאמר כלום.¹⁵⁸

שהה בק"ש וברכותיה כדי לגמור את הכל – לר"ת אין חוזר לראש.

ונהג ר"ת להמתין בעושה פלא כדי לענות קדיש וקדושה.

יד.

להפסיק בהלל ובמגילה –

לרבי חייא: פוסק ואין בכך כלום.¹⁵⁹

לרבה: בכ"א יום שיחיד גומר בהם את ההלל – פוסק רק בין הפרקים.

ובשאר הימים שיחיד אין גומר בהם את ההלל – פוסק אפי' באמצע הפרק.¹⁶⁰

[ימים שגומרים – ב' דפסח, ב' דעצרת, ט' דסוכות וש"ע וח' דחנוכה,

ימים שאין גומרים – ימים אחרונים דפסח וראשי חדשים].

לגבי ר"ה ויוהכ"פ – ע"י ערכין (י:).

בימים שאין גומרים –

מרש"י משמע דהוא חיוב על הציבור, ולא על היחיד.

לתוס' אין חיוב גם על הציבור אפי' בדילוג, רק מנהג.¹⁶¹

ולפ"ז דהוי מנהג: למחזור ויטרי אין מברכים, ולר"ת מברכים וכדלהלן.

[מנהג זה – בימי רב לא נהגו בא"י רק בבבל].

נהגו [בזמן התוס'] לברך לגמור בימים שגומרים ולקרות בימים שמדלגים,

ואין לחוש בכך.¹⁶²

יחיד בימים שמדלגים – י"א דלא יברך, להשר מקוצי יכול לברך.¹⁶³

[לולב ותקיעות – נשים מברכות אע"פ דפטורות].¹⁶⁴

¹⁵⁸ אבל בסוף ברכה לא ישחה.

¹⁵⁹ ומשמע דאפי' באמצע הפרק ואפי' מפני הכבוד, ואפי' בימים שגומרים בהם את ההלל.

¹⁶⁰ ורבינא יכול להודות לזה כדאי' בגמ'. וכ' תוס' בתוך הדברים דפוסק היינו לכל הפחות מפני הכבוד.

¹⁶¹ ויחיד לאו דוקא דבא לאפוקי רק מהלל דשחיטת פסחים (ובראשונים הובא זאת מהבה"ג). וגומר לתוס' אינו מלשון סיום אלא מלשון קריאה, [יש מהראשונים שהביאו רא' מוטיקין גומרין לפיר"ח דהיינו קוראים, רק התוס' לשיטתם דלא הזכירו שיטתו בדף ט: הביאו רק רא' מסוגי דערכין], וכאילו נאמר בגמ' ימים שקוראין וימים שאין קוראין, ולא נזכר בגמ' כאן שום חילוק בין ציבור ליחיד, ולא חיוב לקרוא בדילוג.

¹⁶² ומברכים כך כדי לרמוז להציבור אם לגמור או לדלג.

¹⁶³ משמע דסבירא להו כרש"י דהוי חובה על הציבור בלבד, ולכן י"א דהציבור מברך, ויחיד שאין חייב א"א לו לברך, והשר מקוצי מודה דיחיד פטור וציבור חייב, אלא דס"ל דאם מחייב עצמו יכול לברך.

¹⁶⁴ לפנינו הגירסא תפילין והב"ח הגיה תקיעות. וידוע דזו שיטת ר"ת ודלא כהרמב"ם ואכמ"ל.

ברכה על מנהג

ברכה על מנהג – למחזור ויטרי אין מברכים.¹⁶⁵

לר"ת: על מנהג כגון טלטול ערבה בעלמא, אין מברכים, אבל על מנהג של מצוה חשובה, מברכים.

ראיית המחזור ויטרי – מערבה ביום ז' דאין מברכים משום מנהג, דחיית ר"ת דשאני התם דהוי טלטול ערבה בעלמא.

ראיות ר"ת –

א. מיו"ט שני דהוי רק מנהג ומברכים.¹⁶⁶

ב. מהא דדנו בסוגיא על ימים שאין גומרין, אם מפסיקים.¹⁶⁷

ג. מהא דרב לא הרגיש בתחילת הלל דהוי מנהג מהא דלא ברכו.

הלל בלילי פסחים

בבית הכנסת – משמע בירושלמי דיש קוראים ויש שאינם קוראים.¹⁶⁸

בסדר – תקנו לקרוא ב' פרקים קודם אשר גאלנו, והשאר אחרי הסעודה.¹⁶⁹

יש נוהגים לברך "לקרות" קודם ב' הפרקים, ו"לגמור" קודם שאר ההלל,

ולרבנו יהודה רק מי שאינו אוכל הסעודה באמצע הלל יברך לקרות,

והברכה השני' שקודם חצי הלל השני, לדבריו אין לזה מקור כלל.

כל הברכות – פותחות וחותמות בברוך.

חוץ **מברכות הסמוכות לחברתן**, דאין פותחות בברוך,

וברכות קצרות (כגון ברכת הפירות והמצוות) דאין חותמות.¹⁷⁰

אשר גאלנו – אע"פ דסמוכה (לפעמים) פותחת.¹⁷¹

¹⁶⁵ בראשונים העתיקו דכתב זאת בשם רש"י.

¹⁶⁶ דהוי רק מנהג ע"פ הסוגיא ריש ביצה דהאידינא בקיאיין בקביעא דירחא, ונוהגין יו"ט שני רק משום מנהג אבותינו בידינו.

¹⁶⁷ ויש ראשונים שדייקו להיפך דהא גופא הטעם שדמקילין בהפסקה בימים אלו, מפני שאין מברכים. וסברת ר"ת דבלא ברכה הוי כקורא תהילים דפשיטא דשרי להפסיק.

¹⁶⁸ ויתכן דכולם קראו, רק דיש שלא באו לביהכנ"ס לקרוא או לצאת, ומ"מ משמע בתוס' דעצם מנהג הקריאה לא היה שוה בכל, ואכמ"ל.

¹⁶⁹ אחר אמירת שפוך כדאי' בתוס'.

¹⁷⁰ ולפעמים יש ברכה "ארוכה קצת" [שמדברת על עניין אחד] שאין פותחת כגון אלוקי נשמה, כך שיטת התוס', וי"מ דהתם סמוכה לאשר יצר ואכמ"ל.

¹⁷¹ סמוכה ללקרות את ההלל (ל"מ תמיד, ולר' יהודה כשאינו מפסיק בסעודה), ופותחת משום דיש שיצאו בהלל דביהכנ"ס ולא מברכים לקרות, וכדלהלן.

ונחשבת ברכה ארוכה, ולכן חותמת.¹⁷²

ברכת יהללך – אינה פותחת בברוך.

לי"מ משום דסמוכה ללגמור שלפני חצי ההלל השני,

ולרבנו יהודה דנחשבת ברכה קצרה של הודאה בעלמא (כאלוקי נשמה).

פירוש הירושלמי לב' השיטות:

והא איכא גאולה – אשר גאלנו סמוכה ללקרות ומדוע פותחת בברוך.

לי"מ: תמיד סמוכה, **ולרבנו יהודה** רק למי שאינו מפסיק את ההלל בסעודה.

אם שמעה בביהכנ"ס יצא – ואין קורא הלל ואין מברך לקרות.¹⁷³

והרי סופה – לי"מ מדוע יהללך אינה פותחת, והלא אינה סמוכה.

ולרבנו יהודה מדוע אשר גאלנו חותמת והלא ברכה קצרה היא.

שתיים הנה וכו' –

לי"מ דיש ברכה גם לפני חצי ההלל השני, ולה סמוכה יהללך.

ולרבנו יהודה דאשר גאלנו כוללת ב' גאולות ואינה קצרה.

שתאן לד' כוסות בבת אחת (בלי הלל וסדר בינתיים) – יצא.

שמע הלל בביהכנ"ס – יצא, ואין חייב לקרות בסדר.

השרוי בתענית – טועם ואין בכך כלום.

והיינו כשחוזר ופולט, ודוקא בתענית יחיד ולא בתענית ציבור.

ורק עד רביעית.

הטועם (ופולט) – אין טעון ברכה.¹⁷⁴

המשכים לפתחו של חבריו קודם שהתפלל ליתן לו שלום –

לרב כאילו עשאו במה, **ולשמואל** נמי אסור.

פגע בו באקראי – מותר ליתן לו שלום.

לעשות חפציו קודם שיתפלל – אסור.¹⁷⁵

המתפלל ואח"כ יוצא לדרך – הקב"ה עושה לו חפציו.

¹⁷² דיש בה ב' עניינים, כדלהלן, ואף הי"מ מודים, אלא דלדבריהם לא זה נתפרש בירושלמי.

¹⁷³ ולכן תיקנו אשר גאלנו תמיד בפתיחה, ואין משנים המטבע בכל אחד לפי עניינו.

¹⁷⁴ הביאו הא דהפסקה בההלל, משום דדמיה להפסקה בק"ש, והביאו הא דשרוי בתענית משום דשאל תנא דבי ר' אמי מר' אמי, דומיא דהלל דשאל תנא דבי ר"ח מר"ח. ואח"כ מביא המקדים שלום משום דפרכין עלה ממתני'.

¹⁷⁵ לגירסתנו א"ר זירא כאילו בנה במה, וחזר בו דרך אסור, ומשו"ה מביא להא דר' יונה בשם ר"ז דחלום, ולמאי דמחק מהרש"א, (וגם מחק להלן וי"ו החיבור), צ"ע מאי שיאטיה להכא.

הלן שבעת ימים בלא חלום – נקרא רע.
המשביע עצמו מדברי תורה ולן – אין מבשרין אותו בשורות רעות.

בין אלוקיכם לאמת ויציב – הלכה כר' יהודה דלא יפסיק.

יד:

לריו"ח חוזר ואומר אמת¹⁷⁶, לרבה אינו חוזר.

פרשת ציצית בלילה – א"צ להתחיל, ואם התחיל גומר.
לרב: מואמרת אליהם הוי התחלה, למערבא: רק מועשו.
במערבא – אמרי בערבית דבר אב"י ואמרת אליהם, אני ה"א אמת.¹⁷⁷
בבבל – מתחילים כמערבא, וע"כ גומרים כרב.
לא אמר אני ה' אלוקיכם – א"צ לומר אמת ואמונה.
ויאמר: מודים... שהוצאתנו... ופדיתנו... לעשות... ושרנו לך.¹⁷⁸

שמע קודמת לוהיה אם שמוע – חדא כדריב"ק (לעיל יג).
ולרשב"י גם דשמע יש בה ללמוד וללמד ולעשות, ווהיה רק ללמד ולעשות.
והיה לויאמר – ווהיה ללמד ולעשות, ויאמר רק לעשות.¹⁷⁹

ציצית בלילה – קי"ל כר"ש דאין נוהגת, ולכן הוי זמן גרמא.
למ"ד חובת גברא, היינו שבליילה פטור,
למ"ד חובת טלית, היינו שכסות לילה פטורה.¹⁸⁰

החופר כוך למת בקבר:
אם הוא אחד – פטור מק"ש ותפילה ותפילין.
וכ"ש מכל המצוות שאין קבוע להם זמן.
בתרי – עולה ונוטל ידיו ומניח תפילין וקורא ק"ש ומתפלל,
ואח"כ חוזר למלאכתו וחבירו יעשה כן.

¹⁷⁶ אם שהה. רא"ש.

¹⁷⁷ לשיטתם דלא הוי התחלה, וא"צ עדיין לגמור.

¹⁷⁸ מי כמוכה וכו' עד גאל ישראל. רש"י.

¹⁷⁹ ומסתמא גם בזה הוא מלבד טעמא דריב"ק הנ"ל.

¹⁸⁰ ומה שהביאו מירושלמי דטעמא דרבנן דכסות יום ולילה חייב, משמע דמיוחד לזה ולזה, הא לכ' לרבנן כסות לילה (או בלילה למ"ד חובת גברא) נמי פטור, עיי' בראשונים ואכמ"ל.

ק"ש ותפילין – יש להקדים תפילין לק"ש.

ואף ריב"ק מושה דעשייה דמצוות קודמת לקריאה דעול מלכות שמים.
וכן נהג רב בקביעות, נטל ידיו, מברך ברה"ת אף על משנה, מלמד,
מניח תפילין, וקורא שמע.¹⁸¹
כשלא הביאו לו תפילין בזמן ק"ש – קרא בלא תפילין, והניח אח"כ.
הקורא שמע בלא תפילין – לעולא כאילו מעיד עדות שקר בעצמו,
לריו"ח כאילו הקריב עולה בלא מנחה וזבח בלא נסכים.
(עולה וזבח – טעונים מנחה ונסכים).

להניח תפילין בין גאולה לתפילה – משמע בגמ' דמותר.
רי"צ ב"ר יהודה מתיר גם לברך, וגם בטלית.
לתוס' בטלית אין להתיר, ולר"מ מקוצי גם בתפילין אין לברך.
כשאין מברך – לאחר י"ח ימשמש בטלית ותפילין ויברך.
להתעטף בטלית כשאין ידיו נקיות – מותר, וכשיטול ידיו ימשמש בטליתו ויברך.

טו.

קבלת עול מלכות שמים שלימה –

יפנה ויטול ידיו ויניח תפילין ויקרא ק"ש ויתפלל.
ומעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן,
ולרבא גם כאילו טבל.

מי שאין לו מים לרחוץ ידיו – מקנח ידיו בעפר ובצרור ובקסמית.
לק"ש – אין לחזור אחר מים, רק ינקה כנ"ל.
לתפילה – לגירסתנו חוזר עד פרסה לפניו ופחות ממיל לאחוריו,
לתוס' גם לתפילה אין חוזר.¹⁸²
גבל – מחזור אחר טהרה¹⁸³, עד פרסה לפניו וקרוב למיל לאחוריו.
לתפילה בצבור – כנ"ל, לפירש"י בפסחים.¹⁸⁴

¹⁸¹ יתכן דרך כשלא הגיע זמן ק"ש, אבל כשהגיע היה קורא ואח"כ מלמד, עי' הגר"א על רש"י ודו"ק.

¹⁸² ברש"י לפנינו כגירסתנו, ונראה מהראשונים דהוא גליון, ורש"י כתוס'.

¹⁸³ עיי' רש"י ותוס'.

¹⁸⁴ לגירסתנו יש לפרש הגמ' על מים לתפילה ואין מקור לזה.

הקורא את שמע ולא השמיע לאוזנו – לר' יהודה יצא, לר' יוסי לא יצא.¹⁸⁵

ועי' בסמוך אי לר' יהודה לכתחילה נמי או רק בדיעבד.

קרא ולא דקדק באותיותיה – לר' יוסי יצא, ולר' יהודה לא יצא.

הקורא למפרע¹⁸⁶ – לא יצא.

קרא וטעה – יחזור למקום שטעה.

[קרא בשאר לשונות – לתנאי דמתני' יצא, ועי' יג].

קריאה או ברכה בלא השמעה לאוזניו

מהלך הסוגיא (על מתני' דתרומות):

א. מתני' דתרומות דרק לכתחי' לא יתרום,

לכ' לא כר' יוסי ולא כר' יהודה (דאפי' לכתחילה).

ומשני ר' יוסי היא, ורק בדאורייתא מחמיר בדיעבד.

ב. מדייק מלשון מתני' "הקורא" דר' יהודה רק דיעבד.

וא"כ י"ל מתני' דתרומות כר' יהודה.

ומשני ר' יהודה לכתחי' נמי וכנ"ל, וה"קורא" להודיע כוחו דר' יוסי.

ג. ברייתא דמחמירה בבהמ"ז רק לכתחי' לפי' דלא כמאן,

וע"כ ר' יהודה רק בדיעבד כקושית אות ב', ור' יהודה היא.

ד. א"כ ברייתא דתרום לכתחי' מני.

וע"כ דר' יהודה לכתחי' נמי (כמסק' א' וב'), וברייתא דבהמ"ז כראב"ע.

ה. י"ל דר' יהודה דיעבד (כמסק' אות ג'), וברייתא דבהמ"ז (ומתני' דתרומות)

כוותיה. וברייתא דתרום לכתחילה כר' מאיר.

ונמצא על סדר המשניות והברייתות:

א. מתניתין דק"ש – לר' יהודה לת"א (באות א' ב' ד') אפי' לכתחילה יצא,

ולת"ב (אות ג' ה') דוקא בדיעבד יצא.

ר' יוסי מבואר דאפי' דיעבד לא יצא.

ב. מתני' דתרומות דחרש המדבר ואינו שומע לא יתרום לכתחילה –

לת"א או ר' יוסי ומיקל בדרבנן, (או ר' אלעזר בן עזריה).¹⁸⁷

ולת"ב איכא לאוקמיה כר' יהודה (ולא נחלק בין דאוי' לדרבנן).

ג. ברייתא דבהמ"ז לא יברך בלי להשמיע, ובדיעבד יצא –

¹⁸⁵ ר' יוסי דרש שמע, להשמיע לאוזניו, ור' יהודה דרי שלייה לדבר אחר.

¹⁸⁶ רש"י פי' בדף י"ג דהיינו התיבות למפרע, ורוה"פ נקטו דה"ה למפרע בפסוקים, אבל פרשיות למפרע יצא.

¹⁸⁷ זה לא נתפרש, ואפשר כיון דיתכן כראב"ע מחמיר לכתחילה רק בדאורייתא.

לת"א היינו כר"י משמי' דראב"ע, ולת"ב כר' יהודה.
 ד. ברייתא דר"י בדרשב"פ דחרש המדבר תורם לכתחי' –
 לת"א כר' יהודה, (וה"ה י"ל כר"מ). ולת"ב ר"מ.
 ה. ברייתא דק"ש דלר"י בשם ראב"ע לכתחילה צריך להשמיע –
 לת"א כר"י עצמו דלא כרביה, ולת"ב מודה. (ולר"מ לכתחי' יצא).

ונמצאו שיטות התנאים :

לר"מ יצא לכתחילה, לר' יוסי לא יצא אפי' דיעבד (בדאורייתא).
 לר"י בשם ראב"ע יצא דיעבד.
 לר' יהודה עצמו, לת"א כר"מ ולת"ב כרבו ראב"ע.
 (ברייתא דר' יהודה בריה דרשב"פ ס"ל כר"מ).
 - ועי' בסמוך מהלך הסוגי' השני -

הדינים העולים בסוגיא :

חרש המדבר ואינו שומע שתרם – תרומתו תרומה לכו"ע.
 דברכה אינה מעכבת התרומה, וברכה עצמה דרבנן.¹⁸⁸
 ולכתחילה : למתני' בתרומות לא יתרום,
 וכן סבר ר' יוסי, וראב"ע, ולת"ב גם ר' יהודה.
 ולברייתא דר"י בריה דרשב"פ תורם לכתחי', כר"מ (ולת"א גם ר"י).

לברך ברכת המזון בשפתיו בלא השמעה לאוזנו –

לר"מ מותר לכתחי', וכן לר"י לת"א,
 לראב"ע רק בדיעבד, וכן לר"י בת"ב, והכי תני' בברייתא,
 לר' יוסי לא יצא.

קריאת שמע בלא השמעה לאוזנו – הכל כנ"ל גבי ברכת המזון.

כל המצוות – מברך עליהן מדרבנן קודם לעשייתן.
 ברכת המזון – מדאורייתא.

טז:

מהלך הסוגי' השניה (על מתני' דמגילה) :

¹⁸⁸ עיי' תורא"ש דהא בהא תליא. ויתכן דלר' יוסי מעכב, אם נתרץ דמתני' כר' יהודה ולא נצטרך לחלק לר' יוסי בין דאז לדרבנן, ואכמ"ל.

- א. לת"ק דמתני' דמגילה חרש המדבר פסול לקריאת המגילה, ואמר ר' מתנה דכוונתו פסול בדיעבד, וע"כ ר' יוסי היא.¹⁸⁹
- ב. מקשינן דאולי הכוונה לכתח"י, וכר יהודה היא וכת"א הנ"ל. ומתריצין דע"כ הכוונה גם דיעבד דומיא דשוטה וקטן.
- ג. ומקשינן דילמא הא כדאיתא והא כדאיתא, ומתריצין דע"כ רישא לאו כר' יהודה, מדסיפא ר"י.
- ד. ומקשינן דילמא כולה ר"י, אלא דרישא פוסל בקטן שלא הגיע לחינוך וסיפא מכשיר בהגיע לחינוך. ומתריצין דאם ר"י אוסר לכתח"י, א"כ ברייתא דתרומה מני.
- ה. ומקשינן דאם כת"א דר"י אפי' לכתח"י, א"כ ברייתא דבהמ"ז מני. ומתריצין דהיינו כרביה, ראב"ע.
- ו. ולת"ב י"ל דר"י כרביה, וברייתא דבהמ"ז כוותיה, והמתיר לכתח"י הוא ר"מ, וברייתא דתרומה כוותיה.

המשניות והברייתות מלבד הנ"ל (בסוגיא הראשונה):

- מתני' דמגילה – לת"א פסול בדיעבד וכר יוסי, ואם נפרש רק לכתח"י, היינו ראב"ע.
- ולת"ב יש לפרש רק לכתח"י, והיינו ראב"ע וגם ר"י עצמו.

הדינים העולים מלבד הנ"ל:

- לקריאת המגילה – הכל כשרים.
- שוטה וקטן שלא הגיע לחינוך – פסול דיעבד.
- חרש המדבר – לר"מ כשר לכתחילה, לר' יוסי פסול דיעבד.¹⁹⁰
- לראב"ע כשר דיעבד. ולר' יהודה פלוגתא בין התירוצים.

- כל שאין מחויב – אין מוציא אחרים ידי חובתן.
- קטן בבהמ"ז – מוציא את אביו שאכל כזית.
- (אכל אביו כדי שביעה – אין מוציאו).
- לת"א בתוס' מוציא אפי' אכל גם הקטן רק כזית (או כביצה), ולת"ב בתוס' רק באכל הקטן כדי שביעה,

¹⁸⁹ ומשמע בהמשך הסוגי' דלדעה זו לר' יהודה לכתחילה נמי וא"כ אף אם נפרש מתני' רק לכתחילה מ"מ לאו ר' יהודה היא.

¹⁹⁰ כן אומר ר' מתנה, ולעיל אמרין דבדרבנן יתכן שמודה.

לת"א בתוס': דרבנן מוציא דרבנן (אפי' תרי את חד),
וקטן שהגיע לחינוך – גרע ואין מוציא (מלבד בבהמ"ז של פחות מכדי שביעה).
לת"ב: תרי דרבנן אינו מוציא חד דרבנן.
 אבל קטן ככל דרבנן, ומוציא דרבנן בכל המצוות.
קטן שהגיע לחינוך במגילה – אין מוציא לת"ק וכנ"ל,
לת"א משום דקטן גרע, ולת"ב משום דהוי תרי דרבנן.
חינוך – כתב רש"י כגון בן תשע ובן עשר.¹⁹¹

להלכה בק"ש – פסק ר"ח בשם ר"ש דלכתחילה צריך להשמיע לאוזניו,
 ובדיעבד יצא.

לא השמיע לאוזניו בשאר מצוות –

להסוגיא דלעיל פליגי תנאי כמו בק"ש,
ולרב יוסף לכו"ע יצא, ולפ"ז: מתני' דתרומות דלא יתרום צ"ב מני,
 וכן ברייתא דבהמ"ז, וכן מתני' דמגילה.
 וברייתא דתרומה, לכו"ע.

להלכה: קרא ולא השמיע לאוזניו – יצא¹⁹², וכן **קרא ולא דקדק באותיותיה.**
שאל ועוצר רחם: ללמד ששאל מוציא בקולי קולות,
 ומכאן לתחיית המתים מן התורה.

כתיבת תפילין ומזוזות – לכו"ע כולל גם הצוואות.
 לר' יהודה צריך למילף מוכתבתם¹⁹³, לרבנן א"צ.
בסוטה – לר"י כותב רק את האלות¹⁹⁴, וי"א דכותב הכל.

בקריאת שמע צריך **ליתן ריוח בין הדבקים.**
כגון: על ללבך, על לבבכם, בכל לבבך, בכל לבבכם.
 עשב בשדך, ואבדתם מהרה, הכנף פתיל, אתכם מארץ.

¹⁹¹ ועיי' מפרשים דלכל מצוה יש זמן אחר, כדאי' בסוכה.

¹⁹² וכ"פ לעיל ר"ח בשם ר' שילא, והכא הוא ר"ט בשם ר"א. ומלשון רש"י משמע דבא לפסוק להקל אפי' לכתחילה, וא"כ לאו היינו דר' חסדא דמיקל רק דיעבד.

¹⁹³ דס"ד למילף כתיבה כתיבה מסוטה.

¹⁹⁴ למסק' לאו דכך משמע וכתב, אלא ממעוטא דהאלות

והרי"ף מוסיף: וחרה אף, וראיתם אותו, וזכרתם את, ועשיתם את.
(מירושלמי): צריך להתיר זי"ן של תזכרו שלא ישמע שי"ן.
הקורא שמע ומדקדק באותיותיה – מצננין לו גהינום.

טז.

נסמכו אהלים לנחלים –

ללמד שאהלים (בתי מדרשות) מעלין את האדם מכף חובה לכף זכות.
היכן נסמכו – לרש"י כאהלים נטע. לתוס' מה טובו אהליך.

קרא וטעה ואינו יודע היכן טעה – יחזור לראש.

באמצע הפרק – יחזור לתחילת הפרק.

בין פרק לפרק – יחזור לפרק ראשון.

בין כתיבה לכתיבה – יחזור לכתיבה ראשונה.

פתח בלמען ירבו – א"צ לחזור אלא לאמת.¹⁹⁵

יודע מהיכן טעה – חוזר לאותו פסוק. וכן בהלל ומגילה.

קריאה ותפילה בראש האילן

האומנין בק"ש – קורין בראש האיל ובראש הנדבך.

בפרק ראשון בטלין ממלאכתן. בפרק שני עוסקין במלאכתן.

לתוס': להלכה רק פסוק ראשון בטלין ממלאכתן.¹⁹⁶

האומנין לתפילה – מתפללין בראש הזית ובראש התאנה,¹⁹⁷

ובשאר אילנות, יורדים למטה ומתפללים.

בעה"ב – אף בזית ותאנה, יורד למטה.

על כסא וספסל – אסור משום מקום גבוה, (עי' י:).

על אילן כשעושה מלאכתו – אין נחשב מקום גבוה.¹⁹⁸

פועלים שהיו עושין מלאכה אצל בעה"ב –

קורין ק"ש ומברכין לפנייה ולאחריה,

אוכלין פתן, ומברכין לפנייה,¹⁹⁹

¹⁹⁵ כן פירש"י ועי' רשב"א.

¹⁹⁶ אמנם עי' רא"ש בשם רי"ף.

¹⁹⁷ לרש"י הקולא משום דאין פחד, להירושלמי משום טירחא.

¹⁹⁸ ויש להתיר אם לא מצד שאין דעתו מיושבת עליו.

בעושין בסעודתן, מברכין לאחריה כתיקונה,

בעושין בשכרן, מברכין רק שנים. אחת כתיקונה.

שניה פותח בהארץ וכולל ירושלים (וחותם בהארץ).²⁰⁰

היה בעה"ב מיסב עמהן – מברכין כתיקונה.

תפילה :

בעושין בסעודתן, מתפללין שמו"ע, [ולר' יהושע מעין י"ח].

אבל אין יורדין לפני התיבה ואין נושאים כפיהן.

בעושין בשכרן, מתפללין מעין י"ח.²⁰¹

חתן – פטור מק"ש לילה הראשונה, ועד מוצ"ש אם לא עשה מעשה.

אם גדול הוא ובוטח בעצמו שיוכל להתכוון והוא ראוי ליטול את השם –

הרשות בידו לקרוא, וכן נהג ר"ג.

[**הקורא שמע** – צריך לכוון לבו, שלא לעשות מלאכה בפרק א'].

- דיני עוסק במצוה, ע"י לעיל יא. -

טז:

אבל – אסור לרחוץ שבעת ימים מדרבנן.

אבילות ביום הראשון של מיתה וקבורה – מן התורה.

ובלילה שאחריו פליגי תנאי (בזבחים צט:) אי הוי דאורייתא.

רבן גמליאל סבר דהוי דרבנן.

מה"ת – אסור במעשר (וקדשים), אבל רחיצה אסורה רק מדרבנן.²⁰²

איסטניס – מותר לרחוץ בימים שאבילותו מדרבנן.

והיינו בשאר ימי האבילות.

אבל ביום ראשון אסור. אבל בלילה שלאחריו לר"ג מותר וי"א דאסור.

טעם שהקילו באיסטניס – פי' תוס' משום דאינה רחיצה של תענוג.²⁰³

וכן אי' בירושלמי דאבל מותר ברחיצה שאינה של תענוג.

¹⁹⁹ כן הוא לברייתא ראשונה. לברייתא שניה לגירסת רש"י אין מברכין, וכן לתוס' (ע"י הגר"א), אבל לר"י והגאונים גם שם הגירסא מברכין, ע"י ב"ח והגר"א.

²⁰⁰ כן גי' תוס', וע"י מסוה"ש.

²⁰¹ אפי' לר"ג. ולר' יהושע כל אדם ראוי להתפלל מעין י"ח, ולכן פועלין חייבין להתפלל כך אף בעושין בסעודתן.

²⁰² גם ביום ראשון, ומ"מ כשעצם היום מה"ת החמירו רבנן בגזירתם כעין דאוי', תוס'.

²⁰³ וע"י רא"ש בשם ר"ח דהיינו משום סכנה, ומזה באו התוס' לאפוקי.

מי שיש לו ערבוביא בראשו – מותר לחפוף בימי אבלו.

יולדת – מותרת לרחוץ תוך שבעה, ובתשעה באב.²⁰⁴

ביוהכ"פ – מי שיש לו חטטיו בראשו סר כדרכו.²⁰⁵

סיכה – כשתיה ביוהכ"פ.

עבד שמת – אין מקבלין עליו תנחומין, ועל עבד כשר מקבלין.

עבדים ושפחות – אין עומדין עליהן בשורה,²⁰⁶

ואין אומרין עליהם ברכת אבליים ותנחומי אבליים,

אלא אומרים עליהם "המקום ימלא לך חסרונך",

וכן אומרים על שורו וחמורו שמתו.

להספיד עבדים ושפחות – לת"ק אין מספידין,

לר' יוסי מספידין עבד כשר "הוי איש טוב ונאמן ונהנה מיגיעו".

סעודה ראשונה של אבל – משל אחרים, ומברכים שם ברכת אבליים.²⁰⁷

שורה – אין פחותה מעשרה.

חתן הרוצה לקרות שמע בלילה הראשונה –

לת"ק קורא, לרשב"ג אם אינו מוחזק לרבים בחכמה וחסידות, אסור.²⁰⁸

אבות – אין קורין אלא לשלשה, דטפי לא חשיבי.

אמהות – אין קורין אלא לארבעה, מטעם הנ"ל.

עבדים ושפחות – אין קורין אותן אבא פלוני אמא פלונית,

וכשחשובים, כגון דבית ר"ג, קורין.

אברכך בחיי – זו ק"ש, **בשמך אשא כפי** – זו תפילה,

והעושה כן – זוכה לחלב ודשן ולנחול שני עולמים.

²⁰⁴ תוס' בשם רשב"ם, וטעם כל אלו ע"פ הירושלמי הנ"ל.

²⁰⁵ ואע"פ דיוהכ"פ גדרו משום עינוי ולא משום אבילות, מ"מ משווים התוס' והירושלמי להא דהאיסור הוא רק כשהוא לתענוג. ומש"כ התוס' סיכה כשת"י, לאו ממש כשת"י, דהא בשת"י שלא לתענוג ודאי לא נתיר.

²⁰⁶ ואע"פ שאין זה ברכה לבטלה וכדו', איסורא הוא דילמא אתי לאסוקינהו ליוחסין, תוס'.

²⁰⁷ ונסחתה מפורשת בכתובות פ"ק (ח). רש"י.

²⁰⁸ ועי' להלן יז: הגירסא וההלכה בזה.

כמה אמוראים היו אומרים **תפילות בתר דמסיימי צלותיהו**, ע"י בגמ'.
 ר' אלעזר, ר' יוחנן, ר' זירא, ר' חייא, רב²⁰⁹, רבי²¹⁰, רב ספרא.

יז.

ר' אלכסנדר, (י"א שתעמידנו וכו' וי"א גלוי וידוע וכו'),
 ר' המנונא (לאיכא דאמרי),
 רבא והיינו וידוי דר"ה זוטא ביוהכ"פ²¹¹, מר בריה דרבינא.²¹²
 רב ששת בתר צלותא דתענית.
 ר' יוחנן (או ר"מ) כי הוי מסיים ספרא דאיוב.²¹³
 מרגלא בפומיה דר"מ, דרבנן, דאביי, דרבא, דרב.

הלומד ע"מ שיכבדוהו – לעולם יעסוק, שמתוך כך בא לשמה,
 וע"ז נאמר עד שמים חסדך.
הלומד ע"מ לקנטר – נוח לו שלא נברא.

העוה"ב – אין בו אכילה, שתיה, פ"ו, מו"מ, קנאה שנאה ותחרות.
 אלא צדיקים יושבין ועטרותיהם בראשיהן ונהנים מזיו השכינה.
 גדולה הבטחה שהבטיחן הקב"ה לנשים יותר מן האנשים,
נשים זכין – באקרוי בנייהו ובאתנויי גברייהו ונטרין לגברייהו.

כי הוי מפטרי רבנן מביי ר' אמי (ואמרי לה ר' חנינא),
 מבי רב חסדא (ואמרי לה מבי רב שמואל בר נחמני).
אלופינו מסובלים – י"א אלופינו בתורה ומסובלים במצוות,
 וי"א אלופינו בתורה ובמצוות ומסובלין בייסורים.

²⁰⁹ והיא התפילה הנאמרת למנהג אשכנז בברכת החודש.

²¹⁰ והיא הנאמרת למנהגנו אחר ברכות השחר.

²¹¹ וכ"ז קאי על אלופינו בתורה ובמצוות (ובייסורים) הנ"ל.

²¹² וליכא יוהרא, דהרואה אומר מלאכה הוא דאין לו.

²¹³ ות"ק דל"ח ליוהרא, אע"ג דגבי ת"ב חייש, משום דכו"ע קרו.

פרק מי שמתו

מי שמתו מוטל לפניו – פטור מק"ש, מתפילה²¹⁴, מתפילין ומכל המצוות. ועיי' להלן גדר מוטל לפניו.

נושאי המיטה וחלופיהן וחלופי חלופיהן:

לרש"י: את שלפני המיטה אם יש צורך בהן – פטורין מק"ש,

ואת שלאחר המיטה – חייבין בק"ש ותפילין אע"פ שיש צורך בהן.

ולתוס': בין שלפני ובין שאחרי –

אם יש צורך בהן פטורין, אין צורך בהן חייבין בק"ש ותפילין.

מתפילה – פטורין כל נושאי המיטה.

לרבותיו דרש"י: היינו כשיש שהות אח"כ להתפלל,

ולרש"י: אף אם אין שהות, כיון דהוי מדרבנן.²¹⁵

קברו את המת וחזרו:

אם יכולין להתחיל ולגמור²¹⁶ עד שלא יגיעו לשורה – יתחילו,

ואם לאו – לא יתחילו.

העומדים בשורה: הפנימיים – פטורים, החיצוניים – חייבים.

נשיאת המיטה – מצווה היא.²¹⁷

שורה – מקיפים האבל בשוכם מהקבר ומנחמים.

מוטל לפניו הנ"ל – לר"פ לפניו ממש, ולרב אשי כל שמוטל עליו לקבורו.

אכילת האונן:

מי שמתו מוטל לפניו – אוכל בבית אחר, או בבית חבירו.

ואם אין לו, עושה מחיצה. אין לו מחיצה, מחזיר פניו ואוכל.

אינו מיסב²¹⁸ ואוכל, ואינו אוכל בשר ואינו שותה יין.

²¹⁴ בתוס' לפנינו אי דגרסינן תפילה, ויש שכתבו דט"ס נפל בתוס' (עיי' תוי"ו ועוד), ומשמע להו כן בד"ה אלו, אמנם בפשטות כוונת תוס' שם דברישא אילו לא נאמר תפילה היינו מבינים מק"ו, אלא שהתנא רצה להדגיש שבמתו מקילין טפי מנושאי המיטה ועיי' תני דבמתו פטור מק"ש ותפילה אבל בנושאי המיטה רק מתפילה פטור בכל גוונאף ודו"ק.

²¹⁵ וא"כ שיטת רש"י דתפילה דרבנן, ואכמ"ל.

²¹⁶ עיי' להלן יט. דהיינו אפי' פסוק אחד.

²¹⁷ והדרך להתחלף בנשיאה לפי שהכל חפצין לזכות בו. רש"י.

²¹⁸ על צד שמאל ובמטה.

אינו מברך (ב' ראשונה) ואינו מזמן (ב' אחרונה).
לרש"י: אינו צריך לברך ולזמן, ומשמע דאם רצה רשאי,
לתוס' בשם ירושלמי: אינו רשאי לברך.

טעם הפטור והאיסור – י"א מפני כבודו של מת,
 וי"א מפני שאין לו מי שישא משאו.
אם יש לו מי שישא – לטעם א' אסור לטעם ב' מותר, וע"ע להלן.
 ואפי' ביו"ט אסור למסק' הירושלמי²¹⁹, כגון מלולב ושופר, ועי' להלן.

יח.

ואין מברכין עליו, והיינו דא"צ להוציאו בברכה ראשונה.
 ואינו מצטרף לזימון,
 ופטור האונן מק"ש ומתפילה ומתפילין ומכל המצוות.
לר"פ: דוקא כשהוא בחדר המת ללא מחיצה,
 ולרב אשי בכל אופן שמוטל עליו לקוברו, והכי קיי"ל.²²⁰

בשבת – מיסב ואוכל בשר ושותה יין,
 ומברך²²¹ ומזמן ומברכין עליו ומזמנין עליו,
 וחייב בכל המצוות האמורות בתורה. וע"ע להלן.
אנינות שבצנעא – לת"ק נוהג ואסור בתה"מ, **ולרשב"ג** אין נוהג וחייב בעונה.

המשמר את המת – פטור כמו מי שמתו מוטל לפניו אע"פ שאינו מתו.
מוטל לפניו – פטור כנ"ל אף כשאין משמרו.
המהלך בבית הקברות בתוך ד"א – אסור כשתפילין בראשו וס"ת בזרועו וקורא,
 ואסור בק"ש, או לקרוא דברי תורה בע"פ.
 [והעושה כן עובר משום לועג לרש].
מת או משמר הנ"ל – פטור אף חוץ לד' אמות.
שנים המשמרין – זה משמר וזה קורא, ולהיפך.
בספינה – לת"ק צריך שימור מעכברין.
 לבן עזאי א"צ, ויכולין להניחו בזוית זו ולהתפלל שניהם בזוית אחרת.

²¹⁹ כיון שטרוד שצריך להחשיך על התחום כדי להביא ארון ותכריכים. ולמס' א"צ לאוקמי לולב בחוה"מ.

²²⁰ כן מוכח בתוס'.

²²¹ ובירושלמי (המובא בתוס') נוסף ועונין אחריו אמן.

אנינות בשבת ויו"ט :

לר"י : לרישא דהירושלמי אין מברך וכו' [אף להטעם דהפטור מפני הטירדה], ולסיפא דהירושלמי (ולהבבלי) מברך ומזמן כנ"ל.
לרבי נתנאל : אם דעתו להחשיך על התחום, אינו מברך,
 באין דעתו להחשיך, מברך וכו', להטעם דטירדא.²²²

בחול המועד – מוכח בירושלמי דפטור לבי' הטעמים.
 ולמאי דקי"ל כר' אשי פטור גם כשמוטל עליו אע"פ שאינו לפניו.

מי שמתו מוטל לפניו ואין מוטל עליו לקוברו – אינו נוהג אנינות.²²³
נמסר לרבים – אפי' מתו לפניו, אוכל בשר ושותה יין.
נמסר לכתפים – כנמסר לרבים.
[משיצא המת מפתח ביתו – חל אבילות ופסק אנינות].
מתו בבית האסורים ואין המושל מניח לקוברו –
 אינו נוהג אנינות, כשארין יכול לפדותו.
 וגם אבילות אינו נוהג, דעדיין מצפה לפשרה עם המושל.
מת שנתיאשו מלקוברו – אין אנינות, וחל אבילות.
במעשה דר"א בר"ש – פסק מצות אנינות.²²⁴
מתה אחותו ויש לה בעל – ר"ת אכל בשר ושתה יין (כשהיה בעיר אחרת),
 ויתכן שיש להקל אף באותה העיר.²²⁵

המוליך עצמות ממקום למקום :

לא יתנם בדסקיא ויתנם ע"ג החמור וירכב עליהם,
 וכל שכן בספר תורה.
היה מתיירא מפני ליסטים או נכרים – מותר ואפי' בס"ת.
להפשיל עצמות או ס"ת לאחוריו ולרכב – מותר.²²⁶

²²² ועיי' רמב"ן דמחלק בין שבת דחייב, ליו"ט שפטור. ונטיית הפוסקים כהטעם דטירדה, עיי' בסמוך.

²²³ בירושלמי תולין להדיא בבי' הטעמים, אלא דתוסי' נקטו להלכה כטעם השני.

²²⁴ כיון דלא עמד לקבורה באותה שעה, ומסתבר דכוונת תוסי' דגם אבילות ליכא.

²²⁵ ומתוסי' משמע דמוצי"ש לאו דוקא.

²²⁶ תוסי' דן בס"ת, ונוטה להחמיר. ובג"ך ודאי מותר. והיינו אף בלא ליסטים.

הרואה את המת ואינו מלווהו – עובר משום לועג לרש.

הלווהו – נחשב כמלווה ומכבד את ה'.

המהלך בבית קברות – צריך להגביה ציציותיו.²²⁷

ציציות למת:

בגמ' איתא דנותנין²²⁸, והמנהג לסלק.

לר"ת: משום דהם היו רגילים בציציות ואנו לא.

ואין נותנין אפי' למי שקיים בחייו.

לאנשי לותי"ר: משום דהם קיימו כל התורה, ואנו לא. (וצ"ב לר"ת).

לתוס': מס' שמחות פליגא על הבבלי ומנהגנו כהמס' שמחות.

הריצב"א נהג שלא להסיר מן הכנף אלא לקושרם ולהדקם בתוך הכנף.²²⁹

ר"ח אב שחל בשבת – להבבלי מפטירין חזון ישעיהו,

ומנהגנו כהפסיקתא לדחות חזון לשבת שקודם ת"ב.

בתענית – להבבלי קורין ברכות וקללות, ומנהגנו כמס' סופרים לקרוא ויחל.

יח:

האם המתים יודעים

לר' חייא יודעים (כגון שמהלכים לידם בציציות),

לר' יונתן ס"ד דלא ידעי ושוב חזר והודה דידעי.

[צדיקים במיתתן נקראו חיים, ורשעים בחייהן קרואים מתים].

בני ר"ח סברי דרק בצערי דגופיה ידע ולא בצערא דאחריני.

מה ששייך לשמוע מאיניש דשכיב – ודאי יכולים לידע.

מי שעומד למות בקרוב – יודעים מדומה.

אדם חשוב שעומד למות – יודעים אע"פ שאין קרוב, דמכרזי פנו מקום.

[ממון יתומים – נהג אבוה דשמואל להטמינו באמצע מעותיו].²³⁰

מתים מספרים זה עם זה.

²²⁷ כה אמר ר"ח לר' יונתן. ומס' דאף ר' יונתן מודה, (ובפשטות לא דחו, יעו"ש די"ט ריש עמ' א').

²²⁸ ומצד לועג לרש לא שייך אלא כשהחי מקיים מצוה בפני המת. תוס'. והטעם ליתן או משום לועג לרש או משום לדור תם.

²²⁹ משמע דאין נפסלין בכך רק מכוסין, וא"כ צ"ב דלמס' שמחות לא הועיל כלום ואיך מוציא נפשו בזה מפלוגתא.

²³⁰ שלא יינזקו מקרקע ושלא יגנבו.

יט.

המספר אחר המת – כאילו מספר אחר האבן.

י"א משום דלא ידעי וי"א משום דלא איכפת להו.

המספר אחר מיתתו של ת"ח – נופל בגהינוס, וקוב"ה תבע ליקריה דת"ח.

אם ראית ת"ח שעבר בלילה בדברים שבגופו –

אל תהרהר אחריו ביום, דודאי עשה תשובה.

בדברים שבממון, גם לת"ח אין כפרה עד דמהדר למריה.

מי שנידוהו ומת בנידויו – ב"ד סוקלים את ארונו.

על כבוד הרב – ב"ד מנדין.

[מצינו במשנתנו ג', וריב"ל מדמה להן עד כ"ד מקומות].

כגון מזלזל בנטי"י, ומספר אחר מיתת ת"ח, ומגיס דעתו כלפי מעלה.²³¹

השקאת גיורת או משוחררת שקינא לה בעלה ונסתרה –

לעקביא ב"מ אין משקין, לחכמים משקין.

[עקביא ב"מ – לת"ק נתנדה, לר"י לא נתנדה].

גדי מקולס בלילי פסחים – אסור לאכול.

הפסח – נשחט בג' כתות, ועל כל כת העזרה ננעלת.

ונצלה שלם עם כרעיו וקרבו.

כלי חרס שנטמא – טעון נתיצה. **חתכו חוליות** – היינו נתחצה.

חתכו חוליות לתנור של חרס ונתן חול בין חוליא לחוליא –

ר"א מטהר לעולם, וחכמים מטמאין.

הוצאת המת סמוך לק"ש – אין מוציאין. **אם התחילו**, אין מפסיקין.

באדם חשוב – מוציאין לכתחילה.

העוסקים בהספד :

בזמן שהמת מוטל לפניו – נשמטין אחד אחד וקורין.

אין המת מוטל לפניו²³² – הן יושבין וקורין והאבל יושב ודומם.

הם עומדים **ומתפללים** והוא מצדיק עליו את הדין ואומר ריבון העולמים וכו'.

²³¹ דנטי"י הוא זלזול במתקניה, וכבוד המקום הוא כבוד הרב.

²³² י"א דהיינו שהוא בבית אחר, וי"א שנתון לצד אחר.

לאביי אינו אומר "ולא נפרעת ממני אחד מני אלף".

לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן.

קברו את המת וחזרו – אם יכולין להתחיל ולגמור אפי' פרק אחד או פסוק אחד עד שלא יגיעו לשורה, יתחילו.
ואם לאו, לא יתחילו.

יט:

שורה הרואה פנימה – פטורה [מק"ש].

ושאינה רואה פנימה – חייבת.

לרבי יהודה: הבאים מחמת האבל, פטורין. מחמת עצמן חייבין.²³³

כבוד הבריות

כבוד הבריות – אין דוחה לא תשה שבתורה בקום עשה.

ודוחה בשב ואל תעשה אפי' איסור דאורייתא.

ודוחה איסור דרבנן בקום ועשה.

המוצא כלאיים בבגדו – פושטו ואפי' בשוק.

קברו את המת וחזרו ולפניהם ב' דרכים אחת טהורה ואחת טמאה:

בא האבל בטהורה – באין עמו.

בא בטמאה מדאורייתא – אין באין עמו.²³⁴

בא בבית הפרס דרבנן – באין עמו משום כבודו.

עצם כשעורה – מטמא במגע ובמשא ולא באוהל.

בית הפרס – שדה שנחרש בה קבר. וחששו שהדורס מסיט עצם.

לעושה פסח – מנפח אדם בית הפרס והולך.

לאוכלי תרומה – לא הקלו בבית הפרס ע"י ניפוח.

בית הפרס שנדש ברגליים – טהור.

[בחשש דאורייתא, לא היינו מקילים ע"י ניפוח או בנדש].

²³³ ומשמע דת"ק לא ס"ל חילוק זה. ועוד צ"ב לר"י אם בא להחמיר ברואה פנימה או להקל באין רואה פנימה, ויל"ע.

²³⁴ כהנים.

מצוה לצאת לקראת מלכי ישראל ואפי' לקראת מלכי עכו"ם.

ומותר לכהנים לדלג ע"ג ארונות של מתים.²³⁵

דרוב ארונות יש בהו חלל טפח, ואיסורו רק מדרבנן.

דבר תורה²³⁶: אהל שיש בו חלל טפח – חוצץ בפני הטומאה.

אהל שאין בו חלל טפח – אינו חוצץ בפני הטומאה.

סתם ארון – מה"ת אזלינן בתר רוב ארונות שיש בהן טפח וחוצץ.

וחכמים גזרו שכל הארונות אין חוצצין [יש בהן אטו אין בהן].

גולל ודופק – מטמאין באהל.

גולל – לרש"י כיסוי של ארון, לר"ת מצבה.

נזיר – אין מגלח על גולל ודופק, ולא על דם ברביעית.²³⁷

לזקנים הראשונים מגלח על רביעית דם.

רביעית דם הבא משני מתים – טמא.²³⁸

תניא בשמחות: טומאה שאין הנזיר מגלח עליה – אין כהן מוזהר עליה.

לר"ת: לא קיי"ל כהאי כללא, דהבבלי חולק.

וכהן מוזהר על גולל ודופק, ועל רביעית דם.

לת"ב בתוס': קיי"ל כהאי כללא, והיינו בדבר שאין נוהג כלל בנזיר.

וכהן מוזהר על רביעית דם, ולא על גולל ודופק.

לת"ג בתוס': קיי"ל כהאי כללא, ואין סתירה מהבבלי.²³⁹

וכהן אין מוזהר (להלכה) על רביעית דם ולא על גולל ודופק.

ונמצא: כהן בגולל ודופק – לר"ת מוזהר משא"כ לת"ב ולת"ג.

כהן ברביעית דם – לר"ת ולת"ב מוזהר²⁴⁰ משא"כ לת"ג.

דבר המקבל טומאה – אינו חוצץ בפני הטומאה.

חבית מלאה משקין טהורה ומוקפת צמיד פתיל ועשאה גולל –

²³⁵ מסתברא דבזה הותר רק לקראת מלכי ישראל. ועיי' להלן דלר"ת ההיתר רק באופן שלא מדלג על מציבה. וגם מיירי דוקא כשהארון פתוח מן הצד.

²³⁶ הלכה למשה מסיני. רש"י.

²³⁷ עד שיהא ב' רביעיות.

²³⁸ עיי' חולין (עב.), ודין זה נאמר בכללות ולא לגבי נזיר.

²³⁹ דהאי דתניא דכהן מוזהר על רביעית הוא כמ"ד דגם נזיר ברביעית.

²⁴⁰ וכן לזקנים הראשונים דנזיר נמי ברביעית.

הנוגע בה, מטמא טומאת שבעה. החבית והמשקין טהורין.²⁴¹

כהן המדלג ע"ג ארונות הנ"ל – לר"ת צ"ל דלא היה שם מצבה [שהיא גולל].
ולרש"י צ"ל דאין כהן מוזהר על גולל, כיון דאין נזיר מגלח (כת"ב ות"ג).
 והגולל חוצץ בפני המת מן התורה, כיון דמצדו הפנימי טהור.
גולל מבעלי חיים – אין בו טומאת גולל. [ולרש"י המציאות צ"ב].

קבר – מטמא כולו במגע ובאהל, אף בלא המת והגולל.
 וגדר קבר, שסתום מכל צדדיו, ויש בו חלל טפח.
קבר סתום ויש בו טפח על טפח ברום טפח –
 הנוגע בו והמאהיל עליו מכל מקום, אפי' בצד הריקן, טמא.
אין בו טפח, מטמא רק כנגד הטומאה.
קבר פתוח מן הצד – כשאין בו טפח מטמא כנגד הטומאה.
 כשיש בו טפח, אין מטמא כלל מה"ת.²⁴²
ונמצא: כשאין טפח – מטמא תמיד, ורק כנגד הטומאה.
כשיש טפח – בסתום, מטמא כולו. בפתוח אין מטמא כלל.
כהן המדלג ע"ג ארונות הנ"ל – ע"כ כשהארון פתוח.
 דאם הי' סתום, יש בו דין קבר, ומטמא כולו כשיש בו טפח.

כבוד הבריות – דוחה לאו דלא תסור, והיינו כל איסורים דרבנן.
 כגון לטלטל אבנים של בית הכסא לקינוח.
 או מי שנפסקה טליתו בכרמלית, א"צ לפושטה שם.

באיסור שיסודו ממון – כבוד הבריות דוחה גם דאורייתא.
 כגון אם המוצא זקן והאבידה אינה לפי כבודו.²⁴³
כהן והאבידה בבית הקברות, או מלאכתו מרובה מערך העבודה – פטור.

נזיר – אסור לו ליטמא לכל המתים, אפי' לקרוביו.
כהן הדיוט – אסור לו ליטמא למתים, ומותר בקרוביו.
כהן גדול – אסור לו ליטמא אפי' לקרוביו.

²⁴¹ דבגולל מטמא רק הצד החיצון שבו. ומהצד הפנימי נחשב דבר לא טמא וחוצץ בפני הטומאה.

²⁴² דחוצץ בפני הטומאה. ומצד קבר אין בו כיון דפתוח. ואם הוא ארון גזרו בו רבנן אף כשיש בו טפח, וכנ"ל.

²⁴³ למסק' י"ל גם משום דהוי שוא"ת, ורש"י רמז לזה להלן (כ' ד"ה שב וא"ת) שכתב אבל השבת אבידה וכו'.

למת מצוה – נטמא אפי' נזיר שהוא כהן גדול.

ואפי' הולך לשחוט פסחו או למול בנו.²⁴⁴

לס"ד דתוס' : היינו אפי' נזיר וכ"ג שעושה פסח או עוסק במילת בנו.²⁴⁵

למסק' תוס' : היינו הולך לשחוט פסחו או למול בנו גרידא.²⁴⁶

עושה פסח או מילה לבד ליטמא לקרוביו –

בסוגיא דזבחים מוכחין מברייטא דלאחותו דאין נטמא.²⁴⁷

למסק' תוס' מוכח שפיר, והשר מקוצי מיישב גם להס"ד.

נזיר וכ"ג שהולך לשחוט פסחו או למול בנו, ליטמא למת מצוה –

לס"ד דתוס' ולהשר מקוצי מפורש דנטמא, **למסק' תוס'** לא נתפרש.

ונמצא : ליטמא לקרוביו – מפורש בפסחים דאפי' פסח או מילה לבד אסור.²⁴⁸

וכ"ש כשהוא נזיר וכ"ג.

למת מצוה – פסח או מילה לבד ודאי נטמא.

כשהוא גם נזיר וכ"ג, להשר מקוצי מפורש דנטמא, למס' תוס' לא נתפרש.

טעמא דכבוד הבריות דמת מצוה דוחה פסח ומילה –

משום דהוי שב ואל תעשה, אע"פ דמבטל מצוה דאורייתא.

טעמא דדוחה נזיר וכהונה –

לרש"י משום דלכתח"י לא נאמר איסור טומאתן על מת מצוה,

ולתוס' משום דנזיר ישנו בשאלה ומצות כהונה אינה שוה בכל.

יש כח ביד חכמים לעקור דבר מהתורה בשווא"ת משום סייג,

וכגון שופר ולולב בשבת וסדין בציצית.

מילה בזמנה תמיד ופסח – דוחים את השבת.²⁴⁹

²⁴⁴ דמבטל בזה עשה שיש בו כרת. ועי' רש"י ותוס' דרמזו בלשונם דבמילת בנו אין כרת לאב, ומ"מ חשיב עשה שיש בו כרת, כיון דהבן עצמו בכרת אם לא ימול עצמו כשיגדיל. והי"מ שברש"י באמת פליג משום קושיא זו.

²⁴⁵ עי' תורא"ש דכן פירש"י בסנהדרין, ועי' לשון השר מקוצי דמיישב פירש"י, והכונה לפירש"י במק"א.

²⁴⁶ וכך סתם רש"י אצלנו, וכ"פ בזבחים וחזר בו מפירושו בסנהדרין. תורא"ש.

²⁴⁷ עיי"ש דמקשינן מזה מדוע טמאוהו ליוסף הכהן. ומיישב אביי דמטמאין רק קודם חצות. ועיי"ש היטב בכל הסוגיא. וייתכן דרש"י רומז לכך במש"כ הואיל ועונת שחיטת הפסח היא.

²⁴⁸ אלא דיש בזה חילוקים לדינא, וכנ"ל. ולפי הי"מ שברש"י יתכן דרך בע"פ לא יטמא ויפסיד מילה, דאח"כ מילת זכריו תעכבו מפסח דיש בו כרת, אבל ההולך למילת בנו גרידא יוכל ליטמא לקרוביו, ואע"פ שיבטל מילה אין בכך כלום, דאין כרת לאב בביטול מילת בנו.

²⁴⁹ ותוס' תמהו דלרש"י אין זה גדר דחיה אלא דמלכתחילה לא נמסרה שבת לעניין אלו.

כ.

נס – מתרחש טפי למי שמוסר נפשו על קדושת השם,

מאשר למי שגדול בתורה.

האשה הכובשת ירק בדירה או זיתים שכבשן בטרפיהן – העלים טהורים.

לרש"י מיירי בעלים המשמשים לאחיזה וטהורים מלהיות יש לביא את הטומאה,

משום דהכבישה מרככת את העלים ואינם ראויים לאחיזה.

לתוס' מיירי בעלים שע"י כבישה ייעשו ראויים לאכילה,

ואם כבשן רק למראה ולא לאכילה, נשארים טהורים אחרי הכבישה.

ואם כבשן לאכילה, יקבלו טומאה משעה שייעשו ראויין לאכילה.²⁵⁰

לישב על שערי טבילה :

מצד יצר הרע – מותר למאן דדמיין באפיו כקאקי חיורי.

ומצד עין הרע – אין לחשוש למאי דקאתי מזרעא דיוסף.

המקור דלא שלטא עינא בישא בזרעא דיוסף –

לר' יוחנן דקרינן עלי עין, לריב"ח וידגו, כדגים,

ואיבע"א משום דעינו לא רצתה לזון ממה שאינו שלו.

נשים : [חייבות בל"ת ובמ"ע שאין הזמן גרמא].

מקריאת שמע – פטורות דהזמן גרמא.

מתפילין – פטורות דהזמן גרמא, דלילה ושבת לאו זמן תפילין.²⁵¹

בתפילה – חייבות, דרחמי נינהו.

במזוזה – חייבות, שעשה שלא הזמן גרמא הוא.

ברכת המזון – חייבות עכ"פ מדרבנן, ויתכן שגם מדאורייתא כדלחלן.

עבדים : [ילפי מגזירה שווה מנשים].

ק"ש ותפילין – פטורים כנשים.

תפילה ומזוזה וברכת המזון – חייבים כנשים.

קטנים :

מק"ש ותפילין – תנן דפטורין.

²⁵⁰ ורש"י בסנהדרין פירש דטהורין מלהיות יד כיון דכבשן רק למראה.

²⁵¹ ולמ"ד דלילה וגם שבת זמן תפילין, נשים לכאורה חייבות, ואכמ"ל.

לרש"י: היינו אפי' קטן שהגיע לחינוך,
 דבזמן ק"ש אינו מצוי, ואינו יודע לשמור גופו לתפילין.
לר"ת ור"י: דוקא קטן שלא הגיע לחינוך.
 אבל הגיע לחינוך, חייב בק"ש, ובתפילין מאימת שיודע לשמור תפילין.
בתפילה ובהמ"ז – חייב כשהגיע לחינוך.²⁵²
במזוזה – לרש"י ור"י תנן בסיפא דחייב כשהגיע לחינוך.
קטן היודע לדבר – אביו מלמדו תורה ופסוק ראשון של שמע.

כ:

הרבותא בהדינים הנזכרים בנשים:
ק"ש – ס"ד לחייב נשים הועיל ואית ביה מלכות שמים.
תפילין – ס"ד לחייב נשים הועיל ואיתקש למזוזה.
תפילה – י"ג דס"ד לפטור דהוי כמ"ע שהז"ג דכתיב ערב ובוקר וצהרים.
מזוזה – ס"ד לפטור הואיל ואיתקש לתלמוד תורה.
ברכת המזון – י"ג דס"ד לפטור דחשיב ז"ג דכתיב לחם בבוקר.
נשים במצוות דרבנן – לרש"י אין כללא דזמן גרמא.
לתוס' פטורות בזמן גרמא, כהלל דפטורות מהאי טעמא.
תלמוד תורה – נשים פטורות מגזיה"כ אע"ג דאין הזמן גרמא.
עבד ואשה או קטן שמקרין אותו הלל – עונה אחריהן,
 וא"א ליפטר ע"י שמיעה לבד, כיון שהם פטורים.

קידוש היום – מ"ע דאורייתא הוא (שהז"ג).²⁵³
נשים בקידוש היום – חייבות דבר תורה.²⁵⁴
שמירת שבת – מצות לא תעשה דאורייתא. ונשים חייבות.

ברכת המזון – דאורייתא באכל כדי שביעה.
 אכל כזית (לר"מ) או כביצה (לר"י), חייב מדרבנן.
נשים בברכת המזון – חייבות לפחות מדרבנן.

²⁵² לרש"י ור"י כך תנן בסיפא, ולר"ת לא מיירי בו מתני' בסיפא, אבל מודה שכך הדין.

²⁵³ מקרא דזכור. ואע"פ שהבי' רש"י זכרהו על היין, אין יין מה"ת רק עצם הקידוש.

²⁵⁴ לסד"א דאביי היינו מדרבנן, ומסקי' דהיינו מדאורייתא. ומשום דכל שישנו בשמירה ישנו בזכירה.

ובעיא דלא איפשטא אם חייבות מן התורה.
טעם הספק – **לרש"י** משום דהארץ לא ניתנה לנקיבות להתחלק,
ולתוס' משום דלא מצו למימר ברית ותורה.
להוציא רבים ידי חובתן בברכת המזון ע"י נשים – תלוי בספק.²⁵⁵

בן קטן – מברך לאביו שאכל שיעורא דרבנן.²⁵⁶
עבד לרבו ואשה לבעלה – כשאכלו שיעורא דרבנן, מברכין.
 כשאכל האדון או הבעל שיעור דאורייתא, תלוי בהספק.
 [אמרו חכמים: תבוא מאירה לאדם שאשתו ובניו מברכין לו].
כהנים ולויים – חייבים בברכת המזון מן התורה.²⁵⁷
מי שלא אמר ברית ותורה בברכת המזון – לא יצא.
 והיינו באנשים, אבל בנשים לא שייך.²⁵⁸

בעל קרי

לת"ק: קריאת שמע – מהרהר בליבו.²⁵⁹
ברכות קריאת שמע – אינו מהרהר כלל.
על המזון לאחריו – מברך בהרהור.²⁶⁰
על המזון לפניו – אינו מהרהר.
לרבי יהודה – מברך בפיו לפניו ואחריהם.²⁶¹
טעם החילוקים לת"ק – דק"ש ובהמ"ז דאורייתא וברכות דרבנן.²⁶²
טבילת בעל קרי – עזרא תיקן לתורה והסמיכו על מקרא.
הרהור – **לרבינא** כדיבור, לעניינים לצאת בו ק"ש.

²⁵⁵ ורבים לאו דוקא, אלא ה"ה להוציא יחיד שאכל כדי שביעה. ולהוציא מי שאכל פחות מכדי שביעה לת"א בתוס' (טו. ד"ה ולרבי יהודה) אפשר, לת"ב עדין ספק, כיון דתרי דרבנן אינו מוציא חד דרבנן.
²⁵⁶ ואם גם הקטן אכל שיעורא דרבנן תליא בתי' התוס' הנ"ל. ועי' רש"י דקטן מברך לאביו אם אין אביו יודע לברך.
²⁵⁷ כך פשיטא לתוס' מדלא איבעי בהן, ומכאן תמהו על פירש"י.
²⁵⁸ ומ"מ מספקא לן אי הוה מה"ת כיון דלא שייכי, או דבלא ברית ותורה ע"כ חיובן רק מדרבנן.
²⁵⁹ כך פירש"י ע"פ חסוגיא. והביאו דהירושלמי ס"ל דמהרהר קאי על הברכה וחדא קאמר מהרהר ולא מברך, אבל ק"ש אומר בפח. ואכמ"ל.
²⁶⁰ רש"י סתם, אבל כך כתבו המפרשים לשיטת הבבלי, עי' תר"י ועוד.
²⁶¹ כך מסקי' חסוגי' כב. ועיי"ש הטעם.
²⁶² ועי' להלן די' גירסאות למ"ד ק"ש דרבנן, דהטעם בבהמ"ז משום דאוי' ובק"ש משום מלכות שמים, משא"כ ברכות ותפילה דאינן דאורייתא וגם אין בהן מלכות שמים. ובתוס' פי' דמתני' במי שלא קרא שמע, ואז לכו"ע ק"ש דאוי' משופ זכירת יצי"מ, ותיקנו לכתחי' יצי"מ ע"י ק"ש דאית בה גם מלכות שמים.

ומ"מ לגבי בעל קרי נאסר דיבור דוקא כמו בסיני דהו שומע כעונה,
ולרב חסדא לאו כדיבור, לצאת ק"ש, ולאסור לבעל קרי.
ומ"מ מהרהר ק"ש, שלא יהא בטל מדבר דאורייתא שהציבור עוסקין בו.

ונמצא: הטעם דמהרהר בק"ש – לרבינא דכדיבור ולר"ח שלא יפרוש מהציבור,
והטעם דמותר בע"ק בהרהור – לרבינא כסיני, ולר"ח דלאו כדיבור.
בסיני – היו צריכים לטבול ולפרוש מאשה, והיו נחשבים כעונים.
להלכה – פסק רב כרב חסדא דהרהור לאו כדיבור.

כא.

בעל קרי בתפילה – לכתחילה לא יתחיל, אפי' בהרהור.
התחיל ונזכר שהוא בע"ק – יקצר בפיו כל ברכה.

הגירסאות שבסוגיא:

לגירסתנו: והרי בהמ"ז לאחריו דאין מלכות שמים.
ולפ"ז הכוונה לקבלת מלכות שמים, והקושיא ממזון לאחריו דמברך.
וי"ג: והרי בהמ"ז לפניו דיש מלכות שמים,
ולפ"ז הכוונה למלך העולם, והקושיא ממזון לפניו דאין מברך.
לגירסתנו: מסקי' דק"ש ובהמ"ז דאוי' ותפילה דרבנן.
וי"ג: קושיא נוספת למ"ד ק"ש דרבנן,
ומסקי' ק"ש משום מלכות שמים ובהמ"ז משום דאוי' משא"כ תפילה.²⁶³
וי"ג בתוס': ק"ש משום מלכות שמים וכו' בלא קושי' נוספת.
[ולפ"ז הוא כדי ליישב גם למ"ד ק"ש דרבנן, אע"פ דלא הקשו להדיא].

ברכת המזון לאחריה – מן התורה.

לפניה – ס"ד דריו"ח דמה"ת מק"ו ואיתותב.

ברכת התורה לפניה – מן התורה.

לאחריה – ס"ד דריו"ח דמה"ת מק"ו ואיתותב.²⁶⁴

ספק קרא קריאת שמע – לרב יהודה אינו חוזר וקורא,

²⁶³ ותוס' ל"ג לה כלל, וכן הגירסא דבסמוך, כיון דבלא זכירת יצ"מ הוי ק"ש דאוי' לכו"ע. ועיי' עוד בתוס' דכל הנאמר על תפיל ה"ה על ברכות.

²⁶⁴ וא"כ לא מצינו כלל גם מדרבנן.

לרבי אלעזר חוזר וקורא, דק"ש דאוי.
בשכבך ובקומך – לר"א על ק"ש, ולר' יהודה על דברי תורה.

ספק אמר אמת ויציב –
 אפ' ברור לו שקרא שמע עם פרשת ויאמר, אין חוזר.
 אם ספק לו גם על ק"ש, חוזר רק על אמת ויציב.²⁶⁵
 וה"ה אם ספק לו רק על ויאמר ביחד עם אמת ויציב.²⁶⁶

ספק התפלל – לר"א אין חוזר, לריו"ח חוזר.
 ופסקו רש"י (בשם ה"ג) ותוס' כריו"ח בספק.
יכול לחדש דבר – יכול לחזור ולהתפלל. תוס'.
ודאי התפלל ואין מחדש דבר – אסור לחזור ולהתפלל.²⁶⁷
עומד בתפילה ונזכר שהתפלל – פוסק אפי' באמצע ברכה.²⁶⁸
התחיל תפילת חול בשבת – גומר כל אותה הברכה.²⁶⁹

התפלל ונכנס לביהכנ"ס ומצא ציבור שמתפללין –
 אם יכול לחדש בה דבר, יחזור ויתפלל. אם לאו, אל יתפלל.

כא:

מי שלא התפלל ונכנס לביהכנ"ס ומצא ציבור שמתפללין –
לר"ה: אם יכול לגמור עד שיגיע ש"צ למודים, יתפלל.
 ולשיטתו יחיד אומר קדושה.
ולריב"ל: אם יכול לגמור עד שיגיע ש"צ לקדושה, יתפלל,
 ולשיטתו אין יחיד אומר קדושה. והכי קיי"ל.
בירושלמי: דבחול אם יגמור עד אמן דשומע תפילה,
 ובשבת אם יגמור עד אמן דהקל הקדוש.²⁷⁰
מתפלל עם הש"צ ויכרע עמו במודים – שפיר דמי.²⁷¹

²⁶⁵ כן פיר"י בסוגיא. וטעמא דיתכן דקרא שמע ולא אמת ויציב, ובזה יתקן הכל יעוי"ש.

²⁶⁶ כך פי' הר"ר שמעיה בתוס' (לפנינו הגי' שמעון). ולא נתברר שפיר אי חוזר ואומר אמת ויציב הכוונה גם להברכה או רק לויאמר. ויל"ע.

²⁶⁷ מרש"י משמע דריו"ח עצמו מתיר גם בזה אלא דאין הלכה בזה כמותו, ובתוס' כתבו דלא פליג.

²⁶⁸ לתוס' משום דא"א להתפלל נדבה בדודאי התפלל. וי"מ משום דא"א חצי בחובה וחצי בנדבה.

²⁶⁹ ונחלקו הפוסקים אי ה"ה גם במוסף, דלכ' ל"ש בה כלל י"ח ברכות, ועי' עמ' ב' תוד"ה על בסוה"ד.

²⁷⁰ אף דלא קיי, להירושלמי, מ"מ יש ללמוד להיזהר ביותר בהני אמן. תוס'.

כשהיה ר"ת מתפלל ביחיד וחזן מגיע למודים –

אם היה באמצע ברכה, היה כורע בלא אמירה כלל.

ואין לסמוך על זה לכתחילה.

הפסקה באמצע תפילתו:

לקדושה ומודים – לכו"ע אין מפסיקין.

רש"י בסוכה כתב לשתוק ולשמוע קדיש או קדושה,

לר"ת ולר"י אין לשתוק. והמנהג כרש"י, וגדול המנהג. אלא שאין לסמוך על זה לכתחילה.

להפסיק ליהא ש"ר מברך – לריו"ח מפסיקין²⁷² ואין הלכה כמותו.

המתפלל עם החזן – יאמר כל קדושה עמו לכו"ע.

תפילת מוסף של ר"ח וחזה"מ –

לגירסתינו בירושלמי היו נוהגין לברך י"ח שלימות ולהוסיף ברכה על המאורע.

ומנהגנו לברך ז' ברכות כמו במוסף דשבת ויו"ט.

הטעם דלא חששו להירושלמי –

או משום דמשמע להלן (כט.) דאין להוסיף ברכה ליחיד.

[ורק ש"צ מוסיף בתענית בין גואל לרופא].

או משום דמפורש כן בתוספתא,

[ערבית שחרית ומנחה דר"ח וחזה"מ, י"ח ברכות ומעין המאורע בעבודה.

לא אמר מעין המאורע, מחזירין²⁷³. ובמוספין שבע].

או דט"ס הוא בירושלמי, ול"ג שם מוסף, ואיירי בשחרית.

המקור דבע"ק לת"ק אסור בדברי תורה –

שנאמר והודעתם וסמך ליה יום אשר עמדת.

לרבי יהודה האי סמוכין מיבעי ליה דהמלמד בנו כאילו קיבלה בהר חורב.

[לר' יהודה: בכל התורה לא דריש **סמוכין**, רק במשנה תורה].

מכשפה – בסקילה.

לבן עזאי מדסמכו לבהמה. [ובהמה מגז"ש ממסית].

²⁷¹ התוס' כתבו זאת לר"ה, דהעיקר היא הכריעה ולא אמירת מודים דרבנן. ולמאי דקיי"ל כריב"ל היינו דוקא אם יאמר גם קדושה קודם תפילתו או בתפילתו.

²⁷² "שאפילו עוסק במעשה מרכבה פוסק", ויל"ע אם גם בזה לית הלכתא כוותיה.

²⁷³ מלבד ערבית דר"ח. פוסקים.

לר' יהודה דאוב וידעוני יצאו ללמד על הכלל כולו.

אנוסת אביו ומפותת אביו – לר"א מותר, לר"י אסור.

אנוסת בנו ומפותת בנו – מותר.

כד:

לעלות מבבל לא"י – לרב יהודה אסור. לרבי אבא מותר.

היה עומד בתפילה ונתעטש – ממתין עד שיכלה הרוח וחוזר ומתפלל.²⁷⁴

היה עומד בתפילה וביקש להתעטש – מרחיק לאחוריו ד"א ומתעטש,

וממתין עד שיכלה הרוח ואומר רבש"ע וכו' ומתחיל להתפלל ממקום שפסק.²⁷⁵

היה ישן ערום בטליתו –

לת"ק או יוציא ראשו או חוצץ בטליתו על צווארו ויקרא ק"ש.²⁷⁶

וי"א דחוצץ על ליבו.

במבואות המטונפות בעמידה – לכו"ע אסור אפי' להרהר בד"ת, וכ"ש לקרוא שמע.

ואסור לת"ח לעמוד שם, לפי שא"א לו בלא הרהור תורה.

בית המרחץ ובית הכסא – כמבואות המטונפות, ואסור להרהר שם בעמידה.²⁷⁷

ובשאר מקומות מותר להרהר.

במבואות המטונפות בהליכה – לר"א אריו"ח מותר לקרוא שמע ויניח ידו על פיו.

וללשנא בתרא אמר כן רבה בב"ח משמיה דריב"ל.

ולר"ח ור' אבהו ועוד אמוראי אסור²⁷⁸. ותניא כוותיה דתרווייהו.

ולהאוסרים – אפי' היה קורא ובא, פוסק.

לא פסק, אמרו עליו כמה קראי לגריעותא.

פסק, עליו נאמר ובדבר הזה תאריכו ימים.

²⁷⁴ י"ג שיכלה הריח וכ"ה בפוסקים. ועיי' להלן דהברייתות ל"פ ומשמע דבכה"ג שכבר נתעטש אין אומר רבש"ע, אמנם לפמ"ש רש"י (בד"ה ואומר) לפי שכבר מופסקת עיי' הרוח (ולא פי' עיי' שחזר ד"א) לכ' ה"ה בזה י"ל רבש"ע. ועיי' מ"ב דכלשה חזר לאחוריו אין ניכרת החרפה ולכן אין אומר. וכל נתעטש שבסוגיא זו היינו עיטוש דלמטה כדפירש"י, דהא עיטוש דלמעלה אמרין לעיל דסימן יפה הוא לו.

²⁷⁵ ואע"פ שנקטו בש"ס לשון איכא דאמרי, הבינו הפוסקים דמר אמר חדא ומר אמר חדא ול"פ. וכמה ראשונים ל"ג בגמ' ממקום שפסק, וכן משמע מרש"י ותוס' שבאו לאפוקי דלא תפרש מתחיל מתחילת התפילה.

²⁷⁶ ולא חייש לליבו רואה את הערוה. ומשמע מלשונו דלכתח"י עדיף להוציא ראשו, ורק אם אין יכול מפני הצינה אז סגי בחציצה. ופשוט דהוצאת ראשו ג"כ מהני רק לת"ק, דל"א הא עדין ליבו רואה את הערוה ואסור.

²⁷⁷ כך מבואר בגמ' דהחילוק בין עומד למהלך קאי, ולא נסתר למסק' מעובדא דריו"ח ור' אבהו. ומ"מ מובא בפוסקים (יו"ד סי' רמ"ו סכ"ו בהג"ה) דמותר לת"ח ליכנס לבית המרחץ וישתדל שלא להרהר.

²⁷⁸ ר' מייאשה ור' אסי ור' אדא בר אבהו דמיירו על אם פסק מה שכרו.

שהה בק"ש באונס כדי לגמור את כולה – לריו"ח אין חוזר, לר"א חוזר לראש.

שהה משום מבואות המטונפות –

לריו"ח אין חוזר מתרי טעמי, דפליג לגמרי, וגם היה ראוי.

ולמ"ד שהה חוזר, ואסור במבואות המטונפות, חוזר לראש.

שמע תשע תקיעות בתשע שעות היום – לריו"ח אין חוזר.²⁷⁹

היתה טליתו חגורה לו על מתניו²⁸⁰ – מותר בק"ש ואסור בתפילה.

לתפילה – צריך להראות את עצמו כעומד לפני המלך.

כה.

שכח ונכנס בתפילין לבית הכסא – מניח ידו עליהן עד שיגמור עמוד ראשון,

ואסור להישאר בהם עד שיגמור לגמרי.²⁸¹

עמוד החוזר – מביא את האדם לידי הדרוקן.

סילון החוזר – מביא את האדם לידי ירקון.

צואה על בשרו או ידו מונחת בבית הכסא –

לר"ה מותר לקרות ק"ש²⁸², לר"ח אסור.

ריח רע שיש לו עיקר – לר"ה מרחיק ד"א וקורא ק"ש,

לר"ח מרחיק ד"א ממקום שפסק הריח וקורא ק"ש, ותניא כוותיה.²⁸³

לקרוא ולהתפלל כנגד צואה [כשארין ריח]:

צואת אדם – אסור.

צואת כלבים וחזירים – בזמן שנתן עורות לתוכן, אסור.

כשלא נתן, לברייתא קמייתא אסור, והלכה כבתייתא דמותר.²⁸⁴

צואת תרנגולים – אסור, אף בלא עורות.²⁸⁵

²⁷⁹ וי"א דאם שהה באונס, חוזר.

²⁸⁰ ערותו מכוסה, ואין ליבו רואה את הערוה, אבל ליבו מגולה. (ומה שהזכירה הברייתא טלית של בגד עור ושק צ"ב).

²⁸¹ אלא ייצא אחר עמוד ראשון ויחלוץ התפילין.

²⁸² דדוקא כשהצואה שעל ידו מכוסה, דאם לא כן תיפוק ליה דאסור מצד הצואה עצמה.

²⁸³ דלר"ה מאי דאמר רבא לית הלכתא כהא מתניתא, היינו לגבי צואת כלבים דאוסרת רק נתן עורות לתוכן. ועיי' רש"י דהנידון כשהוא לאחריו, דהא לפניו בעינן כמלוא עינו, וכדלהלן.

²⁸⁴ מהגהת הגר"א נראה דבצואת חזירים אסור גם בלא עורות, אבל לגירסתינו אינו כן, וכ"ה ברש"י.

ואומר רבינו יהודה דדוקא בלול שלהן, אבל ההולכים בבית, מותר.

ובירושלמי איתא דדוקא בתרנגולים אדומים.

גללי בהמה – אי' בירושלמי דמרחיקין ד' אמות,

ויש שמפרש (ר"ש בר יצחק) דדוקא בשל חמור.²⁸⁶

אשפה שריחה רע – אסור לקרוא כנגדה.

ובכל זה :

ירחיק כמלא עיניו, או שתהיה הצואה והאשפה במקום גבוה או נמוך י"ט.²⁸⁷

ריח רע שאין לו עיקר :

לדברי תורה – אסור בדידה, ומותר בדחבריה.

לקריאת שמע – אסור גם בדחבריה, דיכול לצאת ולקרוא.

בתי כסאות שלנו בעומק – י"מ דדינן כריח רע שאין לו עיקר,

והיינו אם יש להן מחיצה המפסקת.²⁸⁸

צואה עוברת – לאבוי מותר לקרוא ק"ש, **לרבא** אסור.²⁸⁹

מצורע ואבן המנוגעת – מטמאין באהל, כשהן יושבין או עומדים.

ולכן: **מצורע** (או אבן המנוגעת) **העומד תחת אילן** – מטמא אף כשהטהור עובר.

כשהמצורע עובר – הטהור לא נטמא, אע"פ שהוא עומד.

פי חזיר – כצואה עוברת דמי, ואע"ג דסליק מנהרא.²⁹⁰

מת – מטמא באהל גם כשמוליכין אותו.

צואה – אסור לקרוא כנגדה, מן התורה.

מי רגלים – אסורין מן התורה רק כנגד העמוד.²⁹¹

בנפול לארעא, רבנן אסרו, ורק בודאן.²⁹²

²⁸⁵ דהכי תני' בקמייטא, ובתרייתא לא פליגי על זה.

²⁸⁶ ולא נתפרש כאן אי פלוגתא היא בירושלמי או פירוש, וממנ"פ הוא דלא כהבבלי. ועיי"ש עוד מ"ד דגם צואת חזיר נמיה ותרנגולים. וכל הנידון הוא כאמור רק כשאין ריח. ועיי' בפוסקים שהאריכו הרבה בדין צואת בעלי חיים למיניהן.

²⁸⁷ ועיי' פלוגתא בפוסקים אי מקום בפני עצמו מועל גם לריח, או רק להאיסור לקרוא כנגדו.

²⁸⁸ כ"כ התוס' ומדמים לבתי כסא דפרסאי (להלן כו.), ולא נתפרש אי כוונתם למחיצה בינו לבין הגומא, או דדופן הגומא עמוקה י"ט, ויל"ע.

²⁸⁹ ומסתבר דאבוי נמי לא שרי אלא משום דכנגדו, אבל לא כשיש ריח. וקצת משמע מרש"י דאבוי שרי רק שלא להפסיק. ויש לדחות.

²⁹⁰ עיי' בפוסקים דהיינו אף אם הפה נקי, ומדין גרף של רעי דלהלן.

²⁹¹ ל"כ המקור מהא דקרא דחוץ מייירי בקטנים, ואעפ"כ הצריכה התורה לצאת חוץ, ועיי"כ משום העמוד.

²⁹² קצת משמע מלשון הגמ' דלא רק דדנין בהם ספק דרבנן להקל, אלא דמלכתחילה לא גזרו כלל בספק, ויל"ע.

ספק צואה – לל"ק דרב יהודה אסור (ספק דאורייתא),
לל"ב, בבית מותר (חזקה דליכא), באשפה אסור מספק.
ספק מי רגלים – אפי' באשפה מותרין.

עד כמה אסורין הצואה והמי רגלים :

צואה – לר"י אמר רב כיון שקרמו פניה מותר,
 וכן לל"ק דר"י מדפתי, וכן למר זוטרא.²⁹³
לרבה בר"ה אמר רב אפילו כחרס אסורה²⁹⁴, וכן לאמימר, וכן פסק רבא.
גדר כחרס – לל"ק דר' יוחנן כל זמן שזורקה ואינה נפרכת,
לל"ב דריו"ח יש להחמיר כל זמן שאינה נפרכת מגלגול.²⁹⁵
ולל"ב דר"י מדפתי כל זמן דאין בה סדקים סדקים.²⁹⁶

מי רגלים – לר"י אמר שמואל כל זמן שמטפיחין,
 וכן לריו"ח ולעולא, וכן פסק רבא.²⁹⁷
לגניבא משמיה דרב כל זמן שרישומן ניכר.
 למ"ד דלרב צואה מותרת בקרמו פניה, ע"כ דברי גניבא משמו אינם.
 ואמר אביי דלמ"ד משמיה דרב צואה כחרס אסורה, יתכנו דבריו.
מברייתא קמייתא ליכא למישמע.
בברייתא בתרייתא, לס"ד לת"ק כשאין רישומן ניכר, לר' יוסי כשאין מטפיחין,
ודחינן דלכו"ע האיסור רק כשמטפיחין,
 אלא דלת"ק אסור רק טופח ע"מ להטפוח, ור' יוסי מחמיר בטופח.²⁹⁸

מי רגלים שיבשו (ע"ג אבנים בחמה) – מותרין.

כלי שנשפכו ממנו מי רגלים – אסור לקרוא כנגדו.²⁹⁹

²⁹³ דאמר צואה כחרס מותר, ומסת' היינו קרמו פניה, דלא מצינו שיעור אחר.

²⁹⁴ ועיי' להלן דע"כ גניבא נמי ס"ל הכי בדעת רב.

²⁹⁵ כן פירש"י, ועיי' בפוסקים דיתכן דל"קס"ל דזורקה הוי חומרא טפי.

²⁹⁶ ולא נתפרש להדיא אי הוי שיטה בפני עצמה או כחד מן הקודמים.

²⁹⁷ ועיי' בסמוך דיתכן דפליגי תנאי אי טופח לבד אוסר או רק טופח ע"מ להטפוח. ולפנינו זו דחיה, ואינה מוכרחת, אמנם הרא"ש בשם גאון פסק להקל דאוסר רק בע"מ להטפוח. ועיי' דברי חמודות שהביא דהשו"ע במהדורה ראשונה העתיק רק את שיטת הרמב"ם דאסור בטופח, ושוב חזר במהדורה שניה והוסיף ד"א דאסור רק בע"מ להטפוח ואפשר לסמוך עליהם (ומה שמנה שם את רש"י בין המתירים, יש לדחות דאף שפירש כן, מ"מ אין זו אלא דחיה ואין מוכרח דהגמ' ס"ל הכי לדינא).

²⁹⁸ כן פירש"י. ואע"ג דלס"ד ע"כ ר"י המיקל, מ"מ כשהדברים סתומים יל"פ דתנא בתרא לטפויי אתי כדאיתא בכ"מ.

²⁹⁹ והיינו דינא דעביט, עיי' להלן בעמ' ב' אריכות דברים בזה.

כה:

ירד לטבול – תנן דאם יכול לעלות ולהתכסות ולקרות עד הנץ החמה, יעשה כן. ואם לאו, יתכסה במים ויקרא, ועי' בסמוך איזה מים. והיינו לותיקין. אבל לכו"ע עד שלוש שעות יעלה ויתכסה ויקרא. [סוף זמן ק"ש דשחרית – לר"א עד הנץ החמה, לר' יהושע עד שלוש שעות. ותיקין היו גומרין עם הנץ החמה, אע"פ דמדינא קי"ל כר"י].

במים עכורין – לכו"ע אפשר להתכסות וכנ"ל, ויכול לעוכרן ברגלו. **במים צלולין** – לת"ק מותר כשיושב עד צווארו, ואע"פ שליבו רואה את הערוה. לר"א אסור, וכן פסק ר' אלעזר ואי תימא ראבאב"א משום רבינו. וכן משמע מאביי ורבא דבסמוך. וכן פסק ר"י דלא כרבינו שמעיה שמתיר.

עקבו רואה את הערוה – לר' זביד מותר גם לאביי. **לרב חיננא בדרי"א** לאביי אסור, לרבא מותר. ולת"ק דברייתא ג"כ מוכח דמותר. והכי הלכתא. **עקבו נוגע בערוה** – **לרב זביד** לאביי אסור לרבא מותר. **לרב חיננא** לכו"ע אסור, והכי הלכתא.³⁰⁰

צואה בעששית – מותר לקרות ק"ש כנגדה, דמכוסה. **ערוה בעששית** – אסוק לקרות כנגדה, דנראית. [עששית – פירש"י כגון זכוכית או קלף דק]. **צואה כל שהוא** – מבטלה ברוק עבה. **צואה בגומא** – מניח סנדלו עליה וקורא. **דבוקה בסנדלו** – תיקו. **ישראל ערום** – פשיטא דאסור לקרוא ק"ש כנגדו. **עכו"ם ערום** – אמר רב יהודה דג"כ אסור לקרוא כנגדו.

מים הרעים ומי המשרה – לא יתכסה בהן ויקרא.³⁰¹ **מי רגלים בכלי שאינו מיוחד להן** – מותר ע"י שיטיל מים לתוכן. **לרב נחמן : בתחילה** – מים כל שהן. **בסוף** – לת"ק כ"ש, לר' זכאי רביעית.

³⁰⁰ בתוס' כתבו דהוא גזירה שמא ייגע בידיו.

³⁰¹ וה"ה שצריך להרחיק מהן ד"א כדתנן במתני', אלא נקט לא יתכסה אגב רישא.

לרב יוסף: בתחילה – לת"ק כ"ש, לר' זכאי רביעית.

בסוף – לכו"ע רביעית. רב יוסף החמיר ברביעית אפילו בתחילה כרב זכאי.

גרף של רעי ועביט של מי רגלים –

אסור לקרות ק"ש כנגדן, אע"פ שאין בהם כלום.

לרש"י היינו בשל חרס, ואפשר דלא מהני בהם נתינת מים.

ומשמע דבכלי דלא בלע כגון זכוכית, שרי.³⁰²

לת"ק: צואה ומי רגלים גרף ועביט אוסרין גם לאחר המטה.

לרשב"ג: אחר המטה – קורא מיד.³⁰³

לפני המטה – מרחיק ד' אמות וקורא. (בכלי שאינו מיוחד או לאחוריו).

לרשב"א: אפי' בית מאה אמה לא יקרא.³⁰⁴

לרב ולבאלי בשם ר"י בדב"ש הלכה כמותו, **לרבא** אין הלכה כמותו.³⁰⁵

הוציאן מן הבית – פשיטא דמותר.

תחת המטה – עד שלושה מותר, מעשרה אסור.

משלשה ועד תשעה בעיא דלא איפשטא או מותר.

בית שיש בו ס"ת או תפילין – אסור לשמש בו את המטה,

עד שיוציאם או שיניחם כלי בתוך כלי. וסכנה יש בדבר.

לריב"ל בס"ת בעינן דוקא מחיצה.

ולכתחילה צריך להוציאם,

ורק כשאין בית אחר מועיל כלי בתוך כלי או מחיצה.³⁰⁶

כלי בתוך כלי – היינו כשאין כליין, כגון גלימא אקמטרא,

אבל בכליין, אפי' עשרה כחד מאנא דמי.

כו.

בחומשים – יש להחמיר לריב"ל במחיצה כמו בס"ת.

³⁰² להגהת הגר"א היינו אחרי הטלת מים לתוכן.

³⁰³ ועי' בפוסקים דהיינו אם אינו רואה אותם ואין מגיע אליו ריח. ועוד כתבו דהוא מדין מחיצה ומועיל רק בגבוהה י"ט, יעוי"ש.

³⁰⁴ וכללא הוא דלידיה בכל דוכתי, דכולי בית כד"א דמי. ויל"ע אי פליג גם אאחורי המיטה, דמלשונו עד שיוציאם או יניחם תחת המיטה, משמע דגם אחורי המיטה אין מועיל, אמנם מסברא צ"ע מדוע שיחלוק על דין מחיצה. אלא דבפשוטו גם לת"ק אין מועיל מחיצה, ועי' להלן דמצינו ג"כ גבי שימוש מיטתו במקום ס"ת דלכתחילה לא סגי במחיצה. וכעין זה בריש פרק ג' גבי אכילה בפני המת.

³⁰⁵ ולא נתפרש להדיא בגמ' אי כוונתו כת"ק או כרשב"ג. ובפוסקים פסקו כרבא והעתיקו כרשב"ג.

³⁰⁶ יתכן דחומרא זו היא רק בס"ת, דע"ז מובאת העובדה דמר בר"א להלן, וכמ"ש תוס' לגבי חומרא דריב"ל במחיצה.

בשאר ספרים – דיין בכיסוי בעלמא.³⁰⁷

כמה ירחיק ממי רגלים ומצואה לק"ש ותפילה :

לאחוריו – ד' אמות³⁰⁸. לפניו – כמלוא עיניו.

בית הכסא שיש בו צואה –

פשיטא דהיינו כצואה, דמרחיק לפניו כמלוא עיניו.

בית הכסא שאין בו צואה ובית המרחץ שאין בו אדם –

אמר ריב"ח דג"כ אסור כמלוא עיניו.

בית הכיסא חדש שרק הזמינו לביהכ"ס –

להתפלל בתוכו, מספקא ליה לרבינא.

כנגדו, אמר רפרס ב"פ בשם ר"ח דמותר.³⁰⁹

בתי כיסא דפרסאי – אע"פ שיש בהן צואה, כסתומין דמו.

זב שראה קרי ונדה שפלטה שכבת זרע³¹⁰ –

לת"ק צריכין טבילה, ורבי יהודה פוטר.

בעל קרי שראה זיבה ומשמשת שראה נדה – פלוגתא כנ"ל.

זב ונדה – טמאין שבעה, משא"כ בעל קרי, ומשמשת ופולטת.

זב ונדה שטובלין – אין נטהרין בכך מטומאת בע"ק.

פולטת – מטמאה כשפלטה עד ג' ימים משמשה.

זבין ומצורעים ונדות – לא הצריכום טבילה לדברי תורה.

הדרן עלך מי שמתו

³⁰⁷ כך לשון התוס'. ויתכן דלא באו לפטור מכלי בתוך כלי, רק לאפוקי מחיצה.

³⁰⁸ יתכן דקאי גם על מים הרעים ומי המישרה. ועיי' לעיל כה. דכל זה כשאין ריח, אבל כשיש ריח צריך להרחיק לר"ח ד"א ממקום שפסק הריח.

³⁰⁹ צ"ע מדוע לא פשטנו מיניה בספיקא דרבינא דלחומרא. ויל"ע.

³¹⁰ ר"ל דשמשה שמשה וטבלה, ואח"כ ראתה נדה, ואח"כ פלטה. דמשמשת כבע"ק אף בלא פלטה, ופליטה לכשעצמה ג"כ מחייבת טבילה. והבן.

פרק תפילת השחר

זמני התפילות:

תפילת השחר – לת"ק עד חצות. לר"י עד ד' שעות.

ומצוותה לותיקין מיד עם הנץ החמה.

[**לותיקין** – מצוות ק"ש לפני הנץ החמה, ויסמוך תפילה ביום אחר הגאולה].

שכר תפילה בזמנה – רק עד חצות (או לר"י ד' שעות).

ואע"פ שאפשר להשלים עוד כדלהלן.

תפילת המנחה – לת"ק עד הערב, לר"י עד פלג המנחה.

ותחילת זמנה, משש שעות ומחצה.

תפילת הערב – אין לה קבע.

תפילת המוספין – לת"ק כל היום, לר"י עד ז' שעות.

ותחילת זמנה מיד מן הבוקר.³¹¹

בראש השנה – אין ליחיד להתפלל מוסף קודם ג' שעות.

השלמה:

טעה (בשוגג) **ולא התפלל ערבית** – מתפלל שחרית שתיים.

שחרית – מתפלל מנחה שתיים. **מנחה** – מתפלל ערבית שתיים.³¹²

מוספין – א"א להשלים.³¹³

אחר ב' תפילות – א"א להשלים, כגון ערבית במנחה.

במזיד – א"א להשלים, והוי מעוות לא יוכל לתקון.

המשלים – יש לו שכר תפילה ולא שכר תפילה בזמנה.

מעוות לא יוכל לתקון – זה המבטל ק"ש של ערבית ושל שחרית.

והמבטל במזיד תפילה של ערבית או של שחרית.

חסרון לא יוכל להימנות – זה שנמנו חבריו לדבר מצוה ולא נמנה עמהם.

קרבן שעבר יומו – בטל קרבנו.

תפילת ערבית – קיי"ל דרשות.³¹⁴

³¹¹ משמע מתוס' דאע"פ דזמנה אחר תמיד, וע"כ א"א להקריבה מיד בתחילת היום, מ"מ זמנה מהבוקר (אלא דע"כ יצטרך להתפלל שחרית מקודם). ואפשר דקדימת תמיד היא הלכה בהכשר הקרבן אבל אין זמן המוסף משתנה בעצם.

³¹² ואין בזה משום עבר יומו בטל קרבנו, כיון דתפילה רחמי היא, ואין כאן עבר זמנו.

³¹³ דמוסף נתקן רק נגד קרבן, עיי' תוס'.

ופירשו תוס' דהיינו רק לגבי מצווה אחרת עוברת שדוחה ערבית.

אבל לחינם, אין לו לבטלה.

טעה ולא הזכיר יעלה ויבוא בליל ר"ח – אין מחזירין.

כו:

טעה ולא התפלל מנחה בע"ש – מתפלל בליל שבת שתיים של שבת.

טעה ולא התפלל מנחה בשבת – מתפלל למוצ"ש שתיים של חול,

ומבדיל בראשונה ואינו מבדיל בשניה.

הבדיל בשניה ולא הבדיל בראשונה –

שניה עלתה לו למוצ"ש, ראשונה לא עלתה לו כלל.

ס"ד דמיירי במתכוון ראשונה לחובה ושני לתשלומין ולא יצא משום דלא הבדיל,

וקשיא לן דקיי"ל לא הזכיר הבדלה בחונן הדעת, יצא.³¹⁵

פסק הרי"ף: התפלל בסתמא:

הבדיל רק בשניה – שניה עלתה לו למוצ"ש, ויתפלל עוד אחת להשלמה.³¹⁶

הבדיל בשתייהן או בשתייהן לא הבדיל – עלו שתייהן לחובה ותשלומין. ע"כ.

במתכוון להדיא דראשונה לחובה ושני לתשלומין –

למסק' יצא בכל גווני או שתייהן.

לא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים ושאלה בברכת השנים – חוזר.

לא הזכיר הבדלה בחונן הדעת – אינו חוזר, שאומרה על הכוס.

בתקופה שתקנו הבדלה רק בתפילה – לא הזכיר, חוזר.³¹⁷

טעה ולא הזכיר ר"ח במנחה³¹⁸ – לרבינו יהודה לא יתפלל עוד בלילה.³¹⁹

התפלל במנחה בשבת י"ח שלימות ולא הזכיר שבת –

³¹⁴ ומשום"ה טעה ולא התפלל ערבית, צריך להשלים. וכן שכח יעו"י בליל ר"ח צריך לטעמיה דאין מקדשין החודש בלילה, ועי' בפוסקים בשם הגאונים דהשתא כבר קיבלו עליהו כל ישראל לחובה.

³¹⁵ אמנם הביאו הפוסקים מדלא קאמר תיובתא, ע"כ דקיי"ל כהברייתא, וצריך ליישבה כיישוב הרי"ף המובא בתוס' דמיירי בסתמא, וכדלהלן.

³¹⁶ מתוס' עולה דלרבינו יהודה, להבנת הר"מ מאיברא, לא יתפלל עוד שלישית. אמנם כתב מהרש"ל דהר"ש פוסק גם את רבינו יהודה וגם להאי דינא דהרי"ף, וע"כ דלא דמי. והביאור דסברת רבינו יהודה דכשמחסר הזכרה יצא את עצם התפילה, ורק ההזכרה חסרה לו, ואם לא ישלמנה אין לו להתפלל עוד, אבל כאן דינא הוא דתשלומין קודם חובה, לא יצא.

³¹⁷ תוס'. והיינו קודם שהעשירו, עיי' להלן (לג.).

³¹⁸ ואין אחריו עוד ר"ח.

³¹⁹ עיי' לעיל דביארו האחרונים דשיטתו דהמחסר הזכרה יצא יד"ח התפילה עצמה, ורק ההזכרה היא דחסרה לו, וכל החזרה של התפילה היא כהיכי תימצא להשלים ההזכרה, ולכן באופן דלא יוכל להשלים ההזכרה, אין לו לחזור התפילה. ועיי' לעיל דלהבנת הר"מ מאיברא ע"כ הרי"ף חולק ע"ז, אלא דלא כך הבינו שאר הפוסקים.

לרבינו יהודה לא יתפלל עוד למוצ"ש.

תפילות – לריב"ח אבות תקנום³²⁰. ואסמכינהו רבנן אקרבנות.

ומוסף ע"כ כנגד קרבן תקנוה.

לריב"ל אנשי כנה"ג כנגד תמידין תקנום, ותניא כוותיה דתרוויהו.

נחלקו ר"י ורבנן גם בתמידין עצמם;³²¹

תמיד של שחר – לרבנן עד חצות, לר"י עד ארבע שעות, ועד בכלל.

תמיד של בין הערביים – לרבנן עד הערב, לר"י עד פלג המנחה.³²²

והיינו פלג מנחה אחרונה, והיא י"א שעות חסר רביע.

אברים ופדרים³²³ **שלא נתאכלו מבערב** – לכו"ע קרבים והולכים כל הלילה.

מוספין – לרבנן כל היום, לר"י עד שבע שעות, ועד בכלל.

מנחה גדולה – משש שעות ומחצה, שא"א להקדים תמיד הערב מקודם.³²⁴

מנחה קטנה – מתשע שעות ומחצה ולמעלה,

דתמיד היה נשחט בשמונה ומחצה, וקרב בתשע ומחצה.

תפילת ערבית – המנהג היה בזמן התוס' להתפלל מבעוד יום קצת.

ועי' תוס' ב. דלגבי תפילה סמכין על ר' יהודה, ולגבי ק"ש יעוי"ש.

וכתבו התוס' שהוא מנהג יפה להתפלל מבעוד יום קצת כדאשכחן ביעקב.

תפילת שחרית – לר' יהודה עד ארבע שעות, וכנ"ל.

ומסקינן דהיינו ועד בכלל, שהוא עד סוף שעה רביעית.³²⁵

כל שיעורי חכמים – להחמיר, חוץ מכגריס של כתמים.

כז.

תפילת המוספין – לר' יהודה עד שבע שעות וכנ"ל, ועד בכלל.

³²⁰ אברהם תיקן שחרית, יצחק מנחה ויעקב ערבית. וגם אברהם הי' מתפלל מנחה אחר שתקנה יצחק.

³²¹ למסק' פלוגתא זו היא גם לריב"ח, דהא אסמכינהו אקרבנות.

³²² כן אי' בברייתא. אמנם תוס' פי' דתמיד הי' קרב לכו"ע בתשע ומחצה, אלא דהקטורת היתה קריבה בפלג המנחה, ולר"י ע"כ תפילת מנחה כנגד קטורת של בין הערביים תקנוה. ולכ' דבריהם דחוקים מאד בלשון הברייתא, ואכמ"ל.

³²³ אברים של עולה ופדרים של שאר קרבנות. רש"י.

³²⁴ גליון הש"ס פסחים מציין לכמה מקומות ברש"י אם החצי שעה הנוספת היא מה"ת או רק מדרבנן.

³²⁵ רש"י כתב דלרבנן ע"כ היינו ולא עד בכלל, ולכ' כוונתו לעד הערב ודו"ק.

היו לפיו מוסף ומנחה, והיינו בין שש ומחצה לסוף שש –

לת"ק מתפלל מנחה ואח"כ מוסף³²⁶, ולר"י מוסף ומנחה. ועיי' להלן (כח.).

תפילת המנחה – לר"י עד פלג המנחה,

ור"ל עד פלג ראשונה של מנחה קטנה ועד בכלל.³²⁷

ופשיטא דלרבנן המתפלל בזמן ר"י שפיר עבד.

להלכה: בשחרית – קיי"ל כר' יהודה.

במנחה – דעבד כר"י עבד, להתפלל ערבית מפלג המנחה,

ודעבד כרבנן עבד, להתפלל מנחה עד הערב.

במוסף – לא ס"ל כר' יהודה דעד שבע שעות. ועיי' להלן (כח.).

לקדש בתו – אב מקדש מן התורה ולא האם.

קטנה יתומה שהשיאתה אמה – תקינו לה רבנן קידושין, ויכולה למאן.³²⁸

והיינו שאומרת אי אפשי בו, ומותרת לכלא דם בלא גט.

קידשה עצמה – לאו כלום היא.

ב' אחין נשואין ב' אחיות יתומות א' גדולה וא' קטנה –

מת בעל הגדולה בלא בנים, הקטנה נאסרת על בעלה משום אחות זקוקה.

לר"א מלמדין את הקטנה שתמאן, ויוכל בעלה לייבם את הגדולה.

העיד ר"י בן בבא שהלכה כר"א.

אחות אנוסה ומפותה – מותרת.

עד א' שאמר מת הבעל במדינת הים – העיד ריב"ב שמשאין אותה.

שור שנגח אדם – נסקל. וילפי' מגז"ש דה"ה כל בהמה חיה ועוף.

וכן העיד ריב"ב על תרנגול שהרג נפש ונסקל.

יין בן ארבעים יום – העיד ריב"ב דכשר לנסכים.

יין מגתו – פסול לנסכים, דבעינן נסך שכו.

תמיד של שחר – העיד ריב"ב שקרב בארבע שעות.

והכי קיי"ל, וגם לגבי תפילת שחרית וכנ"ל.

[**כל הנשנה במס' עדויות** – הלכה היא].

מן – היה נלקט בג' שעות ראשונות, דכתיב בבוקר בבוקר.³²⁹

³²⁶ דלדידיה מוסף כל היום ואינה עוברת, והדר דינא דתדיר קודם, משא"כ לר"י דמוסף עוברת.

³²⁷ ומיישבים בגמ' לשון התנא עד פלג אחרונה.

³²⁸ ונעקירין הקידושין למפרע, ונעשות הבעילות כאילו הן של זנות.

ואח"כ, שעה שהשמש חם והצל צונן, היה נמס.

כחום היום³³⁰ – היינו חצות, דגם הצל חם.

להתפלל של שבת מפלג המנחה – רק הי' מתפלל, וקיבל שבת.³³¹

ובלא קבלת שבת אין להקדים הדלקת נרות, או תפילה.

ר"ה ורבנן לא היו מתפללין, דעבדו כרבנן.

עשיית מלאכה – מותרת עד הערב, למי שלא התפלל ערבית,

ואף לר' יהודה נאמר פלג המנחה רק להתיר תפילה.

תוספת שבת ויו"ט ויוהכ"פ – א"צ להקדים כל פלג המנחה,

אף דחיוב להוסיף מה"ת, כיון דגם לר"י הוא רק היתר לתפילה.

מלאכה בשבת אחר שהתפלל ערבית במוצ"ש מפלג המנחה –

פשיטא דאסור, ועי' עמ' ב', וי"ג כך בתוס'.

תלמיד חבר – מתפלל אחורי רבו, שאר תלמידים עי' בסמוך.

לעבור כנגד המתפללין – אסור, כמנהג רב וכריב"ל.

חוץ לד' אמות – ר' אמי ור' אסי היו עוברין.³³²

כז:

להתפלל כנגד רבו ואחורי רבו³³³ – אסור.

המתפלל מאחורי רבו, החולק על ישיבת רבו, האומר דבר שלא שמע מרבו –

גורם לשכינה שתסתלק מישראל.

הנותן שלום לרבו והמחזיר שלום לרבו – אר"א דאסור וגורם לשכינה וכו'.

לת"א בתוס': האיסור רק כשאנו אומר שלום עליך רבי.³³⁴

לת"ב: רק לתלמיד חבר מותר.³³⁵

³²⁹ לרבנן לחלק לשני בקרים, לר"י להקדים שעה. דהיינו לתרווייהו עד ג' שעות, רק דלרבנן זה חצי בוקר לשיטתם, ולר"י שעה פחות מסתם בוקר.

³³⁰ גבי עובדא דאברהם דר"פ וירא.

³³¹ רש"י ותוס'. והיינו דעבד כר"י.

³³² ועי' בזה בפוסקים.

³³³ לרש"י משום יוהרא, וי"א בתוס' משום שנראה כמשתחוה לרבו.

³³⁴ אמנם במהרש"א פ"י דכוונת תוס' דרק להחזיר מותר בלשון זו, אבל לשאול אסור לגמרי, כמ"ש תר"י בשם ירושלמי.

³³⁵ למהרש"א ההיתר לתלמיד חבר הוא גם להקדים, אבל גם הוא צריך לומר שלום עליך רבי. ולולא דברי המהרש"א אפשר להסתפק אי בתי' ב' פליגי על תי' א' לגמרי ולתלמיד חבר שרי אפי' שלום עליך, ואע"פ דאי התם שלום עליך רבי, הוא משום דכך הדרך, אבל אין זה מוכרח, או דגם לתי' ב' שרי רק שלום עליך רבי, והוסיפו להחמיר דגם זה לתלמיד חבר.

המתפלל של שבת בערב שבת – צריך לפרוש ממלאכה.³³⁶

יחיד שטעה והתפלל של שבת בערב שבת – טעותו חוזרת, ומותר בעשיית מלאכה, וחייב אח"כ לשוב ולהתפלל.

ציבור שטעו – א"צ להתפלל שוב, ולגבי מלאכה צ"ע.³³⁷

המתפלל של שבת בע"ש – יכול לומר גם קידוש על הכוס.

מתפלל אדם של מוצ"ש בשבת ואומר הבדלה על הכוס.

ואסור בעשיית מלאכה מדאורייתא עד שתחשך.³³⁸

וכתבו תוס' דהיינו דוקא כשיהא טרוד במוצ"ש ולא יהי' לו יין,

אבל בלא"ה צריך להוסיף מחול על הקודש ואין למהר להתפלל ולהבדיל.

ציבור שטעו במוצ"ש והתפללו מבעוד יום –

אין מטריחין אותם לשוב ולהתפלל, אע"ג דבמלאכה אסורין.³³⁹

יחיד שטעה – יחזור ויתפלל.

לרחוץ בשבת בחמין שהוחמו בע"ש – גזרו רבנן.

להזיע – בתחילה (בימי רבי) היה מותר, וחזרו לגזור גם על זה.

תפילת ערבית – זמנה כל הלילה.

תפילת ערבית – לרבן גמליאל חובה, לרבי יהושע רשות.

לאביי קיי"ל דחובה, ולרבא קיי"ל דרשות.³⁴⁰

קביעות המועדים – כפי הנשיא ובית דינו ואע"פ שטעו. עי' ר"ה (כה.).

מום בבכור בשוגג – עי' בכורות (לו.).³⁴¹

בין גאולה לתפילה של ערבית – תקנו פסוקים וקדיש.

³³⁶ כן מפורש בכל הסוגיא. ועי' במהרש"א בתוד"ה הואיל שנראה מדבריו דלרש"י הגדר הוא שמקבל עליו תוספת שבת, ולתוס' א"צ שיהא תוספת שבת רק שיקדים לקבל שבת, ומשמע דרק מקבל לפרוש ממלאכה, ויל"ע. ועי' בגמ' שרבי שנכנס למרחץ, היינו להזיע וקודם שאסרו זאת.

³³⁷ יש בזה נידון בראשונים, ועי' תוד"ה שאני דלפי מהרש"ל ס"ל לתוס' דאסורין ולמהרש"א ס"ל לתוס' דמותרין. (והעירוני דייתכן דרש"א לשיטתו דא"י תוספת שבת רק קבלה לפרוש ממלאכה, ויותר ייתכן לפ"ז שחלה התפילה ואעפ"כ מותרין).

³³⁸ רש"י כאן כתב דהיינו כדי לא לעבור על ד"ת, ובתוס' בעמ' א' מבואר הגדר דלר"י פלג המנחה אינו יום והוא רק היתר להתפלל אז תפילת הערב.

³³⁹ ולפי הצ"ח בתוד"ה שאני יצאו בהבדלה שבתפילה, ויותרו על ידה בעשיית מלאכה כשתחשך, אע"ג שהבדילו בטעות.

³⁴⁰ י"ג דלשמואל קיי"ל דחובה ולרב רשות. ועכ"פ הלכה למעשה דרשות, או כרבא לגבי דאביי או כרב באיסורי. והזכירו תוס' למש"כ לעיל כו. דההיתר הוא רק לבטלה עבור מצוה אחרת העוברת.

³⁴¹ ומובא קצת ברב ניסים גאון.

וכתבו תוסי' כאן דהיינו משום דקיי"ל תפילת ערבית רשות.³⁴²

כח.

גר עמוני בזמן הזה – לר"ג אסור, לר' יהושע מותר, והכי קיי"ל.

ומשום דסנחריב בבל האומות, וכל דפריש מרובא פריש.³⁴³

מי מערה ואפר מקלה – פסולים למי חטאת.³⁴⁴

מי שנתמנה נשיא – אין להעבירו לגמרי³⁴⁵, דמעלין בקודש ואין מורידין.

זמן תפילת מוסף – אף לת"ק דכל היום, המאחר נקרא פושע.

היו לפניו מנחה ומוסף – לת"ק מקדים מנחה, דתדיר קודם.³⁴⁶

ולר' יהודה [לשיטתו דמוסף רק עד ז' שעות] מקדים מוסף, דזמנה עוברת.

להלכה – א"ר יוחנן דהלכה כת"ק דמקדים מנחה.

ולפ"ז לכו' יש להיזהר **ביוהכ"פ** להתחיל מוסף קודם שש ומחצה.

ולר"י א"צ להיזהר, כיון שיש לו שהות אח"כ להתפלל מנחה בזמנה.

ודינא הנ"ל, רק כשלא יוכל להתפלל מנחה אח"כ, כגון הולך לסעודה גדולה.³⁴⁷

המתפלל מוסף לאחר שבע שעות לר' יהודה –

עליו נאמר נוגי ממעוד וגו' [שיהיו שבורים וכלים].

המתפלל שחרית לאחר ד' לר"י – עליו נאמר נוגי וגו' לשון צער.³⁴⁸

זמן קרבן מוסף: למצוה לכתחילה – בשבת נשחטין עם התמיד ונקטרין עמו,

ובשאר זמנים, מוספין בשש³⁴⁹. [לפי שיש נדרים ונדבות].

ובדיעבד, זמנה כל היום.

³⁴² אמנם בדף ד: הביאו כן מרב עמרם גאון, ומסקי' דאפשר לסבור רשות, ומ"מ יש לסמוך גם בערבית, ואין להפסיק לספר בדברים בעלמא.

³⁴³ וה"ה מואבי מצרי אדומי ועמלקי.

³⁴⁴ דבעינן מים חיים ואפר פרה אדומה. ומשמע בגמ' דבעינן כהן להזאה, ואכמ"ל.

³⁴⁵ והיינו כשאין בו חסרון, אלא שחזר הנשיא הקודם וכדו', אבל כשיש סיבה עצמית להעבירו, הרי חזינן דהעבירו לר"ג.

³⁴⁶ ומה שפירש"י שלא יקרא פושע על המנחה, לכו' הוא טעם אחר. וצ"ב.

³⁴⁷ ובשו"ע העתיקו בשם י"א. והביא גם את שיטת הרמב"ם דכ"ז ביחיד, אבל בציבור לעולם אין לשנות הסדר. ועי' עוד במ"ב פלוגתא דרבוותא כשיש לו שהות בסוף היום רק למוסף או למנחה.

³⁴⁸ עי' מהרש"א דשחרית אפשר להשלים ולכן דרשוהו רק לשון צער ולא שבר.

³⁴⁹ כך פי' מהרש"א, ואע"ג דסמך ליה בזיכין בשבע, דזה היה רק בשבת. ויל"ע.

כח:

לטעום קודם מוסף – לר"ה אסור, וקיי"ל דמותר.³⁵⁰

להקדים תפילתו לתפילת הציבור – בציבור אסור,³⁵¹

כשאינו בבית הכנסת עם הציבור, מותר.³⁵²

הגיע זמן תפילת מנחה –

לריב"ל אסור לאדם לטעום עד שיתפלל, ומפסיקין מאכילה.

ולית הלכתא כוותיה.³⁵³

בכניסה לבית המדרש – אומר יהרמה"א שלא יארע דבר תקלה על ידי וכו'.³⁵⁴

ביציאתו – אומר מודה אני לפניך ה"א ששמת חלקי מיושבי ביהמ"ד וכו'.³⁵⁵

הנהגות שלימד ר' אליעזר לתלמידיו:

הזהרו בכבוד חבריכם. מנעו בניכם מן ההגיון [מקרא וי"מ שיחת ילדים].

הושיבו בניכם בין ברכי ת"ח. בתפילתכם דעו לפני מי אתם עומדים.

ברכת ריב"ז לתלמידיו – שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם.

תפילה שבכל יום – לר"ג י"ח שלימות, וביבנה הוסיפו ברכת הצדוקין.

לר' יהושע מעין י"ח.³⁵⁶

לר"ע אם שגורה תפילתו בפיו מתפלל י"ח, ואם לאו מעין י"ח.³⁵⁷

העושה תפילתו קבע³⁵⁸ – אין תפילתו תחנונים.

ההולך במקום סכנה – מתפלל תפילה קצרה, הושע ה' וגו'.³⁵⁹

היה רוכב על החמור – ירד ויתפלל,

אם אינו יכול לירד – יחזיר פניו לצד ירושלים.³⁶⁰

³⁵⁰ ועיי' מ"ב שבשבת ויו"ט ע"כ צריך לקדש קודם.

³⁵¹ ועיי' בפוסקים שהאריכו באופן שיפסיד תפילה בזמנה אי שרי להקדים.

³⁵² ונמצא דר' אויא היה יכול להתפלל ביחיד ולטעום. ולמאי דקיי"ל דלא כר"ה היה יכול גם לטעום בלא להתפלל. ואגב, חזינן מהכא דעצם התפילה בציבור, היה פשיטא להו דעליו להפסיד בשביל פירקא דר' יוסף.

³⁵³ ועיי' בפוסקים אריכות גדולה לדינא בזה. ועכ"פ סעודה גדולה אין לאכול בזמן מנחה קטנה, והכרעת הרמ"א דאף בזמן מנחה גדולה.

³⁵⁴ עיי' הנוסח בגמ', ועיי' מ"ב בשם ט"ז אין לומר למעשה. ואף דבמתני' מובא זאת כהנגה של רנב"ה, אבל בברייתא זו הלכה, וכ"כ הפוסקים בשם פיה"מ להרמב"ם כאן.

³⁵⁵ ועיי' בפוסקים חילוק בזמן האמירה בין מי שלומד באקראי לבין ת"ח הלומד כל היום.

³⁵⁶ והיינו לרב לקצר כל ברכה ולשמואל הבינונו, כדלהלן (כט.).

³⁵⁷ ועיי' להלן דבדרך נוהגין כר"ע.

³⁵⁸ עיי' כט: ד' פירושים בזה.

³⁵⁹ ובגמ' נקטו להלכה נוסח אחר, צרכי עמך מרובים וגו', ועיי' להלן (ל). דבזה אין ג' ראשונות ואחרונות, ועוד הלכות, יעוי"ש.

³⁶⁰ אמנם בגמ' פסקו כרבי דבכל אופן לא ירד.

אם אינו יכול להחזיר פניו – יכוון ליבו כנגד בית קדשי הקדשים.
היה מהלך בספינא או באסדא³⁶¹ – יכוון ליבו כנגד בית קה"ק.

כנגד מי תיקנו הברכות:

לר"ח כנגד י"ח אזכרות שבהבו לה', וב' הצדוקים כנגד קל הבכוד הרעים.
לר"י כנגד י"ח אזכרות שבק"ש, וב' הצדוקים כנגד אחד.
לריב"ל כנגד י"ח חוליות שבשידרה, וב' הצדוקים כנגד חוליה קטנה.

המתפלל – צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה,
לעולא עד כדי שיראה איסור כנגד ליבו,
לר"ח אם נענע ראשו יצא, והוא דמצער נפשיה ומחזי כמאן דכרע.

י"ח ברכות נתקנו ע"י אנשי כנסת הגדולה,
וברכת הצדוקין נתקנה ביבנה ע"י שמואל הקטן ע"פ ר"ג.

כט.

ש"צ שטעה בא' מכל הברכות כולן – אין מסלקין אותו.
טעה בברכת הצדוקין – מסלקין אותו ואפי' אם הוא צדיק.
צדיק מעיקרו – לאביי אין מסלקים, לרבא מסלקים.
[צדיק מעיקרו – לאביי לא הוי בישא, ויחנן כה"ג רשע מעיקרו הוא.
לרבא ג"כ הוי בישא, וינאי לחוד ויוחנן לחוד].
התחיל בה (ש"צ בברכת הצדוקין) – גומרה.
טעמא דלא סלקוהו לשמואל הקטן – לאביי דצדיק מעיקרו היה, לרבא דאתחיל בה.

כנגד מי תקנו:

שבע דשבתא – כנגד ז' קולות שאמר דוד על המים.
תשע דר"ה – כנגד ט' אזכרות שאמרה חנה בתפילתה.
כ"ד דתענית – כנגד כ"ד רננות שאמר שלמה ביומא דרחמי.

מעין י"ח דקאמר ר' יהושע, ור"ע כשאין שגורה בפיו –
לרב מעין כל ברכה וברכה. לשמואל הבינו וגו'.
אביי לייט אמאן דמצלי הבינו בעיר, והכי קיי"ל,

³⁶¹ ברשי"י י"מ בית הסוהר, וי"מ רפסודה, וכ"ה בר"נ גאון בשם ירושלמי.

אבל בשעת הדחק, כגון בדרך, מותר.

במוצאי שבת ויו"ט – אין אומרים הבינו, משום הבדלה.³⁶²

הבדלה – לר"ע ברכה רביעית בפני עצמה, לר"א בהודאה.

ועבדין כת"ק דכוללה בחונן הדעת.

במוצאי יו"כ – לת"ק מתפלל הבינו, וי"א י"ח שלימות.³⁶³

בימות הגשמים – אין אומרים הבינו, משום שאלה.

טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים – מחזירין אותו.

ועי' בעמ' כ' דלהירושלמי יכול לאומרה בשו"ת, משא"כ להבבלי.

טעה ולא הזכיר שאלה בברכת השנים –

קודם שו"ת, אין חוזר, ואומרה בשו"ת.

אחר שו"ת, מחזירין אותו.³⁶⁴

לא הזכיר הבדלה בחונן הדעת – אין מחזירין, מפני שיכול לאומרה על הכוס.

בשומע תפילה – שואל אדם צרכיו, כגון על חולה או על מים,

אבל שבחים כגון הזכרה והבדלה, אין לשאול.³⁶⁵

האומר: ברוך א"י שו"ת אחר שסיים תחנונים מיושב – ה"ז מגונה.³⁶⁶

להוסיף ברכות על י"ח שנתקנו – אסור.³⁶⁷

להתפלל שמו"ע פעם נוספת – אסור.

מלבד ש"צ, שמתפלל בלחש להסדיר תפילתו, ובקול כדי להוציא רבים יד"ח.

כט:

שכח שאלה ולא עקר רגליו – חוזר לשומע תפילה.³⁶⁸

³⁶² ואע"ג דמקשינן שיכלול, מ"מ דינא הכי.

³⁶³ עי' בזה נדה (ח):.

³⁶⁴ ועי' עמ' ב' בגמ' דבמקום שמחזירין, אם לא עקר רגליו א"צ לחזור לראש. ועיי"ש בתוס' דכאן חוזר לשו"ת ע"פ הירושלמי, ולא לברך עלינו. ובס"ד חילקנו דבציבור סומך על ש"צ, ובעמ' הביא תוס' דכ"פ בה"ג למעשה. והיינו דגם זה אמת דבציבור סומך על הש"צ ואינו חוזר בכל גווני.

³⁶⁵ והיינו להבבלי, אמנם להירושלמי מזכירין גבורות גשמים בשו"ת, וייתכן דה"ה שאר שבחים.

³⁶⁶ והיינו דכהמשך לשמוע אסור, וכן להוסיף שמו"ע נוספת, וכבסמוך.

³⁶⁷ רק בספק, או במחדש דבר, אבל בלא"ה לתוס' אסור, ופוסק אפי' באמצע ברכה כנ"ל (כא), והתוס' לשיטתם שם דאין להתפלל נדבה, אמנם יש חולקים שם ואכ"מ.

³⁶⁸ תוס' בשם ירושלמי, ואף שכי' לשון מיהו בירושלמי פליג וכו' בנקודה אחרת, ומשמע דרצו לומר דאפשר דגם בזה פליג, מ"מ סתימת דבריהם נוטה לפסוק כן. ואגב, פשוט דהירושלמי מביא ראי' מר"ח רק לענין דאין חוזר לראש, אבל הא דסגי לחזור לשו"ת הוא סברא דהירושלמי, ופשוט.

טעה בר"ח ולא עקר רגליו – חוזר לעבודה, כדלהלן.

לא הזכיר גבורות גשמים ונזכר קודם שו"ת –

להירושלמי אומרה בשו"ת, ומשמע בתוס' דהבבלי פליג, וכנ"ל.

היה עומד בקיץ: לא הזכיר טל ולא גשם – אין מחזירין אותו,

ואף לכתחילה אין חייב להזכיר רוחות וטל.³⁶⁹

הזכיר גשם – מחזירין אותו, דהוי סימן קללה.

היה עומד בימות הגשמים: לא הזכיר מטר ולא טל – מחזירין, וכנ"ל.

הזכיר טל ולא מטר – אין מחזירין, ירושלמי.

הזכיר טל ומטר – פשיטא דאין מחזירין.

האומר טל בקיץ ושכח גשם בחורף – אין חוזר.

טעה ולא הזכיר של ר"ח בעבודה –

נזכר בהודאה, חוזר לעבודה, נזכר בשים שלום, חוזר לעבודה.

סיים ועקר רגליו – חוזר לראש.

סיים ולא עקר רגליו – חוזר לעבודה.

ל"ק דרנב"י: רגיל לומר תחנונים – אפי' עקר רגליו חוזר לעבודה.

ל"ב דרנב"י: אין רגיל לומר תחנונים – אפי' לא עקר רגליו חוזר לראש.

ופסקו תוס' בשם הרי"ף כל"ב. ונמצא לפ"ז:

רגיל לומר תחנונים וגם לא עקר – אין חוזר לראש.

אינו רגיל בתחנונים אפי' לא עקר רגליו – חוזר לראש.

עקר רגליו אפי' רגיל לומר תחנונים – חוזר לראש.

כתבו תוס' בשם בה"ג, דכל הנ"ל במתפלל ביחיד.

המתפלל בציבור ושכח הזכרה – אינו חוזר מפני ששומעה מש"צ.

ואפי' אם הוא בקי³⁷⁰. ובלבד שידקדק מפי הש"צ כל אות של תפילה.

וכן בכל ההזכרות שמחזירין, אם שמע מש"צ מתחילה ועד סוף, יצא.

שכח ברכה שלימה – פסק ר"מ דמחזירין ואין יוצא מש"צ.³⁷¹

ש"צ מוציא אפי' את הבקי, באנוס. בעיר – אין מוציאו.

³⁶⁹ אלא דהנהגים להזכיר טל בקיץ, מרויחים שאם שכחו גשם בימוה"ג אין חוזרין, וכדלהלן, תוס'.

³⁷⁰ ואע"פ דאמרין בסמוך דש"צ מוציא בקי רק באנוס, שאני הכא דכבר התפלל וחסר לו רק אזכרה. והדברים מובנים היטב ליסודו של רבינו יהודה דבכה"ג יצא את התפילה עצמה (כו: תוד"ה טעה). אלא דאם ר"מ בסמוך הוא ר"מ ששם בתוס', לכי יש קצת סתירה, דכאן מסכים ליסוד זה והתם פליג. ויל"ע.

³⁷¹ והיינו דכה"ג ע"כ חסר לו כל התפילה, והדר דינא דבקי שאינו אנוס אינו יוצא מש"צ.

תפילת קבע: ³⁷²

לרבי אושעיא כל שתפילתו דומה עליו כמשאוי.

לרבנן כל מי שאינו אומרה בשלשון תחנונים.

וכתבו תוס' דבאו להקל, דאף שדומה עליו כמשוי,

אם אומרה בלשון תחנונים הוי תפילה מעליא.

לרבה ורב יוסף כל שאינו יכול לחדש בה דבר.

לאביי ב"א ור"ח ב"א כל שאין מתפלל עם דמדומי חמה. ³⁷³

מצוה להתפלל עם דמדומי חמה, יוצא עם הנץ, ומנחה עם השקיעה.

במערבא לייטי אמאן דמתפלל מנחה עם דמדומי חמה.

המהלך במקום סכנה, כגון חיה וליסטים – מתפלל תפילה קצרה.

לר' יהושע הושע ה' עמך וכו', בכל פרשת העיבור וכו'. ³⁷⁴

לר"א עשה רצונך בשמים ממעל וכו' ³⁷⁵, לראבר"צ שמע צעקת עמך וכו'.

לאחרים: צרכי עמך ישראל מרובין ודעתן קצרה יהרמה"א שתתן לכאו"א כדי

פרנסתו ולכל גויה וגויה די מחסורה ³⁷⁶ בא"י שו"ת. והלכה כאחרים.

[אמר אליהו: לא תכעס ולא תחטא, לא תשתכר ולא תחטא,

כשאתה יוצא לדרך, המלך בקונך ע"י תפילת הדרך, וצא].

כל היוצא לדרך – צריך להתפלל תפילת הדרך.

מאי תפילת הדרך – יהרמה"א שתולכני לשלום וכו' בא"י שו"ת. ³⁷⁷

ל.

ויש לאומרה בלשון רבים: אלוקינו, שתולכנו וכו'. ³⁷⁸

זמן התפילה – משעה שמהלך בדרך.

אחר שהלך פרסה – לרש"י נתפרש דשוב לא יתפלל, ובה"ג חולק. ³⁷⁹

³⁷² ששינו דאמר ר"א דאין תפילתו תחנונים. ויש פוסקים דלא יצא בכה"ג אפי' בדיעבד.

³⁷³ ובפוסקים העתיקו את שתי ההגדרות הראשונות.

³⁷⁴ והיינו כשאתה מתמלא עברה כשאתה עוברה, או כשהם פורשים לעבור על ד"ת.

³⁷⁵ והגר"א מחק לר' יהושע, דהא דמי ממש לראבר"צ, וגם במתני' תנן משמיה נוסח אחר.

³⁷⁶ והטוב בעינך עשה, הגר"א ע"פ הפוסקים.

³⁷⁷ הגר"א הוסיף ותחזירני, ומחק ותשלח ברכה, והוסיף כי אתה שומע.

³⁷⁸ מלבד תיבת ותחנוני, דיש לאומרה בלשון יחיד. מ"ב בשם ספר הקנה.

דרך פחות מפרסה – לרש"י לא נתפרש, לבה"ג א"צ להתפלל.

אופן התפילה – לר"ח מעומד, לר"ש אפי' מהלך והכי קיי"ל.³⁸⁰

ומודה ר"ש דעדיף מעומד, וכ"כ הר"ף דהכי עדיף.

הבינונו – מתפלל בשעת הדחק, כגון בדרך, אפי' בלא סכנה,

ומתפלל מעומד, עם ראשונות ואחרונות, וכשבא לביתו א"צ להתפלל.

תפילה קצרה – דוקא בשעת סכנה, בין מעומד ובין מהלך.

בלא ראשונות ואחרונות, וכשיבוא לביתו חייב לחזור ולהתפלל.³⁸¹

היה רוכב על החמור והגיע זמן תפילה :

אם אין לו מי שיאחז את חמורו – ישב במקומו ויתפלל.

אם יש לו – לת"ק (ולמתני') ירד ויתפלל, לרבי ישב במקומו, והלכה כרבי,

דאפי' בלא סכנה, מתפלל אפי' מהלך ומיושב, וא"צ להחזיר פניו לירושלים.

סומא ומי שאין יכול לכוון את הרוחות – יכוון ליבו כנגד אביו שבשמים.

עומד בחו"ל – יכוון פניו כנגד א"י. בא"י – כנגד ירושלים.

ירושלים – כנגד בית המקדש. **בבית המקדש** – כנגד בית קדשי הקדשים.

בבית קדשי הקדשים – כנגד בית הכפורת.

עומד אחורי בית הכפורת – יראה עצמו כאילו הוא לפני הכפורת.

במס' ב"ב : י"א דמתפללין תמיד למזרח וי"א תמיד למערב,

ולא קיי"ל כההיא סוגיא, אלא כסוגין וככל הנ"ל.

השכים לצאת לדרך – מביאין לו שופר ותוקע, לולב ומנענע, מגילה וקורא בה.³⁸²

וכשיגיע זמן ק"ש, קורא.³⁸³

השכים לישב בקרון או בספינה –

לת"ק מתפלל עכשיו³⁸⁴, וכשיגיע זמן ק"ש קורא,

דלדידיה תפילה מעומד עדיפא מסמיכת גאולה לתפילה.³⁸⁵

³⁷⁹ וכן נפסק דעד פרסה סמוך לסוף הדרך מתפלל.

³⁸⁰ והר"ר יוסף (מבעלי התוס' הקדומים) פסק כר"ח.

³⁸¹ עיי' בפוסקים דהיינו בזמן תפילה, ואם עבר צריך להשלים בתפילה שלאחריה.

³⁸² אף דזמנן לכתח"י מהנך, בשעת הדרך אוקמוה אדינא דיוצא מעה"ש.

³⁸³ עיי' פוסקים דהיינו אם יוכל לקרוא אח"כ, אבל בלא"ה גם לגבי ק"ש סומכין על ר"ש בשעה"ד דקורא מעה"ש.

³⁸⁴ לרש"י אפי' קודם עה"ש, ולתוס' דוקא אחרי עה"ש.

לרשב"א כשיגיע זמן ק"ש, יקרא ויתפלל,

דלדידיה סמיכת גאולה לתפילה עדיפא מתפילה מעומד.

אבוא דשמואל ולוי נהגו למעשה כת"ק, וכ"פ ר"ח.

רבנן קשישאי ורב אשי לא נהגו כן, וכ"פ בה"ג כרשב"א.

בשבתא דריגלא: ³⁸⁶

מרימר ומר זוטרא מכנפי בי עשרה ומצלו והדר נפקו לפירקא. ³⁸⁷

לאבוא דשמואל ולוי אפשר להתפלל בביתו בהשכמה. ³⁸⁸

רב אשי טריחא ליה לאחר ביהמ"ד כמרימר ומ"ז, ולא נהג כאבוא דשמואל ולוי,

והיה מצלי מיושב ביחיד באמצע הדרשה ³⁸⁹, וכשבא לביתו היה חוזר ומתפלל מעומד.

המתפלל קודם עה"ש – מרש"י משמע דיצא, לתוס' לא יצא.

המתפלל י"ח ברכות בדרך – מהלך וא"צ לעמוד. ³⁹⁰

לת"א בתוס' משמע דמקילין כן אע"פ שלא יתפלל עוד אח"כ, ³⁹¹

ולת"ב ייתכן דמקילין דוקא כשמתפלל אח"כ בביתו מעומד.

תפילת מוסף ביחיד:

לראב"ע אין תפילת מוסף אלא בציבור, ואפי' יחיד שלא בחבר עיר פטור.

לחכמים יחיד חייב אפי' במקום שיש בעיר ציבור המתפלל.

לר"י בשם ראב"ע יחיד פטור רק כשיש חבר עיר.

להלכה: ר"ח בר רב ושמואל ור"ח קרא ורב פסקו כר"י בשם ראב"ע.

ריו"ח העיד על ר' ינאי שנהג כרבנן.

וכן נהגו ר' אמי ור' אסי ³⁹². וכן פסק רבינו חננאל.

ל:

התפלל ולא כיון – מדינא צריך לחזור ולהתפלל. ³⁹³

³⁸⁵ ואע"פ דגם מפסיד זמן תפילה לכתחילה, עיי' בראשונים. ועיי' רש"י להלן ד"ה ולעביד שנתן טעם להקל בסמיכת גאולה לתפילה.

³⁸⁶ שהעם נשמטין איש איש לבדו ומתפללין באמע הדרשה, והנידון דלהלן כיצד יעשה הדרשן עצמו.

³⁸⁷ ופרש"י דקרו ק"ש בזמנה וסמכו גאולה לתפילה, והרויחו בזה גם מעומד, וגם ציבור וגם בזמנה. אלא שאחרו זמן בית המדרש.

³⁸⁸ לרש"י קודם עה"ש ולתוס' קודם הנה"ח.

³⁸⁹ עיי' רש"י דהיינו העוד שהמתורגמן משמיע לרבים. ועיי"ש דקרא שמע וסמך גל"ת, ועיי"ש מדוע לא עמד.

³⁹⁰ כן דייקו תוס' מברייתא דת"ק ורשב"א ומעובדא דאבוא דשמואל ולוי. ועיי' מהרש"א דכן מוכח כבר לעיל מרבי, ועיי"ש בתוד"ה הלכה.

³⁹¹ וטעמא דהקילו בה טפי מהבינו לפי שתפילה ארוכה יש בה ביטול דרך. תוס'.

³⁹² כן פי' תוס' בעמ' ב'.

מקום התפילה – ראוי שיהיה במקום הלימוד. ואפי' ביחיד.³⁹⁴
לעולם ימוד אדם על עצמו: אם יכול לכוון את ליבו יתפלל, ואם לאו אל יתפלל.
כמה ישהה בין תפילה לתפילה – כדי שתתחונן או שתתחולל דעתו עליו.³⁹⁵
 והיינו כדי הילוך ד' אמות.

טעה ולא הזכיר יעלה ויבוא בר"ח:

בערבית – אין מחזירין אותו לפי שאין מקדשין החדש בלילה.³⁹⁶

ואמר ר' אשי דהיינו אפי' בחודש חסר, ודלא כאמימר.

וי"מ בתוס' דדוקא בלילה ראשונה אין מחזירין, **ולתוס'** ל"ש לחלק.³⁹⁷

בשחרית – ביחיד מחזירין, בציבור אין מחזירין.

לפירש"י היינו אפי' יחיד משום דשמע מש"צ,³⁹⁸

לבה"ג היינו רק לש"צ עצמו שטעה.

במוספין – לגירסתינו, בציבור אין מחזירין, וככל הנ"ל.³⁹⁹

כל דבר שאמרו חכמים דאין מחזירין:⁴⁰⁰

כשפתח בברכה שלאחריה – ודאי דשוב אין חוזר.

אם רק סיים אותה ברכה – **לר"י** אין מחזירין, **לר' אלחנן** מחזירין.⁴⁰¹

ר"ת נהג לחזור לרצה, וכן עמא דבר.⁴⁰²

בברכת המזון:

³⁹³ כס"ד דר' ירמיה שמש"ה הדר ר' ינאי, וכדאמר ר"ז לרחב"א. ומהא דר' אשי בעמ' א' אין מוכח דהא לחד תי' התוס' הדר משום מיושב.

³⁹⁴ כן מוכח לפירש"י שבתוס' ד"ה ה"ג.

³⁹⁵ ופירש"י דלא פליגי. ועוד פי' דהנידון כגון טעה או בין שחרית למוסף. ובפוסקים העתיקו גם השלמה, וכתב המ"ב דזה נפ"מ רק בתשלומי מנחה, דבשאר השלמות בלא"ה ממתין ע"י אשרי, ועיי"ש דהיינו אם אין חוזר למקומו, דבחזור בלא"ה ממתין ד"א קודם שיחזור.

³⁹⁶ וכ' תוס' דצריך לטעם זה אפי' למ"ד תפילת ערבית רשות, וכשיטתם דלכו"ע אינה רשות ממש.

³⁹⁷ ועי' מהרש"א דאייז עניין לאמימר הנ"ל, די"ל דמייירי על ליל א' דמלא, ודלא כהב"י.

³⁹⁸ ובצירוף מפני שיזכיר בעצמו במוספין, כמפ' בברייתא.

³⁹⁹ היינו לשמוע מש"צ או לש"צ ובצירוף שיאמרנה במנחה. והגרי"פ הביא דהרי"ף והרא"ש לא גרסי ליה. אמנם רש"י גרס לה ופי' שיתפלל אותה חונן. ולגבי ערבית נמי ל"ג לה כמ"ש תוס', הב"ח והגרי"א, דתיפו"ל דאין מקדשין. ולרה"ג דאייירי בחזרת הש"צ ע"כ דל"ג לה.

⁴⁰⁰ כגון יעו"י דערבית דר"ח, או עה"נ בחנוכה ופורים.

⁴⁰¹ הרשב"א פי' בדעתו דהיינו שאומרה שם בין הברכות, ולפי"ז ר"י פליג גם בזאת. ובתוס' שלפנינו נראה דפליגי בזה ב' הדחיות, דלמהלך הראשון כוונת ר"א כהרשב"א, ולמהלך השני לשיטתו ע"כ חוזרין לתחילת הברכה.

⁴⁰² בפשטות ביעו"י חזר לרצה, ובעה"נ למודים, ועה"נ שהזכירו תוס' לא קאי על רצה. וייתכן דחזר לרצה גם בעה"נ משום דהני ג' חשיבי כחדא, ויל"ע.

התחיל ברכה רביעית – על שבת חוזר לראש, על ר"ח אין חוזר.

נזכר קודם שהתחיל – על שבת אומר ברוך אשר נתן שבתות למנוחה וכו',

ועל ר"ח אומר ברוך אשר נתן ראשי חדשים וכו'.

ברכת הטוב והמטיב – לאו דאורייתא.

הדרן עלך פרק תפילת השחר

פרק אין עומדין

עמידה להתפלל – מתוך כובד ראש.⁴⁰³

חסידי הראשונים – היו שוהים שעה אחת ומתפללים, כדי שיכוונו לבם.⁴⁰⁴

מלך שואל בשלמו – לא ישיבנו. **נחש כרוך על עקבו** – לא יפסיק.⁴⁰⁵

רב יהודה היה **מקשט עצמו בבגדיו** ואח"כ מתפלל.

במקום גילה – שם תהא רעדה, שלא יהא בדח טובא.

וכשתפילין מונחין עליו, מותר.⁴⁰⁶

לא.

מר בריה דרבינא תבר כסא דמוקרא בהילולא דבריה.

רב אשי תבר כסא דזוגיתא חיורתא.

ומכאן מקור הנמהג לשבר זכוכית בנישואין.⁴⁰⁷

רב המנונא זוטא שורר בהילולא ווי לן דמיתנן,

[והורה לענות אחריו הי תורה והי מצוה דמגנו עלן].

אסור לאדם למלא פיו שחוק בעוה"ז.

עמידה להתפלל :

אין עומדין להתפלל מתוך דין ולא מתוך דבר הלכה,

אלא – לברייתא – מתוך הלכה פסוקה.⁴⁰⁸

היכי דמי הלכה פסוקה⁴⁰⁹ –

לאביי בנות ישראל החמירו לשבת ז' נקיים על טפת דם.

לרבא מכניס תבואתו במוץ כדי שתהא בהמתו אוכלת ופטור ממעשר.

⁴⁰³ למתני'. ועי' לא. עוד דרכים בזה.

⁴⁰⁴ וכתבו תר"י דמוכח בגמ' דהיינו שעה ממש. ופירש"י דשהיה במקום שמתפללין בו. ועי' לב: דהיו מתפללין שעה ושוהין שעה אחר תפילתם, ויעי' ש"ש עוד.

⁴⁰⁵ ועי' להלן דהיינו באופנים דאין חשש פיקוח נפש.

⁴⁰⁶ ועי' בראשונים דדין זה הוא אף שלא בשעת נישואין. ובעת נישואין איכא נמי דינא דאעלה את ירושלים על ראש שמחתי. ועי' בתוס' (נדפס להלן) דבפשט ושל מקרא זה יש הבטחה דאם יתפלל ביראה יזכה לגילה ביום רעדה.

⁴⁰⁷ עי' באחרונים שדנו אם לשבר כוס יקרה בדוקא כעובדי אמוראי, או דיש לחוש לבל תשחית.

⁴⁰⁸ בגמ' מוכח דא"א לקיים כובד ראש וגם הלכה פסוקה. אמנם מאי דא"י להלן מתוך שמחה של מצוה, איתא בתוס' ד"ה דרבנן דייכתן ביחד עם כובד ראש דמתני'. אמנם ברמ"א בשם הטור העתיק כובד ראש והלכה פסוקה כאחד, ולכ' הוא נגד הגמ', ויל"ע. ומש"כ תוס' דברי תורה, כוונתם לדברי תנחומין של תורה, כדפירש"י, וכדמוכח מהמשך דבריהם.

⁴⁰⁹ להלן מובאות ג' הלכות אלו ביתר פירוט.

ואבע"א המקיז דם בבהמת קדשים אסור בהנאה ומועלין בו.

להלכה – רבנן התפללו מתוך כובד ראש, **ורב אשי** מתוך הלכה פסוקה.

וכתבו תוס' דהלכה כרבנן,

ומצרפין לזה שמחה של מצוה של דברי תנחומין של תורה, וכדלהלן.

ועוד שנו חכמים : אין עומדין להתפלל מתוך :

עצבות, עצלות, שחוק, שיחה⁴¹⁰, קלות ראש ודברים בטלים.

אלא מתוך **שמחה של מצוה**. ופירש"י כגון תנחומין של דברי תורה.

ונהגו : בשחרית לפירש"י סמוך לגאולת מצרים, לתוס' פסוקי דזמרה,

במנחה סמוך לתהלה לדוד, **בערבית** סמוך למקראות הסדורות.⁴¹¹

העוסק בצרכי ציבור – כעוסק בדברי תורה דמי.⁴¹²

זבה – הרואה ג' ימים רצופים בתוך י"א יום שבין נדה לנדה.

וצריכה שבעה נקיים, לבד מאותו יום שפוסקת.

נדה – א"צ נקיים,

ובנות ישראל החמירו על עצמן לשבת ז' נקיים אפילו על טפת דם כחרדל.

חיוב מעשר מן התורה – בראיית פני הבית אחר שנתמרח בכרי.

ראה פני הבית קודם מירוח – אין מתחייב מן התורה.

ורבנן אסרו אכילת קבע גם בדבר שלא נגמרה מלאכתו, וכדלהלן.

קודם גמר מלאכה – היינו שלא נתמרח, או נתמרח אחר ראיית פני הבית.

ומן התורה פטור וכנ"ל, וחכמים אסרו אכילת קבע ולא אסרו עראי, וכנ"ל.

אכילת בהמה – נחשבת עראי, ומאכיל בלא מעשר עד שימרח.

המכניס תבואתו במוץ – בהמתו אוכלת בלא מעשר, וכנ"ל.

דם קדשים אחר שחיטה קודם זריקה – אין בו מעילה.⁴¹³

דם הקזה – אסור בהנאה, והנהנה מביא קרבן מעילה.

⁴¹⁰ פירש"י ליצנות.

⁴¹¹ ואלו שאין אומרים אותן המקראות, ע"כ משום דסומכין לגאולה, והשכיבנו כגאולה אריכתא דמי.

⁴¹² תוס' בשם ירושלמי. ובפסוקים הביאו דהטעם משום דיש לו מזה שמחה, וא"כ הוא מדין שמחה של מצוה, אע"פ דהירושלמי העתיקו אחר דבר הלכה.

⁴¹³ כשעומד לכפרה נתמעט ממעילה, וקודם שחיטה לא חשיב עומד לכפרה, ולאחר זריקה למסק' תוס' הוא בכלל דם שעומד לכפרה.

לאחר זריקה – אין איסור מעילה,

ולכן דמים חיצוניים ופנימיים נמכרים לגננים לזבל.

הנפטר מחברו :

לא ייפטר מתוך : שיחה, שחוק, קלות ראש ודברים בטלים.

אלא -להתוספתא- מתוך שמחה של מצוה.⁴¹⁴

[ומצינו בנביאים הראשונים שסיימו דבריהם בשבת ותנחומים].⁴¹⁵

ולברייתא דמרי ייפטר מתוך דבר הלכה, וכן נהג רב שימי ב"א.

המתפלל – צריך שיכוון את ליבו לשמים.

מנהג ר"ע – **כשמתפלל עם הציבור**, היה מקצר.

בינו לבין עצמו, מרבה בכריעות ובהשתחויות.

להר"ר יוסף היינו בתחנונים שאחר י"ח,

להר"י היינו באמצע הברכות, ובסוף הברכה זוקף.

מנהג העולם בר"ה וביום הכיפורים –

לשחות בפסוקי זכרנו ועוד, ובסוף הברכה זוקפין.⁴¹⁶

ענייני תפילה (הנלמדים מדניאל, דוד, חנה ושלמה) :

יתפלל אדם בבית שיש בו **חלונות**.⁴¹⁷ ויתפלל לצד **ירושלים**.

אין להתפלל **כל היום**, רק ג' תפילות, והוא מקדמת דנא.

ואין לכוללן בבת אחת, אלא מחלקן **לערב ובוקר וצהרים**.

יקדים שבח דג' ראשונות ואח"כ צרכיו דאתה חונן וכו',

ושואל צרכיו בשומע תפילה.

ואין להקדים בקשות לג' ראשונות,

ואחר תפילתו יכול להוסיף אפי' כסדר של יוהכ"פ.

המתפלל צריך שיכוון ליבו, יחתוך בשפתיו, ואסור להגביה קולו.

שכור – אסור להתפלל. ולברכך מותר לו אפי' ברכת המזון.⁴¹⁸

⁴¹⁴ כך הגיה הגר"א, כדמוכח ממש"כ "וכן", ולפ"ז יש בזה פלוגתא דברייתות. אמנם לגירסתנו לכו"ע מתוך דבר הלכה.

⁴¹⁵ מלבד ירמיה במגילת איכה. תוס' בשם ירושלמי. ועיי"ש דסיום תרי עשר וקהלת אין סותר לזה, כיון דלא הוי פורענות דישראל.

⁴¹⁶ עיי' בזה לעיל יב : תוד"ה כרע, והוא משום דאסור לשחות בסוף הברכות מלבד היכי דתקון רבנן.

⁴¹⁷ בפוסקים הביאו שיהיו פתוחים לצד ירושלים, ושיוכלו לראות מהם את הרקיע, יעוי"ש.

שכור שמתפלל – כאילו עובד עבודה זרה (להלן ע' ב').

לא:

הרואה בחבירו דבר שאינו הגון – צריך להוכיחו,

ואע"ג דליכא איסורא דאורייתא.

הנחשד בדבר שאין בו – צריך הנחשד להודיע לחושד שטועה.

החושד את חבירו בדבר שאין בו – צריך לפייסו ולברכו.

אשה שנסתרה והשקוה ונמצאת נקיה –

לר' ישמעאל אם היתה עקרה נפקדת, **לר"ע** אם היתה יולדת בצער וכו'.

"אם ראה תראה" שאמרה חנה:

לר"ש אלך ואסתתר, **לר"ע** ע"כ דיברה תורה כלשון בני אדם.

על ג' עבירות נשים מתות בשעת הסכנה – נדה חלה והדלקת הנר.

"זרע אנשים" – **לרב** גברא בגוברין, **לשמואל** שמושת שני אנשים,

לר"ח ששקול כמשה ואהרן, **לרבנן** שמובלע בין אנשים (לא ארוך וכו').

בתוך ד' אמות של תפילה – אסור לישב בין מלפניו ובין מהצדדים.

ודוקא יושב ובטל, אבל **עוסק בק"ש וברכותיה** וכיוצא"ב, מותר.⁴¹⁹

שחיטת קדשים בזר – כשירה.⁴²⁰

המורה הלכה בפני רבו – חייב מיתה.

ונוהג דין זה גם אצל גדול הדור שבא ללמוד לפניו אע"פ שעדיין לא למד.

היושב בתענית בשבת – קורעין לו גזר דינו של שבעים שנה.

ופיר"ח דהיינו בתענית חלום.

וכי' הר"ח דאומר עננו בא' נצור, ואף קובע ברכה לעצמו.

וצריך להתענות למחר עד שבטל עונג שבת.

חנה אליהו ומשה – הטיחו דברים כלפי מעלה.

וחזר הקב"ה כביכול והודה לאלהיו ומשה.

לב.

ביד הקב"ה לתקן יצרנו ולהסיר יצר הרע ממנו.

⁴¹⁸ אפי' כשאין יכול לדבר כראוי. תוס' בשם ירושלמי. ועי' בפסוקים שהאריכו בדינים אלו.

⁴¹⁹ ועי' בפסוקים אריכות גדולה בפרטי דין זה.

⁴²⁰ ומקבלת הדם ואילך מצות כהונה.

וילפמי לה לרחב"ח מג' קראי: הרעותי, הנה כחומר, והסירותי. ולר"פ גם מאת רוחי וגוי'.
מנין שמשו הטיח – לר"א אל ה', לדבי ר"ה ודי זהב.
מילוי הכרס – הוא ממיני חטאים הרעים, שמביא לידי חטא.
 לדברי ר"י מקרא ודי זהב, לר"ש כמרעיתם. לר"נ ורם לבבך,
 לרבנן ואכל ושבע, או וישמן ישורון.
משל לזה – דבי ר"י לארי, לר"א לפרה כחושה,
 לריו"ח לבן שהושיבוהו על פש"ז.

"ויחל משה" – לר"א מלשון חילוי והפצרה.⁴²¹
לרבא מלשון חילול נדר, לשמואל מלשון חלל, שמסר עצמו למיתה.
לר' יצחק מלשון חלות, שהחלה עליהם מדת רחמים,
לרבנן שאמר לפניו חולין הוא לך,
לר"א הגדול משלון אחילו, אש של עצמות.

שבועה שנשבע הקב"ה בשמו הגדול – א"א שתיבטל.
"אשר אמרתי" – לר"א דברי הרב, **לרשב"נ** שאמרתי בשמך.
 לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה ואח"כ יתפלל.

לב:

גדולה תפילה יותר ממעשים טובים (בלא תפילה).
גדולה תענית יותר מן הצדקה.
גדולה תפילה יותר מן הקרבנות.
כהן שהרג את הנפש – לא ישא כפיו.
מיום שחרב בית המקדש – ננעלו שערי תפילה, ולא שערי דמעה.
ביומא דעיבא – רבא לא גזר תעניתא.
מיום שחרב בית המקדש – מפסקת חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים.

המאריך בתפילתו ומעיין בה, שמצפה שתיעשה בקשתו –
 סוף בא לידי כאב לב, והוא מהדברים שמזכירין עוונותיו של אדם.
 ותקנתיה שיעסוק בתורה.⁴²²
המאריך בלא עיון זה – אין תפילתו חוזרת ריקם.

⁴²¹ כן פירש"י. אמנם להג' הב"ח נראה שהוא מלשון חולי, ונחלקו ר"א ואב"י אי דמשה או כביכול כלפי מעלה.

⁴²² לא ברור להדיא אם הוא תקנה למילוי בקשתו ותאוותו, וכלשון המקרא, או לכאב ליבו.

עיון תפילה לכוון ליבו – מעליותא היא, ואדם אוכל פירותיהן בעוה"ז,

ואין אדם ניצול מלהיכשל בזה בכל יום.

ראה אדם שהתפלל ולא נענה – יחזור ויתפלל.

ד' דברים צריכים חיזוק (לחזק עצמו בהם תמיד בכל כוחו) –

תורה, מעשים טובים, תפילה ודרך ארץ.⁴²³

כנסת ישראל אינה שכוחה ח"ו אצל הקב"ה.

וכל הכוכבים המרובים שבשמים נבראו בשבילה.

והקב"ה שוכח לה מעשה העגל, וזוכר לה קרבנות שבמדבר ומעשה סיני.

המתפלל צריך שישהה שעה א' קודם תפילתו ושעה א' אחר תפילתו.⁴²⁴

באמירת תהילה לדוד – מקדימין לו רק אשרי יושבי ולא אשרי הרבה.⁴²⁵

מלך ישראל שואל בשלומו – לא ישיבנו באמצע תפילתו.

מלך גוי, אנס, או קרון – אם אפשר, יקצר. ואם לאו, יפסיק.

לג.

נחש כרוך על עקבו – לא יפסיק.

עקרב – יפסיק. וכן **כשנחש מרתיע** לבוא כנגדו.

נפל לגוב האריות – אין מעידין עליו שמת, להתיר את אשתו.

נפל לחפירה מלאה נחשים⁴²⁶ או **עקרב** – מעידין שמת.

ראה שוורים – פוסק.

דמרחיקין משור תם חמישים אמה וממועד כמלוא עיניו.

שור שחור ביומי דניסן – סליק לאגרא וכו' היינו ייזהר הרבה.

לא הערוד ממית אלא החטא ממית.

כשהערוד נושך את האדם – אם האדם קודם למים, ימות הערוד.

כשפוסק מתפילתו משום עקרב וכדו' – אין חוזר לראש, רק לתחילת הברכה.

טעה בג' ראשונות, חוזר לאבות. בג' אחרונות, חוזר לעבודה.⁴²⁷

⁴²³ אומנות, סחורה, או מלחמה. רש"י.

⁴²⁴ ע"י בפוסקים דאע"פ דחסידי הראשונים היו שוהים שעה ממש, מ"מ החיוב לכל אדם הוא בשעה מועטת.

⁴²⁵ וע"י מהרש"א דמנהגנו להוסיף גם אשרי העם, לאו בכלל מה שהוציאו התוס'.

⁴²⁶ דאגב איצטא מזקי.

⁴²⁷ לכ' כוונת תוס' לפסק, דאל"כ מאי שיאטיה להכא.

מקום ההזכרות:

גבורות גשמים – בתחיית המתים, ששקולה כתחיית המתים.

שאלה בברכת השנים – מתוך שהיא פרנסה.

הבדלה – **לת"ק** בחונן הדעת, **לר"ע** ברכה רביעית בפני עצמה, **לר"א** כוללה בהודאה.

טעמא דת"ק: לר"י מתוך שהיא חכמה, לרבנן מתוך שהיא חול.

גדולה דעה שניתנה בתחילת ברכה של חול.

ושניתנה בין שתי אותיות, ומי שאין בו דעה אסור לרחם עליו.

[גדול מקדש שניתן בין שתי אותיות].

אדם שיש בו דעה כאילו נבנה בית המקדש בימיו.

גדולה נקמה במילתה, כגון בעכו"ם שלא קיבלו התורה,

לרעה להם, ולטובה לישראל שהפקיר ממונן לישראל.

אנשי כנסת הגדולה תיקנו לישראל ברכות ותפילות קדושות והבדלות.

הבדלה – בתחילה קבעוה בתפילה,

העשירו קבעוה רק על הכוס (ונשתכח מקומה בתפילה),

הענו חזרו וקבעוה בתפילה, ואז נחלקו איה מקומה, וכנ"ל.

לריו"ח ורבה ורב יוסף: **המבדיל בתפילה** – צריך שיבדיל על הכוס, וכ"פ רבא.

והמבדיל על הכוס, ק"ו שצריך שיבדיל בתפילה (רנב"י לשיטתם).

ולברייתא דרב אחא: המבדיל בתפילה משובח מהמבדיל רק על הכוס,

ולשיטתו אם יבדיל גם בכוס, הוי ברכה שאינה צריכה,

ואם יקפיד שלא להבדיל עוד על הכוס, ינוחו ברכות על ראשו.

טעה בתפילה ובהבדלה⁴²⁸ – חוזר לראש, לתפילה ולכוס.

בקידוש – לכו"ע מקדש בתפילה וחוזר ומקדש על הכוס.

(טעה ולא הזכיר ההזכרות הנ"ל – ע"י לעיל כט.).

המבורך ברכה שאינה צריכה – עובר משום לא תשא.

⁴²⁸ מרש"י משמע דר"ל שלא הבדיל, וי"מ בכוונתו דר"ל שלא יהא לו יין, ובכח"ג כשטעה בתפילה, חוזר. אבל הרא"ש פי' דטעה בהבדלה היינו שטעה קודם הבדלה, ואכמ"ל.

לג:

הבדלה ביו"ט שחל להיות אחר השבת –

לר"ע אומרה ברכה רביעית בפני עצמה, כבכל מוצאי שבת.⁴²⁹

שיטת רבנן לא שייכת באופן זה, וע"כ כר"ע או כר"א או כבמסקנה.

לר"א כוללה בהודאה כבכל מוצ"ש.

להלכה: י"א מודים (רבנן לר"א, ואין חולק להלכה),

י"א דהלכה כר"א, דדרשינן כן בפירקא.

וי"א מטיין (מורים רק ליחיד), וי"א נראין (בדיעבד כר"א אין חוזר).

מסקינן כרב ושמאל שתיקנו: ותודיענו וכו' בין קדושת שבת וכו'.⁴³⁰

[הר הבית – סטיו כפול היה.

רחבא דפומבדיתא היה מדייק בלשון רבו.⁴³¹

י"מ דמקפיד לומר רב יהודה ולא רבי יהודה.

ורש"י פי' דנקט לשון סטיו ולא איצטבא].

האומר בתפילתו: על קן ציפור יגיעו רחמך, או על טוב יזכר שמך,

או מודים מודים⁴³² – משתקין אותו.⁴³³

וטעמא: קן ציפור – י"א מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית,

וי"א מפני שעושה גזירותיו של הקב"ה רחמים.

מודים מודים – דמיחזי כשתי רשויות.

על טוב יזכר שמך – דמשמע רק על הטובה.

[חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה].

הגדול הגבור והנורא⁴³⁴ – אין להוסיף עליהם עוד תארים.

הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים.

האומר שמע שמע – לפעמים מגונה ולפעמים משתקין.

⁴²⁹ ולא קיי"ל כוותיה דאין להוסיף על מנין הברכות.

⁴³⁰ והיינו בברכה אמצעית, קודם ותתן לנו, ומסיים ותתן לנו, וחותרם מקדש ישראל והזמנים.

⁴³¹ ואמרו בגמ' דגם ר' חייא ב"א דייק כוותיה.

⁴³² היינו בציבור, אבל ביחיד תחנונים הם. תוס' בשם ירושלמי.

⁴³³ ע"י מהרש"א (לגבי קן ציפור) דבהני דלא הוי מיונות ממש, ייתכן דמשתקין אותו רק כשסיים תפילתו, כדאשכחן בעובדא דר"ח, וגם בעובדא דרבה ואב"י משמע דשניהם לא השתיקוהו מיד.

⁴³⁴ אמרן משה בתורה ותקנום אנשי כנה"ג בתפילה.

לרש"י : מילתא מילתא מגונה, פסוקא פסוקא משתקין. וכ"מ לשון הגמ'.
לתוס' בשם בה"ג ור"ח : פסוקא פסוקא מגונה, מילתא מילתא משתקין.
כוונה בשמע – יש לכוון מתחילה,
 והרגיל שלא לכוון ולחזור כדי לכוון, מכין אותו.
האומרים ב' או ג"פ שמע ישראל ביום הכיפורים –
לת"א בתוס' : לרש"י משתקין, ולפר"ח מגונה.
לת"ב : האיסור רק כשקורא ק"ש בעונתה ומקבל עליו עול מ"ש.
ומסקי' תוס' למעשה דטוב של לומר.
האומרים ז"פ ה' הוא האלוקים ביוהכ"פ וביום ערבה –
 מנהג כשר הוא, ומצינו במקרא גבי אליהו שאמרו ב"פ.⁴³⁵

לד.

האומר בתפילה יברכוך טובים – הרי זה דרכי מינות.
העובר לפני התיבה וטעה – יעבור אחר תחתיו, ולא יהא סרבן באותה שעה.⁴³⁶
 ומתחיל מתחילת הברכה שטעה בה זה, עי' בסמוך.
העובר לפני התיבה – לא יענה אמן אחר הכהנים, מפני הטירוף.⁴³⁷
אם אין שם כהן אלא הוא – לא ישא את כפיו.
 ואם הבטחתו שאחר שישא כפיו יחזור לתפילתו, רשאי.
שלושה רובן קשה ומיעוטן יפה : שאור, מלח וסרבנות.
העובר לפני התיבה – צריך לסרב, ודוקא מעט.
 והיינו, פ"א יסרב, שניה מזמין עצמו, שלישית פושט רגליו ויורד.
ש"צ שטעה באופנים – מקדושה נחשב תחילת ברכה,
 וזה שעבר תחתיו, יתחיל משם, אם טעה אח"כ.

בענייני נשיאת כפיים :

כשיש שני כהנים – החזן אומר להם אמרו. ועי' בסמוך מי הקורא.
 אין הקורא רשאי לקרות כהנים עד שיכלה אמן דהודאה מפי הציבור.
 אין הכהנים רשאים להתחיל בברכה עד שיכלה הדיבור מפי הקורא "כהנים".

⁴³⁵ ואין כאן ח"ו כמה רשויות, אלא משבחין להבורא שדר למעלה מז' רקיעים.

⁴³⁶ דבשעה אחרת יש לסרב מעט וכדלהלן.

⁴³⁷ בסוף כל ברכה מגי' הברכות. ועי' בפוסקים דאם מובטח שחוזר לאמירתו רשאי, ול"ה הפסק מאחר שצורך תפילה הוא, כמו שדייקו תוס' ממתני'. אבל אמן דאחר אשר קדשנו הוי הפסק, ואין לאומרה בכל גווני.

אין הש"צ רשאי להקריא עד שיסיימו ברכתם, וכן כולם, ע"י סוטה לט.:

להקרות יברכך לכהנים – יש שרצו לומר דהוי הפסק להש"צ,

ותוס' דחו ומביאים דמפורש במדרש דהש"צ הוא המקריא.⁴³⁸

קריאת "כהנים" – יש שנהגו שהש"צ קורא,

לר"ת הוי הפסק, וא' מבני הקהל קוראם.

וי"א דאם הש"צ קורא ע"י אמירת או"א ברכנו, אפי' לר"ת מותר.

יחיד או ש"צ שטעה בתפילתו, להיכן חוזר :

בג' הראשונות חוז' לראש, **בג' אחרונות** לעבודה.

באמצעיות – לר"ה לאתה חונן, לרב אסי אמצעיות אין להם סדר.

כוונת רב אסי – לרש"י : אומר הברכה שדילג אף שלא במקומה, ור"א איתותב,

וע"כ קיי"ל כר"ה, ונדחוק דתחילת הברכה דמתני' היינו אתה חונן.

לתוס' ⁴³⁹ : כוונתו שיתחיל מהברכה שדילג, ומשם ואילך יאמר הכל על הסדר.

ופסקו בשם בה"ג כרב אסי, לפירוש זה.⁴⁴⁰

פסק התוס' למעשה :

דלג ברכה אחת מהאמצעיות, או לא אמר המלך המשפט בעשי"ת –

יחזור לאותה ברכה שדילג, ומשם ואילך יאמר על הסדר.

טעה בג' ראשונות, כגון : טעה בחתימתו,

או (לתוס') שבעשי"ת לא הזכיר זכרנו ומי כמוך⁴⁴¹, או לא אמר המלך הקדוש –

חוזר לראשונה.

טעה בג' אחרונות, כגון : טעה בחתימתו,

או (לתוס') שלא הזכיר בעשי"ת וכתוב או בספר – חוזר לעבודה.

בתענית ציבור – ש"צ אומר ענו בין גואל לרופא.

ש"צ ששכח ענו ונזכר קודם סיום התפילה –

לרש"י (אליבא דרב אסי) אומרה במקום שנזכר, ואין כאן ברכה לבטלה,

לרשב"ם אין להחזירו, דיצטרך לומר ברכות לבטלה.

הקורא את המגילה למפרע – לא יצא (מתני' במגילה).

⁴³⁸ וכן מוכח ברש"י דפי' דהיינו טירוף דמתני', דאם יענה הש"צ אמן לא יוכל לכוון מהר לשוב להקרות.

⁴³⁹ בשם רי"ף ורשב"ם.

⁴⁴⁰ מד' טעמים, עיי"ש.

⁴⁴¹ בפרט זה הרא"ש וש"פ פליגי וס"ל דאין חוזרין על הוספות אלו שנתקנו ע"י הגאונים ולא נזכרו בש"ס.

וכן בהלל, וכן בק"ש, וכן בתפילה. (ברייתא שם).

הקורא את שמע והשמיט בה פסוק אחד –

לא יקרא אותו פסוק בפני עצמו,

אלא מתחיל מאותו פסוק וגומר עד סופה. (תוספתא ברכות).

השמיט פסוק במגילה – קורא על הסדר מאותו פסוק ואילך. (ברייתא במגילה).

שאלת צרכיו – לא בגי' ראשונות ולא בגי' אחרונות אלא באמצעיות.

ופירשו ר"ח ורבנן האי דהיינו ליחיד. **צרכי ציבור** – שואלין.⁴⁴²

ולכן אומרים זכרנו וקרובץ ויעלה ויבוא.

משה רבינו – פעמים האריך ביותר ופעמים קיצר מאוד.⁴⁴³

המבקש רחמים על חבירו – אין צריך להזכיר שמו של החולה.

אלו ברכות שהדיוט שוחה בהן – באבות תחילה וסוף, בהודאה תחילה וסוף.

בא לשוח בסוף כל ברכה ובתחילת כל ברכה – מלמדין אותו שלא ישחה.⁴⁴⁴

לד:

שחיית כהן גדול – לל"ק בסוף כל ברכה, לל"ב תחילת⁴⁴⁵ כל ברכה.

המלך – לל"ק תחילת וסוף כל ברכה,

לל"ב כיון שכרע שוב אינו זוקף עד שיגמור תפילתו.

קידה – על אפיים. כריעה – על ברכיים. **השתחוואה** – פישוט ידים ורגליים.

בנפילת אפיים – אביי ורבא הטו על צדיהן.⁴⁴⁶

הכורע בהודאה שבתפילה – הרי זה משובח.⁴⁴⁷

רבא כרע בהודאה תחילה וסוף. וכן עשו ר"נ ור"ש.

הכורע בהודאה שבברכת המזון ובהודאה דהלל – הרי זה מגונה.

המתפלל וטעה – סימן רע לו. **ש"צ שטעה** – סימן רע לשולחו.

⁴⁴² תדע, דעיקר ברכות אחרונות [ר"ל רצה ושים שלום] צרכי ציבור הם. תוס'.

⁴⁴³ וכפה"נ דנפק"מ לדינא דאין טענות על ש"צ המאריך או מקצר, כדאי' בגמ'.

⁴⁴⁴ שלא יבוא לעקור דברי חכמים, וחיישינן ליוהרא. תוס'.

⁴⁴⁵ להגר"א ר"ל תחילת וסוף.

⁴⁴⁶ עי' ברי"נ גאון דיי"א דהיינו מפני אבן משכית, כדאי' במגילה וכדאי' בירושלמי.

⁴⁴⁷ ואע"ג דסייד לחלק בין תחילה לסוף, משמע דאחר שראינו שהאמוראים כרעו בהודאה והוכרחנו לומר דמגונה קאי אהודאה דהלל וברכהמ"ז, שוב לא קיימא החילוק בין תחילה לסוף.

לל"ק בגמ' האי סימן הוא בטעה באבות, לל"ב לא נתפרש.

תפילה שגורה – ה"ז מקובל⁴⁴⁸. אם לאו – ה"ז מטורף.⁴⁴⁹

המתפלל – צריך שיכוון ליבו בכולן.

אם אינו יכול לכוון ליבו בכולן – יכוון באחת.

לל"ב בגמ' האי אחת, היינו אבות, לל"ק לא נתפרש.

שנינו לעיל (ל): ימוד אדם דעתו ורק אם יכול לכוון, יתפלל,

ועכצ"ל דהיינו אם יכול לכוון באחת, ולל"ב דהיינו באבות.⁴⁵⁰

הטובות והנחמות שבדברי כל הנביאים כולן –

למשיא בתו לת"ח, לעושה פרקמטיא לת"ח ולמהנה ת"ח מנכסיו.

תלמידי חכמים עצמן – עין לא ראתה א' זולתך.

לריו"ח: הנבואות לימות המשיח, ולעוה"ב עין לא ראתה.

לשמואל: ימות המשיח כעוה"ז, מלבד שעבוד מלכויות, וע"כ הנבואות לעוה"ב.

בעלי תשובה וצדיקים גמורים⁴⁵¹ –

לריו"ח צדיקים גמורים עדיפי, ולרבי אבהו בעלי תשובה.

לריו"ח: הנבואות לבע"ת, לצדיקים גמורים עין לא ראתה.

ולר"א הנבואות לצדיקים ג"כ.⁴⁵²

עין לא ראתה – לריב"ל זה יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית,

לרשב"נ זה עדן שלא שלטה בו עין כל בריה.⁴⁵³

[תפילת צדיק שהוא בבחינת עבד מקובלת יותר ממי שהוא בבחינת שר].

אל יתפלל אדם אלא בבית שיש בו חלונות.

המתפלל בבקעה – הוא חציפות.⁴⁵⁴

לת"ב בתוס' דוקא בבקעה שרגילין עוברי דרכים לעבור בה,

לת"א האיסור בכל בקעה.⁴⁵⁵

⁴⁴⁸ החולה או התפילה. רש"י.

⁴⁴⁹ במתני' מובא זאת על רחב"ד, אמנם בגמ' הלשון כך מקובלני וכו' משמע דסימנא הוא לכו"ע.

⁴⁵⁰ וכן מובא בפוסקים לעיכובא, דלא כיון באבות יחזור, אלא דכ' הרמ"א דחיישינן שלא יכוון גם בפעם הזאת. ואכמ"ל.

⁴⁵¹ עיי' מהרש"א דפי' דהנידון על צדיקים שכמעט חטאו, אבל צדיקים שלא היה בדעתם לחטוא לכו"ע עדיפי.

⁴⁵² ולא משמע דר"ל דרך לצדיקים, אבל בע"ת עין לא ראתה.

⁴⁵³ ואף אדם הראשון בגן עדן היה ולא בעדן עצמו. גמ'.

⁴⁵⁴ עיי' בפוסקים דאם יש לפניו בקעה או בית בלא חלונות, יעדיף הבית כיוון שבו לא אמרו לשון חציפות.

⁴⁵⁵ וכ"י התוס' דלפי' ע"כ יצחק שהתפלל בשדה, משום דהר המוריה שאני. ולא נתפרש להדיא אי דוקא הר המוריה שאני, או כל הר מותר לתי' זה ושאינו מבקעה. וגם לכ' ת"ב אין מודה להיתר דהר.

מאן דמפרש חטאיו – חציפות הוא.⁴⁵⁶

הדרן עלך פרק אין עומדין

⁴⁵⁶ ועיי' בפוסקים חילוקים בין פרהסיא לצינעא, או חטא שב"ט למקום וב"א לחבירו. ובנוסח הקבוע כגון על חטא אין משום איסור זה.

פרק כיצד מברכין

לה.

כיצד⁴⁵⁷ מברכין על הפירות :

על פירות האילן – בורא פרי העץ.

על היין – בורא פרי הגפן, אע"פ שהוא פרי האילן.

פירות הארץ – בורא פרי האדמה.

פת – המוציא לחם מן הארץ, אע"פ שהוא פרי הארץ.

ירקות – **לת"ק** בורא פרי האדמה, **לר"י** בורא מיני דשאים.⁴⁵⁸

המקור שצריך לברך :

תניא בתו"כ : קודש הילולים לה', מלמד שטעונים ברכה לפנייהם ולאחריהם.

ומפרשין דחד קרא (מתוך הילולים) בעינן ללמד חילול לרבעי,

וסגי בחד קרא לברכה דלאחריו, וילפי ק"ו לשלפניו.

וסלקא דעתן שהוא לימוד גמור מן התורה.

וקשיא לן למ"ד כרם רבעי, ויליף לה מהכא, דלית לה קרא.

וניחא רק למ"ד נטע רבעי, או דיליף כרם ממקום אחר.

ומ"מ קשיא למ"ד כרם⁴⁵⁹, דמניין שאר מינים.

ומסקי' דע"כ יליף לה משבעת המינים, וקשיא דאולי רק ז' המינים.⁴⁶⁰

ולמ"ד נטע רבעי קשיא דלאו בר נטיעה מנא לן.⁴⁶¹

למסקנה – סברא הוא, אסור לאדם שיהנה מהעוה"ז בלא ברכה.

והילפותא מכרם הוי אסמכתא בעלמא.

דינים העולים בסוגיא זו :

רבעי – נאכל בירושלים, או שיפדנו.

⁴⁵⁷ קאי על הסברא לברך כדמסקי', או על מתני' (כ:) דבע"ק מברך. תוס'.

⁴⁵⁸ ברש"י הזכיר בדבריו זרעים כעין קטניות, ולא ברור לגמרי אי כוונתו דבזה מודה ר"י דברכתן ברפה"א, או דגם בזה הברכה בורא מיני דשאים.

⁴⁵⁹ אם יליף לה ממקום אחר.

⁴⁶⁰ דחייבין בביכורין, ומתחילה ס"ד ללמוד מקמה וכרם, רק דדחינן דא"כ רק במי שיש צד מזבח. ולמסק' דמפרשין קרא בכל ז' המינים א"צ כלל לילפותא דכרם, דכלול שם.

⁴⁶¹ לגירסתנו נפקא לן כל הצומח מהצד השוה דנטע וקמה [ר"ל דגפן תאנה ורמון וזית ותמרים, כלולים בנטע, ורק חטה ושעורה מלמדים דלאו דוקא אילן, ונטע מלמד דלאו דוקא החייב בחלה וכדו'], וקשה מבשר ביצים ודגים (תוס' העתיקו בשר וחלב), ולגירסת רש"י הקושיא גם על ירקות, דמה להצד השוה שכן חייבין בפאה.

והיינו בזמן הבית בשויו. ובזה"ז על שו"פ⁴⁶² ושחקו ומטילו לנהר.

שירה באכילת מזבח – אין אומרים אלא על היין,

והיינו דשיר של קרבן נאמר בזמן ניסוך היין. ולא בדם ומים.

ומ"מ מצינו שירה בלא יין, כגון הלל בשחיטת פסחים.

רבעי – י"א דוקא בכרם (מלבד הטעון שירה, או מגז"ש דתבואה),

וי"א בכל נטע, דהיינו בכל פירות האילן.

בחול – קיי"ל דרבעי נוהג, אבל רק בכרם, דבחול"ל הלכה כהמיקל.⁴⁶³

שביעית – אין לה פדיון. **מע"ש** – נוהג רק בשנים אבד"ה דשמיטה.

כרם – חייב בעוללות, היינו שאין לה פסיגין.

קמה – חייבת בלקט, וכן כרם, ונקרא בו פרט.

בהמ"ז לאחריו דאורייתא – בתחילה נקטו קמה, ואח"כ שבעת המינים.⁴⁶⁴

חלה – נוהגת רק בקמה.

ביכורים – נוהגים רק בשבעת המינים.

צד מזבח – מצינו בקמה יין ושמן.⁴⁶⁵

פאה – נוהגת בקמה ובכל האילנות, ולא בירקות.

בעל קרי – לת"ק מברך רק לאחריו בפת דהוי דאורייתא,

ולר"י גם לפניו, דעשאן כהלכות דרך ארץ דשרי לר"י בבע"ק.

הנהנה מהעוה"ז בלא ברכה – מעל. ברייתא.

מאי תקנתיה מעיקרא – ילך אצל חכם וילמדנו ברכות.

הנהנה מהעוה"ז בלא ברכה – כאילו נהנה מקדשי שמים.⁴⁶⁶

לה:

כשהיו מניחים השולחן – היו אומרים לה' הארץ ומלואה.⁴⁶⁷

⁴⁶² ברעק"א הבין בפשוטו, ותמה מדוע לא ניבעי כסף צורה כמע"ש. ובאמת כתבו הפוסקים דכ"מ להדיא מהרמב"ם אחר שהאריך בדיני פדיון מע"ש, כתב דפדיון רבעי ככל דיני פדיון מע"ש.

⁴⁶³ ומשמע מתוס' דבא"י קיי"ל נטע רבעי, או דעכ"פ לא הוכרעה המחלוקת.

⁴⁶⁴ וידועה מחלוקת הפוסקים בזה, ובסוגיין משמע דבתחילה פירשו קרא רק על פת דכתיב לעיל מינה לחם כדפירש"י, ואח"כ חזרו לפרש על כל ז' המינים. אלא דאכתי אפשר דכוונת הסוגיא גם אם נפרש על ז' המינים אכתי תיקשי, וא"כ למסק' דילפי' מסברא, הדרי' למאי דסי"ל מעיקרא דהאי קרא רק בפת או לכל היותר בחמשת מיני דגן. ואכמ"ל. ולכ' עולה מהסוגיא דאף אם נפרש דקרא דוברכת קאי רק על קמה, מ"מ אם יש פסוק מיותר בהילולים (למ"ד נטע, או אם יליף כרם מגז"ש) א"כ לכל הפחות כרם נמי דאורייתא. ולכ' גם זית נפ"ל במה הצד, אבל דחוהו התוס' בד"ה ואתי. ועוד משמע מהסוגיא דמה דמפורש בו לאחריו כגון קמה ואולי גם כרם, א"כ ק"ו לפניו, אבל גם זה נדחה בתוס' ד"ה לפניו.

⁴⁶⁵ סלת ושמן למנחות, יין לנסכים.

⁴⁶⁶ מימרא דשמואל, ע"ד הברייתא הנ"ל.

כשמסלקין – היו אומרים והארץ נתן לבני אדם.⁴⁶⁸

הנהנה מהעוה"ז בלא ברכה – כאילו גוזל להקב"ה וכנסת ישראל.⁴⁶⁹
והוא מחטיא את הרבים, שאחרים למדין ממנו.

לרחב"פ: כשישראל עושין רצונו של מקום – ואספת דגנך,

כשאין עושין – ולקחתי דגני.

לר"ש: ואספת דגנך – לנהוג מנהג דרך ארץ, וקרא דלא ימוש לאו ככתבן.

לרשב"י: כשישראל עושין רצונו של מקום – מלאכתן נעשית ע"י אחרים,

וכשאין עושין – מלאכתן ע"י עצמן, ואז תורה מה תהא עליה,

ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן.

לאב"י: אלו שעשו כר"ש עלתה בידן, ואלו שעשו כרשב"י לא עלתה בידן.

וכן אמר רבא לרבנן שביומי ניסן ותשרי יעסקו בקציר ובגתות.

קרא דואספת דגנך – לת"א בתוס' מיירי בצדיקים שאינם גמורים,

ולכן אין הקב"ה נוטל להם כרחב"פ, ומאידך לא ננעשית ע"י אחרים כרשב"י,

ולת"ב בתוס' לרחב"פ מיירי בצדיקים ורשב"י פליג.⁴⁷⁰

דורות הראשונים – עשו תורתן קבע ומלאכתן ארעי, זה וזה נתקיימו בידן.

דורות האחרונים – עשו מלאכתן קבע ותורתן ארעי, זה וזה לא נתקיימו בידן.

טבל שראה רק פני החצר – לר' יוחנן מתחייב במעשר מן התורה,

לר' ינאי רק מדרבנן.

טבל שראה פני הבית – לכו"ע מתחייב מה"ת.

טבל שלא ראה פני החצר והבית – פטור לכו"ע מן התורה,

ומדרבנן אסור לאכול אכילת קבע עד שיעשר.⁴⁷¹

דורות הראשונים – היו מכניסין פירותיהן דרך טרקסמון⁴⁷² כדי לחייבן במעשר.

דורות האחרונים – מכניסין דרך גגות חצרות וקרפיפין כדי לפוטרן.

⁴⁶⁷ לרמז דצריך לברך, דעד הברכה הוא לה' והוי כמועל.

⁴⁶⁸ שאם בירכו, שפיר אכלו.

⁴⁶⁹ להקב"ה את ברכתו, ולכנס"י שע"י חטא מניעת הברכה הפירות לוקין. רש"י.

⁴⁷⁰ ע"י תורא"ש דרחב"פ סבר כר"ש, והמפרשים נדחקו מאד בגירסת התוס' שלפנינו ובכוונתם בתי השני.

⁴⁷¹ רש"י. ואין זה קשור למה שהביאו התוס' לענין חצר לר' ינאי, דשם הנידון להתחייב אפי' באכילת ארעי, שמדרבנן עשו חצר כבית, וכאן הנידון באופן שלא נתחייב, דמ"מ אסרו אכילת קבע. ומש"כ בשם רש"י אין הכוונה לרש"י שלפנינו, ומסתבר שיש לגרוס בתוס' פיר"ת, דבכמה מקומות העירו זאת בשמו.

⁴⁷² שערי החצר והבית.

יין

טעמא דקבעו ברכה בפני עצמה על היין – משום דסעיד.⁴⁷³

שמן – אע"ד דאישתני לעילויא, לא קבעו עליו ברכה בפני עצמה, דלא סעיד.⁴⁷⁴
דיני שמן, עיין בסמוך.

הנודר מן ה"מזון" – אסור רק בחמשת מיני דגן.

"כל הזן עלי" – מותר רק במים ומלח.

ערב פסח מן המנחה ולמעלה – אסור לאכול דבר הסועד.

יין בערב פסח – טובא מותר דגריר, פורתא אסור דסעיד.

הקובע סעודתו על היין – אינו מברך ג' ברכות.⁴⁷⁵ אלא כבסמוך.

שבעת המינים מלבד דגן – לחכמים ברכה אחת (מעין ג').

שמן

השונה שמן של תרומה בשוגג – משלם קרן ולא חומש.⁴⁷⁶

הסך שמן של תרומה – משלם קרן וחומש.

השונה שמן זית בלא תערובת – אינו מברך עליו כלל.

האוכל שמן זית ע"י פת – מברך רק על הפת.

(כל שהוא עיקר ועמו טפילה – מברך על העיקר ופוסט את הטפילה)

(אניגרון – מיא דסילקא. אכסיגרון – מיא דכולהו שלקי).

לו.

בריא השונה שמן זית ע"י אניגרון – מברך רק עך האניגרון.⁴⁷⁷

חולה השונה הרבה שמן זית ע"י אניגרון – מברך בורא פרי העץ.

השונה משקין לרפואה – אם אין מהן הנאה, אין מברכין.

אם יש מהן הנאה בלא הרפואה, צריך לברך.

רפואה בשבת:

החושש בגרונו בשבת – לא יערענו בשמן תחילה בשבת.

⁴⁷³ לכי היינו משום דאישתני לעילויא למילתא דסעיד, דקיימי גם הא דאישתני לעילויא, ורק בעינן הא דסעיד כדי לחלק משמן. ובמעיו"ט העתיק דסעיד ומשמח, ולכי בסוגיא הזכירו שמחה רק לבאר הקרא ולא כטעם לברכתו. ומבואר בגמ' דסעיד היינו כששונה פורתא.

⁴⁷⁴ והוא טעם אמאי לא תקנו בורא פרי עץ זית, דבורא פרי הזית בלא"ה ל"ש.

⁴⁷⁵ דבטלה דעתו אצל כל אדם דלא קבעי סעודתיהו על היין.

⁴⁷⁶ קרן ככל מזיק, ותוס' במק"א הקשו ע"ז ואכ"מ, וחיוב חומש הוא רק באכילה.

⁴⁷⁷ והאריכו הפוסקים אי ברכתו בפה"א או שהכל.

לרש"י האיסור דוקא כשמשעה⁴⁷⁸, לתוס' בלא תערובת אסור אף בלא שהייה.⁴⁷⁹

אבל: נותן שמן הרבה לתוך אניגרון ובולע.

לרש"י ע"כ צ"ל או נותן לתוך אניגרון ואז מותר להשהות תחילה,

או בולע, ואז מותר אפי' בשמן לבד.

לתוס' ההיתר דוקא ע"י אניגרון, ושהייה לא מעלה ולא מורידה.

רפואות הניכרות בשבת – אסרו חכמים אטו שחיקת סממנים.

אית ליה עילויא אחרינא:

קמחא דחיטי – לר' יהודה בפה"א, לר"נ שהכל נ"ב.

לרבא אליבא דריו"ח ושמואל בפה"א, לר"נ אין הכרח.⁴⁸⁰

התוס' פירשו דהיינו בקמח בטחינה גסה או מקליות,

אבל: קמח ממש – לא שייך בו בורא פה"א.⁴⁸¹

הכוסס חיטים – מברך בפה"א (עי להלן לז).

קרא חייא וקמחא דשערי – שהכל נ"ב לכו"ע.

שמואל נקט שערי ולא חיטי – לר"י דבחיטי בפה"א,

לר"נ לאשמועין דעל שערי מברכין.⁴⁸²

על המלח ועל זמית⁴⁸³ – שהכל נהיה בדברו.

דבר דאישתני ואית ליה עילויא אחרינא –

לר"נ נתחדש דיורד מדרגתו, משא"כ לר"י.

לא נטעי אדעתא דהכי:

קורא – לר"י בורא פה"א,

לשמואל שהכל נ"ב כיון דסופו להקשות ולא נטעי דיקלא אדעתא דקורא.

להלכה – כשמואל, אע"ג דקלסיה לרב יהודה.

צנון – לכו"ע בפה"א, אע"פ דסופו להקשות, דעל מנת כן ניטע.

תניא: צלף – עליו ותמרות, בפה"א. אביונות וקפריסין, בפע"ה.

⁴⁷⁸ ועוד פירש"י דהאיסור רק כשנותן לפיו ע"מ להשהות, אבל נתן ע"מ לבלוע ובא לשהות, מותר.

⁴⁷⁹ לרש"י יערענו הוא לשון שהייה, לתוס' הוא לשון שתיה לרפואה.

⁴⁸⁰ עיי' בפוסקים שדנו דאי רבא לא קיבל תשובתו דר"נ, הו"ל ר"נ יחיד לגבי רבים.

⁴⁸¹ ולשון תורא"ש דלא מתאכיל כלל, ולא נתפרש להדיא אי כוונת תוס' דאין מברכין עליו כלל, או דברכתו שהכל.

⁴⁸² כיון דאית הנאה מיניה, ואע"ג דקשה לקויאני.

⁴⁸³ רש"י פי' מי מלח, ועיי' במסוה"ש שהביא פירושים נוספים.

דנטעי אינשי צלף גם אדעתא גם אדעתא דעלין ותמרות.

ועי' בסמוך עוד בדיני צלף.⁴⁸⁴

לולבי גפנים – שהכל, דלא נטעי אדעתא דהכי.

שקדים בקטנותן כשאוכלים הקליפה – שהכל.⁴⁸⁵

ועי' עוד בסמוך דיני שקדים.

מדברי הרא"ש

שקדים לעניין מעשר :

למתני' בחולין (כה :) ולת"ק הכל לפי המתיקות, דהיינו :

מתוקים מתעשרין בגדלותן, מרים בקטנותם.

לריב"ז דרש"י⁴⁸⁶ : הכל לפי גמר פרי, דהיינו :

מתוקים ומרים מתעשרים בגדלותן ולא בקטנותן.

לריב"ז לתוס' : במתוקים לא פליג אמתני',

במרים י"א דתמיד פטור וי"א דתמיד חייב.⁴⁸⁷

ופסקו שם כמ"ד זה וזה לפטור אליבא דריב"ז.

ונמצא : מתוקים קטנים – לכו"ע פטורים.

מתוקים גדולים – לכו"ע חייבין.

מרים קטנים – למתני' חייבין.

לריב"ז דרש"י פטורין, לתוס' י"א דפטורין וי"א דחייבים,

ולכו"ע קי"ל דפטורין.

מרים גדולים – למתני' פטורין,

לריב"ז דרש"י חייבין,⁴⁸⁸

לתוס' י"א דחייבין וי"א דפטורין. ולתוס' והרא"ש קי"ל דפטורין.

לעניין ברכה : פסק הבה"ג מרים קטנים בפה"ע,

⁴⁸⁴ משמע להלן דלר"א (דמעשר) גם על התמרות מברך בפה"ע, ולר"ע (שם) גם על הקפריסין בפה"א. ועי' בעמ' ב' דהבה"ג פסק בקפריסין בפה"א, ותוס' פסקו בפה"ע כהאי ברייתא. ומשמע דבתמרות כל הפוסקים מודים דברכתן בפה"א ולית דפוסק כר"א (היינו בודאי, דסגי דיש ספק אי כר"א או כברייתא, להכריע דהאדמה).

⁴⁸⁵ מבואר בפוסקים דהיינו שקדים מתוקים, הניטעין לאכול הגרעינין בגדלותן, ובקטנותם אפשר לאוכלן משום מתיקות הקליפה.

⁴⁸⁶ דפי' זה וזה לפטור, קטנים שבשניהן, זו"ז לחיוב על גדולים שבשניהם, ולא פליגי.

⁴⁸⁷ טעם הפטור, זה מפני שלא גמר פרי זה מפני מרירות, והמחייב, זה משום מתיקות וזה משום גמר פרי.

⁴⁸⁸ וקצת משמע דהכי קי"ל כיון שהורו כמ"ד זו"ז לפטור, ור"ל קטנים ומשמע דגדולים מיד חייבין, דהא לרש"י רק משמעות דורשין איכא ביניהם.

הרא"ש תמה דקיי"ל דמרים קטנים פטורים ממעשר, ובסוגיין מדמי מעשר לברכה. בתחילה רצה הרא"ש לפסוק בקטנים שהכל. ולבסוף מסכים להבה"ג.⁴⁸⁹

בגדולים מרים – פסק הבה"ג דאין לברך כלל, והסכים הרא"ש, אם מיתק אותם ע"י מים וכדו', מברך בפה"ע.

ע"כ מהרא"ש

צלף לעניין ערלה ומעשר כלאים וברכה :

צלף של ערלה בחו"ל –

לר"א (דמעשר להלן) ראוי לנהוג בתמרות אביונות וקפריסין.

לברייטא (דברכה לעיל) ראוי לנהוג באביונות וקפריסין.

לר"ע (במעשר) נוהג רק באביונות. (ועי' להלן לב"ש).

המיקל בערלה בארץ – הלכה כמותו בחו"ל.

ולכן: **למעשה** פסק רב דבחו"ל דזורק מן האביונות ואוכל הקפריסין,

וכן עשה למעשה מר בר רב אשי.

וכן פסק הבה"ג בלשונו שבתוך הגמ' בעמ' ב'.

ואף דלב"ש (דכלאים) יתכן דצלף אינו אילן כלל, א"א להקל כוותיהו בחו"ל.⁴⁹⁰

[**בארץ ישראל** – אין להקל כר"ע, עי' בסמוך].

ועי' בעמ' ב' מדוע לא נאסרין הקפריסין בערלה מדין שומר לפרי.

צלף למעשר – **לר"א** מתעשר מתמרות אביונות וקפריסין,

לר"ע אין מתעשר אלא אביונות בלבד.⁴⁹¹

להלכה – משמע בגמ' דבא"י יש להחמיר כר"א למעשר וערלה.⁴⁹²

[**מעשר אילן** – בארץ גופא מדרבנן, אם אינו ותירוש ויצהר.

ערלה – בארץ מדאורייתא, בחו"ל מדרבנן].

צלף לכלאים בכרם⁴⁹³ – **לב"ש** הוי כלאים, דהוי ספק ירק.

⁴⁸⁹ דגם בסוגיין מצינו לגבי עלין דצלף דלכו"ע פטור ממעשר ואעפ"כ מברכין האדמה, ועי' מעיו"ט מה שתמה בזה.

⁴⁹⁰ דב"ש במקום ב"ה אינה משנה.

⁴⁹¹ ויתכן דברייטא (דברכה) דלעיל היא שיטה שלישית דאביונות וקפריסין מתעשרין.

⁴⁹² ואולי כוונת הגמ' להחמיר כברייטא דברכה ולהוסיף רק קפריסין, ולא בתמרות.

לב"ה לא הוי כלאים, דודאי אילן הוא.

צלף לערלה – לכו"ע נוהג. לב"ה מודאי, לב"ש מספק.

[ולגבי איזה חלקים מהצלף בכלל הערלה – עי' לעיל].

ספק ערלה – בא"י אסור, בסוריא מותר,⁴⁹⁴

בחוצ לארץ יורד ולוקח, ובלבד שלא יראה את המוכר כשהוא לוקט מערלה.

לו:

שומר לפרי – נאסר ג"כ בערלה מגזיה"כ (את הטפל לפרי).

לס"ד דרבא : אם ליתיה בתלוש ל"ה בכלל שומר, ונדחה מנץ דרימון.

לס"ד השניה : אם אינו בשעת גמר פרי, ל"ה בכלל שומר,

ונדחה – למעשה – דקיי"ל דכמעט כל הפירות הוי פרי משויציאו.⁴⁹⁵

למסקנה דרבא : היכא דכי שקלת לשומר לא מיית פירא, ל"ה שומר.

ולכן : קפריסין **דצלף** ל"ה שומר, דכי שקלת לי לא מיית פירי.

נץ דרימון⁴⁹⁶ הוי שומר, דכי שקלת ליה יבש רימונא.

מתחלי דתמרי (כעין קפרס) הוי שומר, דאי שקלת ליה מיית פירא.⁴⁹⁷

טומאת אוכלין – בכביצה.

שומר – מצטרף לטומאת אוכלין. **שומר ע"ג שומר** – אין מצטרף.

פיטמא של רימון – מצטרפת. **הנץ שלו** – אין מצטרף, (שומר ע"ג שומר).

קליפי רימון והנץ שלו – חייבין בערלה (מדין שומר).⁴⁹⁸

קליפי אגוזים (שומר) **והגרעינים** (אוכל) – חייבין בערלה.

גרעיני גודגדניות ואפרסקין ותפוחים וכדו' – ברכתן בפח"ע.

סמדר בענבים – לר"י הוי פרי ואסור בערלה, לחכמים ל"ה פרי ואין בהן ערלה.

בוסר בענבים (והוא גירוע) – לכו"ע הוי פרי. ושיעורו כפול הלבן.

בוסר הפחות מפול – ברכתו בורא פרי האדמה.⁴⁹⁹

⁴⁹³ כלאים בכרם הוא רק בזרע שם ירק ולא בנוטע שם אילן.

⁴⁹⁴ אבל לא לקנות מפרדס דאיתחזק שיש שם גם ערלה.

⁴⁹⁵ אמנם עצם היסוד אין מוכרח להידחות, וייתכן דבאותם פירות דנקראים פרי רק אחר קצת גידול כענבים וחרובין וזיתים, אם יהיה להם שומר שאינו בשלב ההוא, ל"ה בכלל שומר. אבל משמע בגמ' דרבא חידש יסוד זה רק משום הקושיא מקפריסין, וכיון דלמסק' מיישב זאת ביסוד אחר אין סיבה לחדש יסוד זה.

⁴⁹⁶ מבואר בגמ' דל"ה אוכל, והא שומא ע"ג שומר, וליתא בתלוש אבל איתיה בגמר פרי. וכי רש"י דהוא לרימון כקפרס לאביונות.

⁴⁹⁷ ולמסק' לכו"ע תמרי הוי פרי מתחילתו, ואף אי קיימא היסוד הקודם דרבא, דבעי' שומר בשעה שנקרא פרי, שפיר מתקיים הכא.

⁴⁹⁸ ומוכח דדין ערלה כולל גם שומר דשומר.

⁴⁹⁹ כתבו הפוסקים דאין אנו בקיאים בשיעור זה, ואין לברך בפח"ע עד שיהא גדול טובא.

קציצת אילנות – אסור משום לא תשחית את עצה.

כשלא טעין קבא – מותר.

כשמעולה בדמים לעשות ממנה קורות – מותר.

קציצת אילנות בשביעית – אסור כשיש בהן פרי, משום הפסד הפרי.

ואף באופנים דמצד קציצת אילן בעלמא מותר.

[פירות שביעית – ניתנו לאכילה ולא לסחורה ולא להפסד].

מאימתי אין קוצצין את האילנות בשביעית:⁵⁰⁰

לב"ש: כל האילנות – משיוציאו.

לב"ה: החרובין – משישרשו. **הגפנים** – משיגרעו (ולר"י משיוציאו).

הזיתים – משיניצו.

דבר הנוהג בו ערלה בארץ ולא בחו"ל – לבה"ג ברכתו בפה"א.

ולכן פסק דקפריסין ברכתו בורא פה"א.

הר"מ שבתוס' והרא"ש פסקו דברכתו בפה"ע אף בחו"ל.⁵⁰¹

תמצית דברי הרא"ש בסימן ב':

א. שמן זית בפה"ע כשחושש בגרונו ושתי ליה ע"י אניגרון.

ב. ע"י פת פטור, בפני עצמו פטור.

ג. קמחא דחיטי שעושין ממנו פת אין ראוי לבפה"א.

ד. קמח מטחינה גסה או מקליות היינו פלוגתא דבגמ',

ה. הרי"ף פסק כר"נ דשהכל ולא מטעמיה, י"א דהלכה בפה"א.

מיישב דהרי"ף בקמח דק לא מקליות, ולפ"ז בקליות לכו"ע בפה"א.

למעשה הכרעת הרא"ש גם בזה לברך שהכל.

תמצית דברי הרא"ש בסימן ג':

א. קרא חיילא וקמחא דשערי שהכל.

ב. קורא הלכה כשמואל דשהכל.

⁵⁰⁰ שורש הנידון מאימתי נקרא פרי, דמאז אסור לקצוץ משום הפסד הפרי.

⁵⁰¹ ובתרי"י מיישב דעת הבה"ג שנפסק ברי"ף. ונראה מדבריהם דהכל מודים דאי בא"י הוי פרי בודאי, ורק מקילים בחו"ל כהמיקל, הוי בפה"ע לכו"ע, ואי בארץ מחמירים רק מספק, א"כ לגבי ברכה יש להקל ולכו"ע בפה"א, ופליגי הרי"ף והתוס' בטעם ערלה דקפריסין בא"י, להבה"ג והרי"ף ותרי"י הוי מספק ולכן בפה"א, ולהר"מ שבתוס' ולהרא"ש הוי בודאי, ולכן בפה"ע. ויל"ע.

- ג. לולבי גפנים ושקדים דקין שאוכלים בקליפתם החיצונה שהכל.
- ד. שקדים המרים, ע"י באריכות לעיל.
- מסקנתו כבה"ג קטנים בפה"ע, גדולים בלא מיתוק פטור, במיתק בפה"ע.
- ה. צלף של ערלה בחו"ל זורק אביונות ואוכל קפריסין, בארץ ישראל אין להקל כר"ע.
- ו. לבה"ג והרי"ף ברכת הקפריסין בפה"א, מסק' הרא"ש בפה"ע.
- ז. לגבי יין, ע"י בס"ד בשבוע הבא.

תמצית הרא"ש בסימנים ד ו-ה :

- א. קליפי רימון ונץ שלו וקליפי אגוזים חייבים בערלה מדין שומר.
- ב. גרעיני אגוזים חייבים בערלה, דהו פרי.
- ג. גרעיני פירות ברכת בפה"ע, ובלבד שלא יהו מרים.
- ד. מאימתי אין קוצצים בשביעית, לב"ה החרובין וכו',
- ה. אין מברכין בפה"ע על בוסר פחות מפול הלבן, אלא בפה"א.
- בספק אם הוא כפול הלבן, יברך בפה"א,
- דקיי"ל דיוצא בדיעבד בפה"א גם על פירות האילן.
- ו. בשאר אילנות – מברכים בפה"ע משיוציאו. (חוץ מחרוב וזית).

ע"כ מהרא"ש

- פלפלי יבישתא** – לרב ששת שהכל, לרבא לא כלום, והלכה כרבא.
- פלפלי רטיבתא** – בורא פרי האדמה.⁵⁰²
- זנגבילא**⁵⁰³ **רטיבתא** – בורא פרי האדמה,
- וכשבא מבי הנדואי – שרי, ואין בו משום בישולי וגיעולי נכרים.
- זנגבילא יבישתא** – לרבא לא כלום.⁵⁰⁴
- ביום הכיפורים: כס פלפלי זנגבילא יבישתא** – לרבא פטור.⁵⁰⁵
- רטובים** – חייב כרת.
- ערלה: פלפלים** – חייבים.⁵⁰⁶

⁵⁰² בגמ' לא נתפרש ברכתו [רק על המלתא דהוא בפה"א], אלא שכ"כ התוס', ויש הרבה פוסקים דס"ל ברטיבתא בפה"ע, דהא חזינן לגבי ערלה דהוי אילן. ורטיבתא פ"י תוס' כגון ליטוארי"ו, ורש"י כתב זאת על המלתא דלהלן, וכ"כ זאת תוס' גם על גרופלי, ונראה דליטוארי"ו היינו תרגום של מרקחת.

⁵⁰³ תוס' כתבו דהיינו זנזיבר"ו, ובפשטות הגמ' היינו המלתא.

⁵⁰⁴ יתכן דלרב ששת גם בזה שהכל.

⁵⁰⁵ ע"י בפוסקים אי מותר או אסור, ולר"ש יתכן דחייב, דהא בגמ' מדמי לברכה.

קלו של גרופלי⁵⁰⁷ – ברטיבתא (ליטוארי"ו) מברכין⁵⁰⁸, ביבישתא אין מברכין.

קנמון (קניל"א) – מברכין בפה"א גם ביבישתא.⁵⁰⁹

צוקר"ו – בורא פרי העץ.⁵¹⁰

אגוז מושקד"א – בורא פרי העץ גם ביבש.⁵¹¹

דייסא גרידא⁵¹² – בורא מיני מזונות.

חביץ קדירה⁵¹³ ודייסא כעין חביץ קדירה⁵¹⁴ –

לר"י שהכל, לר"כ במ"מ, והלכה כר"כ.

חמשת המינין – ברכתן במ"מ אף בתערובות.⁵¹⁵

אורז ודוחן – לרב ושמואל, אף בעיניה אין ברכתן במ"מ, ועי' להלן.

לז.

אורז ודוחן

אורז – לריו"ח בן נורי הוי מין דגן לכל ענין.

[המוציא, ברהמ"ז, חמץ ומצה].

לרב ושמואל אינו מין דגן ולא דמי לו כלל.

להלכה, אינו מין דגן, אבל דינו שוה לבמ"מ.⁵¹⁶

דוחן – לר"ש אינו כמין דגן, ובזה יתכן דהלכה כמותם.⁵¹⁷

[לר"ג: פת אורז ודוחן – לאחריהם מעין ג'].

⁵⁰⁶ אע"ג דהובא משמיה דר"מ, נראה דנקטוהו להלכה, מדמקשינן מיניה על רבא.

⁵⁰⁷ קיסמין של ציפורן.

⁵⁰⁸ תוס' לא פירשו להדיא הברכה, ומשמע דבפה"א.

⁵⁰⁹ שדרכו להאכל כך. תוס'. ומש"כ עץ כוונתם קיסמין של קינמון, אבל גדל על הארץ כמש"כ תוס'.

⁵¹⁰ ולהרמב"ם שהכל. וכן נקטו הפוסקים משום ספק ברכה.

⁵¹¹ שכך דרכו.

⁵¹² חיטין כתושות ומבושלות במים, והיינו מעשה קדירה דלכו"ע במ"מ.

⁵¹³ מאכל קפוי מקמח דבש ושמן (ונקרא אברושד"י).

⁵¹⁴ חיטין כתושות ומבושלות בדבש, והיינו פלוגתייהו דלמר דובשא עיקר, ולמר סמידא עיקר.

⁵¹⁵ והיינו שכך היא ברכת התערובת, ויתכן שלר"כ לפעמים שהכל, אלא דקיי"ל כרב ושמואל.

⁵¹⁶ בפת אורז ובמעשה קדירה מאורז דהוי מידי דזיין כעין דגן ושייך בו מזונות. אמנם לגבי ברכה אחרונה אין בו חשיבות דגן ולא תיקנו בו מעין ג', וכדלהלן.

⁵¹⁷ גם ריו"ח ב"נ לא מצאנו שאמר גבי דוחן דהוי דגן.

ונמצא :

פת אורז – לריו"ח ב"נ המוציא וג' ברכות.

לריו"ש שהכל ובו"נ, [לר"ג מעין ג'], להלכה במ"מ ובו"נ.

פת דוחן – לר"ג מעין ג', לריו"ש שהכל ובו"נ, ויתכן שהלכה כמותם.⁵¹⁸

מעשה קדירה מאורז – לריו"ש שהכל ובו"נ, לר"ג מעין ג', להלכה במ"מ ובו"נ.⁵¹⁹

הכוסס את האורז – בורא פה"א.

טחנו אפאו ובשלו – לריו"ח ב"נ המוציא וג' ברכות (כשהפרוסות קיימות).

להלכה אף כשהפרוסות קיימות מזונות ובו"נ,⁵²⁰

לר"ג בפרוסות קיימות מברך מעין ג'.⁵²¹

אורז – לרש"י מי"ל וי"מ ריז"ו, **דוחן** – לרש"י פני"ץ וי"מ מי"ל.⁵²²

חמץ מאורז – לריוחב"נ ענוש כרת, לרבנן מותר.

מצה מאורז – לריוחב"נ יוצא בה ידי חובתו בפסח, משא"כ לרבנן.

ביאור ברכת בורא נפשות – "חסרונם" כמו לחם ומים,

"להחיות" הם הדברים הנבראים לתענוג.

נוסח החתימה – ברוך חי העולמים. ולהירושלמי ברוך אתה ה' חי העולמים.

חטה

הכוסס את החטה – מברך עליה בורא פרי האדמה.

ולרבי יהודה בורא מיני זרעים.

לאחריה – למסק' ר"ת בו"נ,

ולר"י מספק"ל דיתכן מעין ג' ויאמר על האדמה ועל פרי האדמה.

ולר"י נכון להחמיר שלא יאכלו קליות או חיטין שלוקות⁵²³ אלא בתוך הסעודה.

פת דגן – לכו"ע המוציא וג' ברכות.

מעשה קדירה מדגן – לפניו : במ"מ. והיינו כגון חילקא וטרגיס טיסני וערסן.⁵²⁴

⁵¹⁸ ולפ"ז גם אגן נצטרך לידחק "כמעשה קדירה ולא כמעשה קדירה". ודו"ק.

⁵¹⁹ וגם לריוחב"נ כן, אלא דלדידי' משום דאורז הוא דגן, ולדידן אע"פ שאינו דגן.

⁵²⁰ ואע"ג דתניא מעין ג', משבשינן לה ומגיהין בו"נ. ומברייטא זו איתותבו רי"ש, דלדידהו בכל גוויי שהכל ובו"נ. ומשמע דגם באין קיימות הכי דינא, דסו"ס לא גרע ממעשה קדירה.

⁵²¹ דבתחילה מוקמין כר"ג ואתי לן שפיר. ומשמע הלשון דגם באין קיימות הכי דינא.

⁵²² ונפ"מ לדינא, דמעשה קדירה דאורז במ"מ משא"כ מעשה קדירה דדוחן.

⁵²³ שלא נתמעכו יפה, דא"כ הוי דייסא דהוי מעין ג'.

⁵²⁴ שנחלקת החטה במכתשת לתרי, או תלת או ארבע או חמש. לפנינו זריז הוא לארבע, והב"ח הגיה ברש"י ע"פ גמ' מו"ק טיסני.

לאחריה: לר"ג ג' ברכות, ולחכמים מעין ג', על המחיה ועל הכלכלה.
טחנה אפאה ובישלה – בזמן שהפרוסות קיימות, המוציא וג' ברכות.
 אין הפרוסות קיימות, במ"מ ומעין ג'.⁵²⁵ ולר"ג ג' ברכות.
גדר פרוסות קיימות – לרש"י שלא נמוחו בבישולן.
לתוס' בשם י"מ כשלא שרוי במים כ"כ שתישבר הפרוסה כשיקחנה.
 ובעמ' ב' הביאו **מירושלמי** דהיינו שיש בהם כזית.⁵²⁶

שבעת המינים והיינו חמשת מיני הפירות מלבד הדגן (חטה ושעורה):
 לר"ג ג' ברכות, [למסק' תוס' דווקא כגון ששותה בקביעות],
לחכמים מעין ג', על הארץ ועל הפירות, או על הגפן.
 יחיד ורבים הלכה כרבים, ועבד ר"ע עובדא כרבנן.
 לר"ג צריכין זימון, וי"א דברכה כזו טעונה כוס.⁵²⁷
 למ"ד דרך בג' טעונה כוס:
 רק המזמן ישתה היין ויברך שוב לעצמו ג' ברכות בלא כוס.
 והשומעין לא ישתו כלל.⁵²⁸
 ולמ"ד דגם ביחיד טעונה כוס: ישתה רק מלוא לוגמיו ולא בקביעות,⁵²⁹
 ואז מודה ר"ג דסגי מעין ג' וא"צ זימון ולא כוס.

לז:

ריהטא⁵³⁰ **דחקלאי** – במ"מ, דמפשי ביה קמחא.
ריהטא דמחוזא – ס"ד דרבא שהכל, ומסיק במ"מ.⁵³¹

חביצא:

לר' יוסף: יש בו פירורין כזית, המוציא וג' ברכות.
 אין בו פירורין כזית, במ"מ ומעין ג'.

⁵²⁵ דבטל ממנו דין לחם, והדר דינו כמעשה קדירה.

⁵²⁶ ועיי"ש באריכות דלרש"י דחביץ דעמ' ב' היינו נתבשלו, והוא ממש כדהכא, א"כ לרב יוסף תלוי בכזית וכהירושלמי, ולמסק' תלוי בתואר לחם, וכוונת הירושלמי דדרך כלל בכזית יש תואר לחם, אבל אם יהי תואר לחם בפחות, יהי ג"כ המוציא וג' ברכות. אמנם לתוס' שם חביץ הוא פירורין נדבקין בלא בישול, וכל דברי ר' יוסף ומסק' דעמ' ב' לא שייכי להכא.

⁵²⁷ י"א דווקא בג' וי"א דאפי' ביחיד. ועי' מהרש"א שפי' את התוס' עפ"ז, וכדלהלן.

⁵²⁸ דאם ישתו (לס"ד דתוס' אפי' בלא קביעות) יתחייבו כולן בג' ברכות ובזימון על הכוס ואין לדבר סוף.

⁵²⁹ ויכולין שלשתן לשתות באופן זה.

⁵³⁰ הוא חביץ קדירה.

⁵³¹ אע"ג דלא מפשי קמחא, מ"מ כל שיש בו וכו' וא"א לומר דובשא עיקר.

למסק' דר"ש ורבא: אם יש בו תואר לחם – אף בלא כזית, ברכתו המוציא.
פירוש חביצא – לרש"י נתבשלו בו הפירורין, וא"כ היינו סוגיא דאפאה ובישלה.
 ור' יוסף מפרש פרוסות קיימות, בכזית, כהירושלמי.
 ור"ש ורבא מפרשי פרוסות קיימות, תואר לחם, ובדרך כלל הוא בכזית.⁵³²
לתוס': חביצא, היינו פירורין הנדבקין יחד ע"י מרק או חלב.
 ואינו ענין כלל להסוגי' דעמ' א' דאפאה ובישלה.
דבישלה, תלוי בפרוסות קיימות, כל חד כדמפרש לה.
ובנדבקי, לר' יוסף בכזית, ולמסק' בתואר לחם.
הלכה – כרבא דביש תואר לחם מברך המוציא אע"פ שאין כזית.
לרש"י דין זה גם בנתבשלו, **לתוס'** י"ל דדוקא בלא נתבשלו.
תואר לחם – פי' תוס' כששרויין במים, כל זמן שלא נתלבנו המים.
 וכן נהג ר"ד ממין, להשרות עד שיתלבן, ואוכלן בלא ג' ברכות.

המקריב מנחות בירושלים – אומר שהיינו.
לרש"י כאן בבעה"ב המתנדב.⁵³³ **לרש"י במנחות** בכהן שלא הקריב מעולם.
לתוס' בכהן המקריב לראשונה במשמרתו.
 [כ"ד משמרות היו, וכל שבת מתחדשת משמרה אחרת].
נטלן הכהן לאוכלן – מברך המוציא.
לר' יוסף: היינו לחכמים דפותתן לכזית,⁵³⁴
 אבל לתנא דבי ר"י דפותתן עד שמחזירן לסלתן, אינו מברך המוציא.
עירסן או בא מלחם גדול – לרב יוסף מברך המוציא לכו"ע.⁵³⁵
 וה"ה דיוצא בהן ידי מצה לר' יוסף.
למסק' דר"ש ורבא: מברך המוציא משום שיש בהן תואר לחם.⁵³⁶
 כל המנחות באות מצה.
קודם קמיצה – פותתן, לחכמים בכזית, לתנא דבי ר"י עד שיחזירן לסלתן.

ליקט מחמשת מיני דגן כזית ואכלן בכדי אכילת פרס –

⁵³² והיינו דאם יהי' תואר לחם אף בפחות מכזית יהי' ברכתו המוציא.

⁵³³ אם לא הביא מנחות זה ימים רבים. רש"י.

⁵³⁴ לרש"י צ"ל דכיון דנטגנין בשמן, דומין לחביצא. ולתוס' היינו חביצא שנדבקין ע"י השמן.

⁵³⁵ עירסן שחזר וגבלן ואפאן. ויתכן דלמסק' דר"י לא קאי הא דעירסן. והא דבא מלחם גדול הוא חידוש עצום לדינא, אלא דלא קיי"ל כר' יוסף. ועי' תורא"ש דדעת אב"י דמנחות אינו כחביצא, ולכן הוי המוציא בכל גוונא. ואכמ"ל.

⁵³⁶ או דלא דמי כלל לחביצא, מאיזה טעם.

אם חמץ הוא ענוש כרת, ואם מצה הוא אדם יוצא בו יד"ח בפסח.⁵³⁷
כדי אכילת פרס – היינו בכדי אכילת פת של ארבעה כביצים.

טרוקנין – חייבין בחלה.⁵³⁸ והיינו כובא דארעא.⁵³⁹

ועי' דינו להלן לענין ברכה, ולענין פסח.

טריטא – פטורה מן החלה.

י"מ גביל מרתח.⁵⁴⁰ **וי"מ** נהמא דהנדקא.⁵⁴¹

וי"מ לחם העשוי לכותח, העשוי כלימודין וכדלהלן.

לחם העשוי לכותח – כעבין חיבין בחלה, כלמודין פטורין.

רש"י פירש העשוי בחמה, ולתוס' בכה"ג חייבין בכל אופן.⁵⁴²

ולתוס' היינו בעיסה שתחילתה סופגנין.⁵⁴³

כללי חלה:

תחילתו עיסה וסופו סופגנין – חייבת בחלה.

תחילתו סופגנין וסופו עיסה – חייבת בחלה.

תחילתו סופגנין וסופו סופגנין – פטורה.

ניבלש ורישאליש – תחילתן עיסה וחייבין בחלה,

לס"ד דר"ת אין ברכתן המוציא, ומסיק דברכתן המוציא.

העושה עיסתו בצק כדי לחלקה – פטורין מן החלה.

ורימשייש – **לתוס'** פשיטא דחייבין בחלה, דתחילתן עיסה.

רבנו יחיאל מסופק דפעמים מחלקן, ומצריך להפריש חלה בלא ברכה.

וברכתן: במ"מ (דאין להם תואר לחם) ומעין ג'.

תחילתו סופגנין וסופו עיסה – חייבין בחלה וכנ"ל וברכתן המוציא.

בלילתו רכה דהיינו סופגנין וסופו בתנור – חייבין כנ"ל.

בלילתו רכה וסופו בכירה או אילפס בלא מים ושמן –

⁵³⁷ לתוס' החידוש דכל המינין מצטרפין לחמץ או למצה, ולרש"י מיירי בליקטן מן המנחות אלא דמיירי לתנא דבי ר"י. והתוס' תמהו דאין מצה במנחות, ובתורא"ש הוסיף עוד קושיות עצומות, יעו"ש.

⁵³⁸ להגר"א, וכ"ה בראשונים ע"פ ירושלמי, אין דעה דפטורין.

⁵³⁹ מים וקמח ע"ג חלה שבכירה, וקמ"ל דאפייתו נחשבת אפייה אע"ג דבלילתו רכה.

⁵⁴⁰ שופכין קמח ומים על כירה מוסקת.

⁵⁴¹ בצק האפוי בשפוד ומושחין תמיד.

⁵⁴² כיון דתחילתו עיסה, אע"פ שאין סופו באפייה חשובה.

⁵⁴³ כן פי' מהרש"א בכוונת תוס', ולכן כשגם סופה כעין סופגנין, פטורה.

לר"ל פטור, לריו"ח חייב ומברכין עליו המוציא.⁵⁴⁴

ניליש – במ"מ דהוי גובלא בעלמא. ואם קבע, ע"י בסמוך.

בונייש – פטורין מחלה, דתחילתן סופגנין וסופן סופגנין, (טיגון בשמן).

לח.

כובא דארעא – במ"מ, דגובלא בעלמא הוא, אע"ג דחייב בחלה.

הקובע סעודתו עליו – המוציא וג' ברכות.

הקובע על ניליש כגון בפורים – המוציא.

הר"מ היה מסופק על הקביעות, וצוה לפטור בפת.⁵⁴⁵

דובשא דתמרי – לר"א העץ, ופסק מר בר"א דר"י דשהכל.⁵⁴⁶

וכן נחלקו ביין תפוחים וחומץ ספוניות ושאר מי פירות.

דבש תמרים ויין תפוחים וחומץ ספוניות ומי פירות **של תרומה** –

ר"א מחייב קרן וחומש לשותה בשוגג ור' יהושע פוטר.

זיתים וענבים של תרומה – לכו"ע חייב קרן וחומש, דל"ה זיעה בעלמא.

טרימא⁵⁴⁷ **דתמרי** – ברכתן בורא פרי העץ.

תמרי דתרומה – מותר לעשות מהן טרימא, ואסור לעשות מהן שכר.

טרימא דשומשמי או דקורטמי או דפורצני – לא נתפרש להדיא.⁵⁴⁸

ערלה – רק ביין ושמן ולא בשאר מי פירות.

שכר שעורים – ברכתו שהכל, וכ"פ בה"ג.

אף כשיתכן שיש מהן כזית בכדי אכילת פרס.⁵⁴⁹

וכלל הוא: **העשוי לשותה** – ברכתו שהכל אף אי יש בו מה' המינין.

שתיתא⁵⁵⁰ **עבה** – מזונות. **רכה** – שהכל.⁵⁵¹

ואע"ג דבשתיתא רכה מכוין לרפואה, כיון דאית לי הנאה מברך.

⁵⁴⁴ וכלל הוא בירושלמי כל שהאור תחתיו חייב בחלה ומברכין עליו המוציא.

⁵⁴⁵ משמע מתוס' דספיקו הי' במציאות הקביעות ולא בגדר הניליש אי הוי פת או מעשה קדירה.

⁵⁴⁶ לבה"ג היינו רק בעירב מים, אבל דבש בעין בפה"ע, ולתוס' היינו גם בעין.

⁵⁴⁷ היינו דבר הכתוש קצת ואינו מרוסק.

⁵⁴⁸ ומשמע דכלל הוא דקיימא במילתיה, ומברך כברכתו הראשונה.

⁵⁴⁹ א. דאין ממשות שעורים. ב. דיש בו עלויה אחרינא. ג. בשתייה ל"ש מזונות, ע"י להלן גבי שתיתא.

⁵⁵⁰ קמח קליות שנותנין לתוכו דבש.

⁵⁵¹ לשון הגמ' דלרפואה עבדא. ובראשונים מבואר דעיקר הטעם דהוי שתיה.

נתינת מים בשבת למורסן – פליגי רבי וריבר"י אי הוי גיבול.

בחישה בשתינתא רכה – שוין דמותר.

לשתות בשבת שתינתא וזיתוס המצרי – מותר.⁵⁵²

כל האוכלין אוכל אדם לרפואה בשבת, וכן כל המשקין.

לס"ד דר' יוסף דוקא כשאין עיקרו לרפואה, **ומסקינן** אפי' עיקרו לרפואה.

אמר מוציא לחם מן הארץ – יצא לכו"ע.⁵⁵³

המוציא – לרבנן כך צריך לומר⁵⁵⁴, **ולרבי נחמיה לא יצא**.⁵⁵⁵

בר רב זביד בירך מוציא, לאפוקי נפשיה מפלוגתא.

והלכה כרבנן דיש לומר המוציא לחם מן הארץ.⁵⁵⁶

יש לבצוע בשתי ידיו, **בעשר אצבעות**.⁵⁵⁷

לח:

שלקות:

לרב ושמואל ורחב"א בשם ר' יוחנן בורא פרי האדמה.⁵⁵⁸

לר' בנימין בר יפת בשם ריו"ח שהכל, וכך שמע ממנו עולא,

וכן שמעו ר' חסדא ור' נחמן מעולא משמיה דר' יוחנן.

ר"ח לפי שמועתו אמר דלא פליגי, אלא:

תחילתו בפה"א כגון תומי וכרתי – שלקו שהכל.⁵⁵⁹

תחילתו שהכל כגון כרוב סלקא וקרא – שלקו בפה"א.

ר"נ לפי שמועתו אמר דפליגי:

רב ושמואל כר"מ (גבי מצה מבושלת) **וריו"ח כר' יוסי**.

ודחינן דאף ר' יוסי מצי להודות דשלקות בפה"א.

⁵⁵² דגם בריאין אוכלין לפעמים, וכשאין מוכח דהוא לרפואה התירו.

⁵⁵³ דבעינן שיהא משמע לשעבר, ומוציא לשעבר הוא כדמוכח בקרא דמוציאם ממצרים.

⁵⁵⁴ כדמשמע מקרא דהמוציא לך מים, ולר"נ עדיין מוציא.

⁵⁵⁵ כדמוכח מהמוציא אתכם, ורבנן מיישבי ליה דקאי על אחר שייצאו.

⁵⁵⁶ וכתבו הפוסקים דמ"מ אם אמר מוציא, יצא. והטעם לברך המוציא שלא יתערבב העולם-מוציא. ירושלמי. וללחם-מן לא חששו, כיון שנתייחד על קרא דמצמיח חציר וגו'.

⁵⁵⁷ נגד קרא דמצמיח, ועי' שו"ע נגד י" מצוות שבפת ונגד כמה וכמה פסוקים.

⁵⁵⁸ היינו דקיימי במלתייהו, ואם היו שלקות מפרי העץ ברכתן בפה"ע, כדמוכח מזית מליח, עי' גה"ש להלן (לט.).

⁵⁵⁹ תוס' כתבו בשם הר"י דר"נ לא ס"ל האי חילוקא, ורחב"א נמי קאמר משמיה דריו"ח בכל שלקות. (שאל"כ הי' אפשר להעמיד את רב"י רק בתומי וכרתי ולא יחלוק עם רחב"א ולא תיקשי קושיות דר"ז). ותוס' עצמם משמע דס"ל דר"נ ורחב"א מצו מודי זה לזה. ועי' תוס' דתומי וכרתי נגרעין בעצמותם ע"י הבישול, אלא דמקבלים טעם מהתבשיל.

[רקיק השרוי – יוצאין בו ידי מצה.

מבושל – לר"מ יוצאין בו אם לא נימוח, לר"י אין יוצאין⁵⁶⁰].

בפלוגתא דר' בנימין בר יפת ורחב"א בדעת ר' יוחנן:

לרנב"י הא דרבב"י שבשתא.

וכן אמר ר"ז דרחב"א דייק ומהדר תלמודיה קמיה דריו"ח.

וכן הורה להדיא ריו"ח דתורמוס ברכתו בפה"א.

[ראייתו מדבירך ריו"ח בסוף על זית מליח נדחית, די"ל דברך בוי"נ].

אביי דייק ממתני' כמ"ד שלקות מברכין עליהו בפה"א.

מליח – כרותח, ודינו כשלקות.

שלקות דז' המינין – למ"ד במילתייהו קיימא מברך אחריהן מעין שלוש,

ולמ"ד לאו במילתייהו קיימא, י"ל דברכתן בורא נפשות.⁵⁶¹

[**ירקות של מרור** – יוצא בפסח בהן ובקלח שלהן.

ולא בכבושין ואף לא בשלוקין ואף לא במבושלין.

ואף דקי"ל שלקות קיימי במילתייהו, בעינן טעם מרור וליכא].

פסקו התוס' להלכה:

דבר שטוב חי כמבושל ומבושל כחי, כגון קטניות ותפוחים –

יש להם ברכה הראשונה. (קטניות בפה"א, תפוחים בפה"ע).

וכן: יין מבושל – בורא פרי הגפן.

דבר שטוב יותר כשמבושל, כגון קרא סלקא וכרוב –

כשהן חיים, שהכל. מבושלין, בפה"א.

וכן: ערמוניות (מסוג מסוים) וחבושים – בתחילה שהכל, מבושלין בפה"ע.

(ערמוניות שקורים לומבירדש – אפי' בתחילה בפה"ע).

דבר המתקלקל בבישולו כגון תומי וكرתי –

לרבינו יהודה: כשהם חיים בפה"א, מבושלים שהכל.⁵⁶²

להרי"ף: גם בזה קי"ל דשלקות בפה"א.⁵⁶³

⁵⁶⁰ ומסקינן דטעמיה לא משום דמבושל לא קיים במילתי', אלא משום דבעינן טעם מצה וליכא.

⁵⁶¹ לס"ד דר"ז לא יברך כלום.

⁵⁶² אע"ג דר"ח חידש סברא זו רק כדי ליישב דלא יפלגו ריו"ח, ולפי האמת דשבשתא הוא משמיה דריו"ח א"צ לזה, מ"מ סברתו אמת, ואין הכרח דחלקו עליו ר"נ ורחב"א.

אגוז מטוגן בדבש – בפה"ע, דאגוז עיקר.⁵⁶⁴

לט.

שיעור לברכות:

ברכה ראשונה – מברכין אפי' על פחות מכשיעור באכילה ושתיה.

ברכה אחרונה – באכילה, רק על כזית בינוני-אגורי.⁵⁶⁵

בשתיה, לתוס' רק על מלא לוגמיו,

לר"י מברכין בו"נ אפי' בבציר משעורא.⁵⁶⁶ ול"נ לתוס'.

זית בינוני – אין מברכין אחריו, דבלא גרעין בצר משעורא.

זית גדול – משכחת לה, שבלא גרעין יהי' כזית בינוני.

בריה כגון זית בינוני שהובא שלם⁵⁶⁷ –

להירושלמי מברכין אחריו אפי' פחות מכשיעור,

להבבלי: לת"א בתוס' חולק והלכה כהבבלי, לת"ב בתוס' יתכן דהבבלי מודה.⁵⁶⁸

ר' יוחנן בירך אחר זית מליח.

הבבלי מוקים לה בזית גדול ונשאר שיעור אף בלא גרעינו.

הירושלמי מוקים לה בבריה, דמברכין אף בפחות מכזית.

ברך על פרי או ירק ונפלו מידו ונטל אחר במקומו –

צריך לחזור ולברך, ויאמר לפני כן בשכמל"ו.

[על כל ברכה לבטלה, נכון לומר בשכמל"ו].

אמת המים – מברך שפיר, כיון דדעתו על המים שיבואו.

תלמידי בר קפרא הביאו לפניהם כרוב ודורמסקין⁵⁶⁹ ופרגיות:

⁵⁶³ דלדעתו ר"נ ורחב"א פליגי על ר"ח (כדלעיל בהערה 58) והלכה כמותם.

⁵⁶⁴ עי' בפוסקים דיש כאן רבותא, דהאגוז המבושל בלא דבש מתקלקל, וכל עילוויו הוא ע"י הדבש, ואעפ"כ הוא העיקר. ועי' בפוסקים משי"כ לחלק דבתומי וכרתי ניתנין לתבשיל כדי להשביח הבשר, וכאן הדבש ניתן להשביח האגוז. ודו"ק.

⁵⁶⁵ ששמנו אגור בתוכו, ושמו אברוטי או סמרוסי. והיינו עם גרעינו.

⁵⁶⁶ במק"א העתיקו תוס' דר"י מספקא ליה.

⁵⁶⁷ וכגון פרידה אחת של ענב או פרידה אחת של רימון.

⁵⁶⁸ ד"ל דהבבלי הבין דהעובדא היתה בזית שהוסר גרעינו מקודם, ועי' בפוסקים דהוי ספק וכדאי שלא יכניס עצמו לזה לאכול בריה פחות מכזית.

⁵⁶⁹ רשי"י קיבל מרביותיו דהוא פרי מסוים. ומבואר בראשונים דרשי"י הבין דהוא חי, וע"כ תמה דע"כ הי' צריך להקדים עליו בפה"ע. ומיישבים ד"ל במבושל (כמו שהבין הרעק"א ברשי"י עצמו, וע"כ תמה על קושיתו), אלא דעדיין קשה קו' התוס'. ולכן פירש"י ותוס' דהוא שלקות דירקות.

קפץ אחד וברך שהכל על הפרגיות, ולגלג עליו חברו.

ס"ד: דהמברך ס"ל דשלקות שהכל, ובירך על הפרגיות דחביב עדיף.

ומלגלג ס"ל דשלקות בפה"א ועדיף משהכל אף דהוא חביב.

למסק': לכו"ע שלקות שהכל, ופליגי בחביב ומידי דזיין מי קודם.⁵⁷⁰

להוציא את חברו הבקי – אפשר רק בקביעות.

לרש"י: היה זה בסעודת פת, ומ"מ בירכו כיון דהוי שלא מחמת הסעודה.

ולתוס': מיירי בהסבו והוי קביעות בזמנם אף בלא פת.

למעשה – כתבו תוס' דאין לנו שום הסיבה אלא בפת.

וצריך כל אחד לברך בעצמו על כל דבר, הן בפירות והן ביין.

ברכה אחרונה על פירות – אין מזמנין.⁵⁷¹

כמה דיני קדימה:

שני מיני פירות⁵⁷² – חביב עדיף. וכן דברים שברכתם שהכל.

בפה"א קודמת לשהכל, אף כשהשהכל חביב.

פירות העץ שא' מהן מז' המינין – ז' המינין קודם.⁵⁷³

גרגלידי דלפתא: פרימא רבא – בפה"א.

פרימא זוטא – לר"ה שהכל, ולר"י בפה"א.⁵⁷⁴

תבשילא דסלקא דלא מפשו ביה קמחא – פשיטא דבפה"א.

תבשילא דלפתא דמפשו ביה קמחא –

ס"ד דרב אשי דבמ"מ, ומסיק דבורא פה"א, דקמח רק לדבק.

[תבשיל של תרדין] – יפה ללב וטוב לעינים וכ"ש לבני מעיים.⁵⁷⁵

מיא דסלקא – כסלקא. **מיא דלפתא** – כלפתא.

מיא דכולהו שלקי – ככולהו שלקי, ולא דמי למי פירות דשהכל.⁵⁷⁶

⁵⁷⁰ וכיון דקיי"ל שלקות בפה"א, לא הובא בפוסקים כלל דין קדימה במידי דזיין כגון כרוב.

⁵⁷¹ היינו להוציא את חברו. ועיי' תוס' לעיל דבז' המינין לר"י מזמנין.

⁵⁷² ושניהם פרי העץ או שניהם פרי האדמה.

⁵⁷³ קצת משמע מלשון תוס' דאע"ג שהשני חביב לו טפי, ובפוסקים נחלקו בזה כידוע. ובפה"ע קודם לשהכל מק"ו מבפה"א אף נגד חביב. ובפה"ע לגבי פה"א כשהפ"א חביב, נחלקו הפוסקים.

⁵⁷⁴ וכן נקטו הפוסקים דאין דבר נגרע מברכתו משום שנחתך לחתיכות קטנות.

⁵⁷⁵ ועיי' בגמ' אופן בישולו.

מיא דשיבתא – מסקינן דלמתוקי טעמא עבידא. ומברכין בפה"א.
[השבת משנתנה טעם בקדירה – אין בה משום תרומה,
ואינה מטמאה טומאת אוכלין].

פת צנומה בקערה [יבשה שרויה] –

כתבו תוס' דבפני עצמה ודאי ברכתה המוציא.⁵⁷⁷

שלמה וצנומה לפניו, וצנומה חביבה עליו –

לר"ח בר אשי חביב עדיף, ולר"ח שלמה עדיף.

ברכת המוציא – לר' חייא צריך שתכלה ברכה עם פריסת הפת.

ולרבא מברך כל הברכה ואח"כ בוצע.

לט:

נהרדעי עבדי כר"ח ורבנן כרבא. והלכה כרבא.

לרש"י: גם לרבא חותך מעט⁵⁷⁸ קודם שיברך, למעט ההפסק.

ויש נוהגין שלא לחתוך כלום, ואין לנהוג כמותם אלא בשבת.⁵⁷⁹

וכשמוציא אחרים – ימתין עד שיכלה אמן מפי רוב העונים.

בטעמא דר"ה לא לבצוע לגמרי קודם שמברך –

להבבלי משום חשיבות הברכה, ובזה ס"ל לרבא דעדיף שלם כל הברכה.

להירושלמי שמא תפול הפרוסה מידו ותהא ברכה לבטלה.⁵⁸⁰

[ובזה אין מקום לחומרא דרבא, אלא דקי"ל כהבבלי].⁵⁸¹

הביאו לפניו פתיתין ושלמין –

לר"ה מברך על הפתיתים ופוסט השלימים, **ולריו"ח** מברך על השלימה.

לרש"י: לר"ה בפתיתין שוין או קטנים, מברך על איזה שירצה.

ובפתיתין גדולים, דווקא על הגדולים.

לר"ת: מיירי בגדולים, וקאמר ר"ה על איזה שירצה.⁵⁸²

⁵⁷⁶ התוס' לא פירשו החילוק. וידוע דלהרשב"א החילוק דפירות אין דרכן בכך משא"כ ירקות, ולפי"ז מי פירות שדרכן בכך יהי' בפה"ע. ולהרא"ש מי פירות עצמן גרעי ממים שנתבשלו, ואין חילוק בין פה"ע לירקות. וכתבו הפוסקים על מי פירות שדרכן בסחיטה, לכתחי' לחוש להרא"ש ולברך שהכל, ואם ברך בפה"ע כהרשב"א יצא.

⁵⁷⁷ דהיינו חביצא דקי"ל (לו): דאף בפחות מכזית מברכין המוציא כשיש בה תואר לחם.

⁵⁷⁸ בפוסקים הביאו גדר מעט שיוכל להחזיק הפרוסה ויעלה שאר הככר עמו.

⁵⁷⁹ דבחול כיון דעדיין נחשב שלם, עדיף כרש"י למעט בהפסק (היסח הדעת), ובשבת יש לחוש שאם יתחיל, שמא יגמור ויפסיד לחם משנה.

⁵⁸⁰ דעל פרוסה אחרת יצטרך בכה"ג לשוב ולברך. אבל כשמתחיל ברכתו על לחם שלם ע"כ כוונתו לכל הלחם.

⁵⁸¹ ועי' מהרש"א דתמה א"כ מה שייך להבי' רא"י מזה.

ובדעת ריו"ח לכו"ע שלם קטן עדיף מפתיתין גדולים. וכן הלכה.⁵⁸³
(הלכה כריו"ח לגבי רב, וכ"ש לגבי ר' הונא תלמידו.

באמוראי בתראי, הלכה כבתראי).

פרוסה של חיטין ושליומה משעורים – לכו"ע דחיטין עדיף.⁵⁸⁴
ס"ד לתלות זאת בפלוגתא דתנאי, ודחינן לה.

תנאי: דמניח פרוסה בתוך השלימה ובוצע.⁵⁸⁵ וכן עביד מר בד"ר.

לרש"י היינו בפתיתין גדולים ושליומה, לחוש לדרי"ה.⁵⁸⁶

לר"ת היינו בפרוסת חיטין ושליומה דשעורים.⁵⁸⁷

תרומה מבצל כשיש כהן:

למסק' לכו"ע חשוב ויפה עדיף, וכגון חצי בצל גדול⁵⁸⁸ ולא שלם קטן.

כשאין כהן: לת"ק עדיף לתרום מהמתקיים ויתרום שלם.

ולר' יהודה חייב מן היפה, ויתרום מחצי הגדול, ואף דמתקיים פחות.

כמה דיני קדימה:

פרוסה דחיטין ושליומה דשעורים – קי"ל חיטין קודם, וכנ"ל.

פתיתין ושליומה ממין אחד – קי"ל דשליומה קודמין, וכנ"ל,

ואפי' פתיתין מפת נקיה, ושליומה מפת קיבר, וכדבסמוד.

שליומה דגלוסקאות ושליומה דבעה"ב – גלוסקאות קודם.

פרוסה דגלוסקאות ושליומה דבעה"ב – תנ"י דשליומה קודם.

שני שלמים ממין א' וא' יותר נקי – מברך על הנקי.⁵⁸⁹

⁵⁸² ויתכן דבשום או קטנים מודה לריו"ח דשלם עדיף.

⁵⁸³ ועי' בסמוד דלרש"י יש ענין בזה להניח פרוסה בתוך השלימה.

⁵⁸⁴ ופי' תוס' דלאו משום חביבותיה דחטין, אלא משום דמוקדם בקרא, וע"כ קודם לחביב ולשלם. ועי' בסמוד דלר"ת על זה נאמר דלכתחילה יניח פרוסה בתוך השלימה.

⁵⁸⁵ פרש"י לשתיהן, או לשלימה לבד ומ"מ נראה כבוצע גם את הפרוסה. וכי' תוס' דלא כתב או פרוסה לבד דכן משמע לישנא דבתוך השלימה. ובאמת רש"י לפירושו א"ש, דקאי אפלוגתא דר"ה וריו"ח ומעיקר הדין הלכה כריו"ח דבוצע על השלימה, ורק לרווחא דמילתא חשו לדרי"ה, ועי' בסמוד דלר"ת.

⁵⁸⁶ ולר"ת באופן זה בוצע על השלימה לבד לכו"ע, דהא ר"ה נמי מודה, ולא שייך לחוש לדרי"ה.

⁵⁸⁷ והיינו לחוש דפליגי בזה תנאי ולת"ק שלם עדיף. והביאו הראשונים שכן דעת הר"י שר' ירמיה ב"א הוי באמת פלוגתא דתנאי והלכה כת"ק, וחששו לזה תנא דברייתא ומר בריה דרבינא.

ולשיטת ר"ת לכ' אם אין בוצע את שתייהן, צריך לבצוע את הפרוסה שכן עיקר ההכרעה לעיל, ותוס' לא פירשו זאת להדיא, ויתכן שרמזו לזה בסדר דבריהם, ולפי' יקשה עליו קצת לישנא דלתוך השלימה.

⁵⁸⁸ לרש"י חשיבותו מפני שיש בו יותר, ולתוס' אפי' בשוה מפני שטוב יותר לאכילה. ועי' תוס' דל"ק מזה על דינא דפתיתין ושליומה.

⁵⁸⁹ כפה"נ דגלוסקאות דהתוספתא, אינו משום נקיות אלא גם צורתן נאה, דאל"כ הוי תוספתא מפורשת וכבר העתיקה התוס'.

פת טהור ופת טמא – טהור קודם.

נקי טמא וטהור קיבר – על איזה שירצה. ירושלמי.

פת כשר ופת נכרי – כשר קודם.

פת נכרי נקי וחביב ושל ישראל פחות חביב –

לתוס' איזה שירצה, ר' שמשון ציוה לסלק לבן דנכרי עד לאחר המוציא.

סדר הבציעה בפסח:

בפסח – מניח פרוסה בתוך שלימה ובוצע, לכו"ע.

דבעינן גם שלימה וגם לחם עוני.

ופירשו תוס' דהמנהג להניח פרוסה תחת השלימה ולבצוע רק על השלימה,⁵⁹⁰

ויברך על אכילת מצה על הפרוסה, וכורך ואוכל משתייהן יחד.

אם יכוין בהמוציא גם על הפרוסה⁵⁹¹ – י"א דהוי חבילות חבילות,

ולתוס' נראה דאין בזה משום אין עושין מצוות חבילות חבילות.⁵⁹²

[**בקידוש** – מברכין ברכת היין וקידוש היום על אותה הכוס].

רבנו מנחם מו"נא עשה הכל על הפרוסה, והשלימה רק ללחם משנה.⁵⁹³

ומשמע דהיה אוכל רק מהפרוסה.

הר"י: לפעמים היה מברך המוציא על שניהם ואינו בוצע,⁵⁹⁴

ואח"כ מברך על אכילת מצה⁵⁹⁵ ובוצע משתייהן.

ולפעמים עשה כהמנהג, וברך המוציא רק על השלימה, ובצע קצת,

ומברך על אכילת מצה על הפרוסה ובוצע משתייהן יחד.⁵⁹⁶

בשבת – חייב לבצוע על שתי ככרות, דכתיב לחם משנה.

רב כהנא נקיט תרתי ובצע חדא.

⁵⁹⁰ דהיינו לכוין בברכת המוציא רק על השלימה, רק ע"י דהפרוסה תחתיה נראה כבוצע (דהיינו מברך המוציא) גם עליה, לקיים מה שנאמר לחם עוני.

⁵⁹¹ מש"כ תוס' המוציא על הפרוסה, כוונתם גם עליה, דאל"כ למה לי שלימה, וגם במה יקיים לחם משנה. ואולי יש לדחוק דכוונתם דיכוין רק על הפרוסה, ומ"מ סגי דנראה כבוצע על השלימה כדי לקיים לחם משנה, וחשיבות דשלימה.

⁵⁹² מידי דהוי אקידוש.

⁵⁹³ היה אפשר לפרש דכוונתו בהמוציא על הפרוסה לבדה, והחזיק בידו את השלימה לענין לחם משנה, כמו שהמנהג הוא להפך להחזיק הפרוסה דהמוציא רק כדי שיהא נראה, ומתקיים בזה לחם עוני בשעת המוציא, וכמ"ש רש"י לחד פרושא לעיל. אמנם בתורא"ש כתב דר' מנחם לא הי' נוגע בשלימה, ומשמע דסגי שהיתה מונחת לפניו.

⁵⁹⁴ והיינו דלא כהמנהג לברך המוציא רק על השלימה, דס"ל דמדינא אין לחוש בזה לחבילות חבילות, וכנ"ל. ומתוס' משמע דיש לו סברא נוספת דאין בזה חבילות, דטעמא דדין זה דנראין מצוות עליו כמשא ובא ליפטר מהן בכוס א' או בלחם א', וכאן דבלאו הכי בוצע שלימה ופרוסה ויכול לעשות המוציא בשלימה ומצה בפרוסה, א"כ גם כשמכוין על שתיהן לא נראה חבילות.

⁵⁹⁵ יתכן דהיה מכוין בזה גם על השלימה.

⁵⁹⁶ בשלימה היה זה סיום הבציעה שהתחיל בה.

הבוצע בחול לכל הסעודה – מחזי כרעבתנותא.

בשבת – ראוי לבצוע לכל הסעודה, וכן עבד ר"ז.

ר"א ור"א היו מברכין המוציא על פת העירוב כשנזדמנה להם.⁵⁹⁷

מ.

טול ברוך טול ברוך⁵⁹⁸ – אינו צריך לברך.

הבא מלח הבא לפתן – לרב צריך לברך, ולריו"ח א"צ (וכ"ש לר"ש).

גביל לתורי גביל לתורי – לריו"ח (וכ"ש לרב) צריך לברך, לר"ש א"צ.

אסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו.

סח בין תפילין לתפילין – צריך לברך.⁵⁹⁹

סח בין ברכת המוציא לאכילה ובין ברכת קידוש לשתייה –

אי לאו מילתא דשייכא לסעודה, צריך לחזור ולברך.

סח אחר ברכת השחיטה – צריך לחזור ולברך,

אי לאו מילתא דשחיטה, כגון העוד תרנגולים לשחוט או אחוז היטב.

בשעת ברכת המוציא – צריך שיהא מלח ולפתן לפניו.⁶⁰⁰

ואין הבוצע רשאי לבצוע עד שיביאו מלח או לפתן לכל אחד ואחד.

פת נקיה – אינה צריכה מלח ולפתן.

פת שלנו – חשובה, ומדינא א"צ מלח ולפתן, וכן נהגו,

ור' מנחם היה מדקדק בזה, דברית מלח מגין כשממתינים בטלים ממצוות.

אין מי רגלים כלים אלא בישיבה, או בעפר תיחוח אפי' בעמידה,

או אם עומד במקום גבוה ומשתין למקום מדרון.

אחר כל אכילתך אכול מלח ואחר כל שתייתך שתה מים,

ואי אתה ניזוק, ביום מריח הפה ובלילה מאסכרה.

המקפה אכילתו במים, קיתון לפת – אינו בא לידי חולי מעיים.

הרגיל בעדשים אחת לל' יום – מונע אסכרה מתוך ביתו.⁶⁰¹

⁵⁹⁷ פירש"י פת דעירובי חצרות. ועי' בפוסקים דמהר"ל היה מצרפה ללחם משנה בערבית ושחרית ובוצע עליה בסעודה שלישית.

⁵⁹⁸ היינו סח בין ברכת המוציא להטעימה ואומר לחבירו טול מפרוסת הברכה.

⁵⁹⁹ על מצות לאלו שאין מברכין תמיד, ולהמברכין תמיד היינו שיחזור גם להניח. ומשי"כ רש"י בכסוי הדם, עיי"ש בחולין פז. דהכסוי היה נחשב הפסק בין ברכת השחיטה להמשך השחיטה, אי לאו דאפשר לעשות שניהם כאחד.

⁶⁰⁰ שתהא פרוסה של ברכה נאכלת בטעם. רש"י.

בכל יום – לא, דקשה לריח הפה.

הרגיל בחרדל אחת לל' יום – מונע חלאים מתוך ביתו.

בכל יום – לא, דקשה לחולשא דליבא.

הרגיל בדגים קטנים – אינו בא לידי חולי מעים.

דגים קטנים – מפרין ומרבין ומברין כל גופו של אדם.

הרגיל בטעם קצח – אינו בא לידי כאב לב.

ריח הקצח – אחד מס' סמני המות, והישן למזרח גרנו דמו בראשו.⁶⁰²

על הירקות – הלכה בורא פרי האדמה, ודלא כר' יהודה.

כל יום – תן לו מעין ברכותיו, ולר"י גם בכל מין.

מדת הקב"ה – מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק.

"אם שמוע תשמע" – י"א אם שמוע פעם אחת סופך שתטה אוזן פעם אחרת.

וי"א אם שנית ושלשת מה ששמעת אשתקד, תשמע בחדש.

בירך על פירות האילן בורא פרי האדמה –

לסתם מתני' יצא, ואמר רנב"י דרבי יהודה דביכורים היא.⁶⁰³

בירך על פירות הארץ בפה"ע – לא יצא.⁶⁰⁴

על כולם אם אמר שהכל נהיה בדברו – יצא.

קצץ ביכורים מבית השלחין ויבש המעין, או מאילן ונקצץ –

לת"ק מביא ואינו קורא⁶⁰⁵, לר' יהודה מביא וקורא.

וכתבו תוס' דהלכה כרבי יהודה.

אילן שאכל ממנו אדם הראשון – לר"מ גפן היה, לר"נ תאנה, לר"י חטה.

גדר אילן לברכת בורא פרי העץ –

להבבלי היכא דכי שקלת ליה לפירי איתא לגוואזא והדר מפיך.

⁶⁰¹ אסכרה בא ע"י עצירת בני מעים, ומניעתו ע"י דבר המשלשל כגון עדשים, רש"י. ואפשר דהיינו רפואה דמלח ומים הנ"ל, ודגים קטנים דלהלן.

⁶⁰² ואפשר להדביקו בפת ולקלפו, שיהא טעמו בלא ריחו. ועי' רש"י ב' פירושים מהו קצח.

⁶⁰³ רוח"פ פסקו כמתני', וממילא יש שפסקו כר"י דביכורים, כמ"ש תוס' ומועתק בסמוך. ויש שפסקו כרבנן דביכורים, ופירשו דרנב"י בא לומר דמתני' יחידאה ולא הלכתא כוותיה. והרמב"ם פסק כרבנן ואעפ"כ (לרוב הגירסאות ברמב"ם) פסק כמתני', ועי' בנו"כ שהאריכו בזה.

⁶⁰⁴ ואפי' על חטה למ"ד דהיינו עץ הדעת.

⁶⁰⁵ דאילן שנקצץ כאילו בטלא ארעא. ובמעין שיבש, מרש"י משמע דנמי היינו טעמא, ותוס' הביאו י"מ דנראה כקובל.

ובירושלמי אמרו דמיני קוצים נחשבים דשאים לענין ברכות.⁶⁰⁶

תותים ובונטונש וכיוצא בהן – להבבלי בפה"ע, להירושלמי בפה"א.⁶⁰⁷

פריזיש – לכו"ע צריך לברך עליהם בפה"ע.

[הגין ואטדין – מין אילן הן, ואין כללים בכרם.

קונדס ואטד – מיני דשאים, וברכתן (להירושלמי) בפה"א].

מ:

אמר שהכל על פת ויין –

לר"ה לא יצא, ואפי' ר"מ דבסמוך מודה, כיון דלא מזכיר פת.

לריו"ח יצא, ואפי' ר' יוסי מודה, דשהכל תקינו רבנן. וכן הלכה.

ראה פת או תאנה, ואמר מה נאה פת (תאנה) זו ברוך המקום שבראה –

לר"מ יצא, לר' יוסי לא יצא כיון דשינה ממטבע.⁶⁰⁸

ברוך רחמנא מריה דהאי פיתא – יצא ברכה ראשונה דבהמ"ז.⁶⁰⁹

אלו נאמרים בכל לשון:

פרשת סוטה, וידוי מעשר, קריאת שמע, תפילה וברהמ"ז.

ברכה שאין בה הזכרת השם – אינה ברכה.

ברכה שאין בה מלך העולם – לרב הוי ברכה, לריו"ח אינה ברכה.

אביי אמר דמסתברא כוותיה דרב. ור"ף ור"י פסקו כריו"ח.

[בוידוי מעשר היה אומר לא עברתי מלברכך אקב"ו להפריש תרומה ומעשר,

ולא שכחתי מלהזכיר שמך, ולריו"ח גם מלכותך, עליו].

ברך המוציא ודילג מלכות – צריך לחזור ולברך, דק"ל כריו"ח.

ואפי' דלג רק תיבת העולם.

ברכות של שמונה עשרה – א"צ מלכות כיון דאין באין בפתיחה.

ברכה ראשונה – יש בה מלכות ע"י אלקי אברהם.

מעין שבע – י"ל דהקל הקדוש שאין כמוהו הוי כמלכות,

ואפשר לומר דאלקי אברהם הוי כמלכות.

⁶⁰⁶ ועיי' בראשונים גדר נוסף ע"פ התוספתא.

⁶⁰⁷ דהדר אתי פרי לשנה הבאה באותו עץ, ומ"מ הוי קוצים.

⁶⁰⁸ וכתבו תוס' דאף לס"ד דר"ה כר' יוסי, מודה ר"י דחוץ מפת ויין יוצא בשהכל.

⁶⁰⁹ רש"י. ויש שפירשוהו על המוציא, ויש שכתבו דעכ"פ גם בהמוציא יוצא בזה. ולמאי דק"ל כריו"ח בעינן גם מלכא דעלמא. וקמ"ל בזה דיוצא אף ששינה מלשון הברכה שתקנו חכמים, כיון שאמר את ענין הברכה.

[במלכויות דראש השנה, פסוק שמע ישראל עולה למלכות].

על דבר שאין גדולו מן הארץ⁶¹⁰ – אומר שהכל נהיה בדברו.
 על החומץ ועל הנובלות⁶¹¹ ועל הגובאי – לת"ק שהכל⁶¹² ולר"י אין מברך.
 תמרי דזיקא – מברך בפה"ע לכו"ע.
 [היו לפניו מינין הרבה – ע"י בס"ד להלן מא].
 בשר בהמות חיות ועופות ודגים – שהכל נ"ב.
 חלב ביצים וגבינה – שהכל.
 פת שעיפשה, ויין שהקרים, תבשיל שעבר צורתו⁶¹³ – שהכל.
 מלח, זמית⁶¹⁴, כמהין ופטריות – שהכל.

הנודר מפירות הארץ – אסור בפירות הארץ, ומותר בכמהין ופטריות.
 אמר כל גידולי קרקע עלי – אסור אף בכמהין ופטריות.

הלוקח מע"ה – צריך לעשר. ואלו הן הקלין שבדמאי שא"צ לעשר:
 השיתין – מין תאנים. הרימין – כנדי. עוזרדין – טולשי.
 בנות שוח – תאיני חירותא. בנות שקמה – דובלי. גופנין – שלהי גופני.
 נצפה – פרחא.
 נובלות תמרה – ח"א בושלי כמרא (וקשיא עליו), וח"א תמרי דזיקא.
 בושלי כמרא – ודאן חייב במעשר.
 תמרי דזיקא – ודאן נמי פטור, דהוי כהפקר. עשאן גורן, חייב.
 לקט שכחה ופאה שעשאן גורן – הוקבעו למעשר.⁶¹⁵

מא.

היו לפניו מינין הרבה:

בברכותיהן שוות⁶¹⁶ – לר' יהודה מין שבעה עדיף, לרבנן חביב עדיף.⁶¹⁷

⁶¹⁰ להלן אמרינן דעיקר הגדר הוא דבר שאין יונק מן הארץ.

⁶¹¹ מסקינן דנובלות סתמא לכו"ע בושלי כמרא נינהו. ולכן הוי מין קללה שלר"י אין מברך ולרבא נגרעת ברכתו.

⁶¹² דחמץ ונובלות כיון שנתקלקלו נגרעה ברכתן.

⁶¹³ ע"י רש"י.

⁶¹⁴ ע"י לעיל לו. דלרש"י היינו מי מלח, ויש שפי' מרק (דבשר), והכל מובא בשו"ע.

⁶¹⁵ לקט שו"פ פטור ממעשר. ובעשאן גורן נתחייבו מדרבנן. רש"י.

⁶¹⁶ העץ כגון זית ותפוחים, או האדמה כגון קליות דחטה וצנון.

⁶¹⁷ לרוה"פ קי"ל כר"י, ולהרמב"ם כרבנן.

אין ברכותיהן שוות⁶¹⁸ – לעולא (ועוד מ"ד) מברך על זה וחוזר ומברך על זה.

ויש בזה רבותא דאין ברכת הצנון פוטר את הזית.

ולתוס' כונתו דלכו"ע מקדים לברך על החביב.⁶¹⁹

וי"א⁶²⁰ דגם בזה פליגי, דלר"י מקדים מין ז' ולרבנן חביב.

והיינו דלר"י מין ז' קודם אפי' הוא האדמה. ולתוס' הלכה כמותו.

היו לפנינו צנון וזית:

כשהצנון עיקר – מברך על הצנון ופוטר את הזית.

(כל שהוא עיקר ועמו טפילה – מברך על העיקר ופוטר את הטפילה).

אין הצנון עיקר – מברך על זה וחוזר ומברך על זה.⁶²¹

בפה"א ושהכל – בפה"א קודמת, (כדלעיל לט.).

בפה"ע ובפה"א – כתבו תוס' דל"ק אין דין קדימה לבפה"ע,

ומש"כ הבה"ג להקדים בפה"ע הוא רק לל"ב.⁶²²

קליות ותפוחים – פשטות התוס' שלפנינו לברך על הקליות ולפטור את התפוחים.⁶²³

המוקדם בפסוק זה – לר' יצחק מוקדם לברכה. והכי קי"ל.

והינו כפי הקירבה לארץ, וארץ קמא קודם לבתרא.

ונמצא הסדר: חטה, זית, שעורה, תמר, גפן, תאנה ורמון.

לרש"י ור"י רבנן פליגי.⁶²⁴ **להר"ר שמעיה** מעמידים הפסוק כשאין חביב.

[לר' יוסף או ר' יצחק הפסוק לברכה, ולר' חנן לשיעורין⁶²⁵].

הנכנס לבית המנוגע וכליו על כתפיו וכו' – הוא והן טמאין מיד.

⁶¹⁸ העץ והאדמה, ומשכח"ל או דמין ז' הוא האדמה כגון קליות ותפוחים, או דמין ז' הוא העץ כגון צנון וזית.

⁶¹⁹ ולהאי מ"ד אין מקום לומר דהעץ קודם להאדמה.

⁶²⁰ ר' אמי או ר' יצחק נפחא.

⁶²¹ בפשטות דין זה לכו"ע, רק לל"ק חביב קודם לכו"ע, ולל"ב פליגי מי קדים. וכתב רש"י דבכה"ג דהו"ב פירות ל"ש דינא דברך בפה"א על פירות האילן יצא. וקצת משמע דהיינו אפי' כיון להדיא. ובפוסקים נקטו דבכיון יצא גם בזה.

⁶²² וכן נקטו הפוסקים ד"א דאין דין קדימה בזה כלל, וי"א לכתחילה להקדים בפה"ע להאדמה, והיינו כשאין סיבה אחרת, אבל כשבפה"א הוא מין ז' (ואפי' חביב) יש להקדימו. ולפי מהרש"ל היינו ממש דברי התוד"ה מיתבי שנלאו כל אנשי חיל לפרשו, עי' רש"א ורש"ל פנ"י צל"ח רש"י ורא"מ ועוד.

⁶²³ אמנם רוב המפרשים הוציאוהו מפשוטו, כ"א ע"פ דרכו, וכנ"ל.

⁶²⁴ ומכאן זה פסקין כר' יהודה, כיון דאמוראי ס"ל דין זה. ותוס' פירשו בכוונת רש"י דר"צ אמר דבריו תמיד, ורבנן פליגי עליו לגמרי משום דבחיבב אין תלוי במין ז'.

⁶²⁵ ולר' יוסף ור"י צ שיעורין הלכה למ"מ וקרא אסמכתא בעלמא. ולר' חנן אין מכאן שום מקור לקדימה. והיינו דלר' יוסף שבח אר"י בטעם פירותיה, ולר"ח שבחה שבפירותיה משערין שיעורי תורה.

היה לבוש כליו וכו' – הוא טמא מיד, והן טהורין עד שישא שיעור אכילה.
והיינו אכילת פרס פת חיטין מיסב ואוכל בלפתן.
[עירוב – בפת של מזון ב' סעודות, דהיינו ח' כביצים].
עצם כשעורה – מטמא במגע ובמשא, והלל"מ דאינה מטמאה באהל.
נזיר שאכל חרצנין וזגין ולולבין⁶²⁶ – חייב,
בשיעור רביעית יין דוקא ולא מים.
הוצאת אוכלין בשבת – כגורגרת.
כלי עץ שנקבו: של אומן – בכל שהוא. דבעלי בתים – כמוציא רימון.

מא:

אכילת: חלב, דם, נותר ופיגול ורוב האכילות – בכזית.
חיוב על אכילה ביום הכיפורים – ככותבת הגסה.
תמרים ורמונים הבאים ללפת הפת – נפטרין בברכת הפת.
הביאו לפנייהם תאנים וענבים בתוך הסעודה (ולא ללפת הפת):
ברכה לפנייהם – לר"ה ור"נ טעונים, וכן לר"ש,
ולר' חייא הפת פוטרין.
ברכה לאחריהם – לר"ה ור"נ אין טעונין, וכן לר"ח, ולר"ש טעונין.
וכתבו תוס' דקיי"ל כר"ה ור"נ.⁶²⁷

פת הבאה בכיסנין⁶²⁸ – טעונה ברכה לפנייה, ולא לאחריה.
לרש"י היינו אחר ברכת המזון, וברכה שלאחריה בוי"נ.⁶²⁹
לתוס' היינו קודם בהמ"ז, ונפטר בבהמ"ז, אף לר"ש.
אבל: שלא בסעודה, מברכין אחריה מעין ג'.
פת אוריז ודוחן – לאחריה בוי"נ, אף שלא בסעודה.
פת – פוטר לר' חייא כל מיני מאכל, מברכה ראשונה ואחרונה,
והיינו אפי' תאנים וענבים שבסעודה.⁶³⁰

⁶²⁶ עי' רש"י.

⁶²⁷ לשיטתם כך פסק ר"פ, ולרש"י פסק ר"פ כר"ש, וכדלהלן.

⁶²⁸ פירש"י פת שנלושה בתבלין (כעין אובליא"ש) ונותנין בה אגוזים ושקדים, ויש שעושין אותה כמין צפורים ואילנות, ואוכלין ממנה מעט, ובאה עם קליות.

⁶²⁹ כיון שאינה פת ממש, משום התבלין וכו', וגם מאכלה מועט, לא תקנו בה מעין ג'. ומש"כ תוס' על זה דאמרי' לעיל דכל שיש בו מחמשת המינין צריך מעין ג', לכו' הוא שלא בדקדוק דאמרינן כן (לו): על ברכה ראשונה, עי' פני"י ועי' הלשון בתורא"ש.

יין – פוטר כל מיני משקין.⁶³¹ והיינו אף בלא סעודה, תוס'.

פסק רב פפא:

א. דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה –

אין טעונים ברכה לא לפנייהם ולא לאחריהם.

לרש"י היינו דברים הבאים ללפת את הפת, בין מזון ובין פירות.

לתוס' היינו דברים הרגילים לבא בסעודת פת,

כגון בשר ודגים וכל מיני קדירה, אפי' אוכלן בפני עצמן.

ב. שלא מחמת הסעודה בתוך הסעודה – טעונים ברכה לפנייהם ולא לאחריהם.

לרש"י היינו שאינם באים ללפת אלא לשבוע, כגון דייסא כרוב ותרדין.⁶³²

לתוס' היינו דברים שאין דרכן לבא בתוך סעודה,

כגון תמרים ורימונים ושאר כל פירות. והיינו כר"נ ור"ה דלא כר"ש.

ג. [דברים הבאים] לאחר הסעודה – טעונים ברכה לפנייהם ולאחריהם.

רש"י גרס דברים הבאים, ופי' הרגילין לבא, כגון פירות, והיינו כר"ש.

תוס' ל"ג, ופי' שבאים עכשיו אחר שמשכו ידם מהפת קודם בהמ"ז,

ובין רגילין לבא מחמת הסעודה ובין שלא מחמת הסעודה, מברך לפנייהם ואחריהם.

וכתבו תוס' שדין זה לא שייך בזמננו, שאין אנו מושכין ידינו מהפת כלל.

ונמצא:

הבאים ללפת את הפת – א"צ ברכה לפנייהם ולאחריהם לכו"ע.

לרש"י היינו חלוקה ראשונה דר"פ, ולתוס' היינו מתני' (מד.).

בשר ודגים וכל מיני קדירה –⁶³³

לרש"י היינו חלוקה שניה דר"פ דטעונים ברכה לפנייהם,

לתוס' היינו חלוקה ראשונה דא"צ ברכה אף לפנייהם.⁶³⁴

תמרים ורימונים שאין דרכן לבא בתוך הסעודה –

לרש"י היינו חלוקה שלישית דר"פ דטעונים ברכה גם לאחריה כר"ש,

⁶³⁰ בענין לפנייהם, ודאי אין הלכה כמותו דר"ה ור"נ ור"ש ור"פ פליגי, ובענין ברכה שלאחריהן לרש"י אין הלכה כמותו אלא כר"ש דטעונים שכן פסק ר"פ, לתוס' הלכה כמותו כר"ה ור"נ ור"פ לפירוש תוס'.

⁶³¹ בפשטות היינו דומיא דפת בין מברכה ראשונה ובין מאחרונה, וכך העתיקו הפוסקים. בתוס' ד"ה ויין כתבו דאין הלכה כמותו, אבל להלן מב. גבי הלכתא פסיקתא פסקו כן. [ואולי כוונתם כאן לברכה ראשונה ושם לאחרונה או להיפך]. ועי' מהרש"א ופניי.

⁶³² רש"י נקט דברים אלו שיש להם מקורות בש"ס שאינם באים ללפת, דעל דייסא אמרו דבבלאי טיפשאי שמלפתין בה הפת, ועל כרוב פירש"י לעיל לט. גבי תלמידי בר קפרא דהיה סעודת פת ואעפ"כ חייבין בברכה, עיי' ד"ה זקנה. ואפשר דיש לו מקור גם לתרדין.

⁶³³ או דייסא כרוב ותרדין. ואוכלן בלא פת.

⁶³⁴ וכתבו דמוכח כן בסוגיא דבירך על הפת פטר פרפרת, דאמר"י שם דה"ה כל מעשה קדירה.

לתוס' היינו חלוקה שניה דטעונים ברכה רק לפניהם, כר"ה ור"נ.

דברין שאוכלן אחר שמשך ידיו מהפת –

לרש"י לא נתפרש,⁶³⁵

ולתוס' היינו חלוקה שלישית דר"פ דבזמן הגמ' טעונים ברכה אף לאחריהם.

ובזמנינו אין אנו מושכין ידיו מהפת,

ואין דבר שנאכל קודם בהמ"ז שטעון ברכה לאחריו.

יין בתוך הסעודה – מברך עליו, כיון שגורם ברכה לעצמו.

רש"י פירש דיש מקומות שבא ומברכין עליו, אע"פ שאין צריכין לשתייתו,

ותוס' פירשו דתקנו לו ברכה בפני עצמו, לא כענבים ולא כמשקין.

ומיירי על יין ששותה בסעודה,

אבל: **שורה פתו ביין –** אין מברך על היין.⁶³⁶

שאר משקים שבתוך הסעודה – י"א דצריך לברך עליהם,

למחזור ויטרי מברכין למים בכל פעם, אפי' בסעודה, דהוי כנמלך,

לר"י ולר"ת אין מברכין על מים ושכר שבתוך הסעודה.

על החזרת בפסח – מברכין על אכילת מרור,

ולא ב"פ האדמה, אע"פ דהגדה והלל מפסיקין מברכת בפה"א דשאר ירקות.

ולרש"י צ"ב דהא חשיב שלא מחמת הסעודה, דאינה ללפת,

ולתוס' אי"ש דשייך לסעודה במצות רחמנא, וחשיב מחמת הסעודה.⁶³⁷

מב.

ר"ה אכל הרבה ולא ברך בהמ"ז,

וא"ל ר"נ דצריך לברך כיון שאחרים קובעים סעודה על כמות כזו.

בה"ג פי' דהוי פת שלנו, ולא בירך משום דלא שבע,

וקשה לרש"י דהא מתני' היא (מה.) דמדרבנן חייבין בכזית או כביצה.

ופי' רש"י ורה"ג דאכל פת הבאה בכיסנין, ולא קבע,

וקמ"ל ר"נ דבשיעור שאחרים קובעין סגי לחייב ברכת המזון.

⁶³⁵ נ"ב: פנ"י. המקליד.

⁶³⁶ כן נקטו תוס' דפשיטות. ומסתמא רש"י מודה לזה, אע"פ דלפ"ז ע"כ מיירי ביין ששותה, וקרי ליה מחמת הסעודה, וקשה מזה על רש"י.

⁶³⁷ ומש"כ תוס' ולהאי טעמא, ל"ק על ענין משקין שבתוך הסעודה שנתגלגל בדרך אגב שביארו קושיית הגמ' על יין, אלא קאי אפלוגתא העיקרית דרש"י ור"י בגדר מחמת הסעודה.

פת הבאה בכיסנין כגון לחמניות – לר"י משום ר' מונא מברכין המוציא,
י"א בשם שמואל שכן הלכה, ומסקי' דאמר שמואל שאין הלכה כר"מ.
בקבע סעודתו עליו – מברך המוציא.⁶³⁸

לגבי עירוב – מערבין בלחמניות.⁶³⁹
אובליא"ש – לרש"י היינו לחמניות דברכתן במ"מ כשלא קבע,
לתוס' הוי לחם גמור וברכתן המוציא אף בלא קבע.
נילי"ש – לתוס' נראה דהיינו לחמניות, דבקבע הוי המוציא,
ולרבנו שמשון הוי כמו דייסא דלא מועיל בה קביעות.⁶⁴⁰

גמר מלאכול – לר"ה בריה דר"נ אסור לאכול עוד,⁶⁴¹
לר"פ ולרבה ולר"ז: סלק – אסור לאכול.
ובסמוך על שולחן אחרים, תלוי בדעת בעל הבית.⁶⁴²
לרב ור"כ: הרגיל בשמן – שמן מעכבו, ומותר עדיין לאכול.
למסקנה: עד נטילת ידיו למים אחרונים, מותר לאכול.
ובגמ' פסחים (ק"ג:) איתא דמכיון שאמר הב לן ונברך, אסורין.
והיינו דנט"י או הב לן ונברך בלא נט"י אסורין.
ולפירוש תוס' היינו דאסור בלא ברכה שלפניו.
אם אמר בעה"ב הב לן ונברך – כולן אסורין,
אם אמר האורח ולא בעה"ב – אף האורח מותר.⁶⁴³

שכח לאכול אפיקומן ואמר הב לן ונברך – אוכל בלא ברכה.
בירך כבר ברהמ"ז – א"צ לאכול אפיקומן ויצא בשאר מצות שאכל.

כשמביאין להם פירות בזה אחר זה – י"א דמברך על כל אחד,

⁶³⁸ ומפורש לעיל בסמוך דסגי שאחרים קובעים, ועי' בפוסקים שהאריכו הרבה בפרטי דין זה.

⁶³⁹ וכמובן דבזה ל"ש אם קבע, אלא כיון דאם קבע הוי המוציא, ממילא חשיב פת ומערבין עליו.

⁶⁴⁰ ולפ"ז נראה דלזה חשש הר"מ (לח. תוד"ה מר זוטרא) וציוה לפוטרו בפת, דאפשר דלא מועיל קביעות כר"ש, ולא דנסתפק אם באמת קביעות קביעות, ודו"ק.

⁶⁴¹ התוס' פירשו דהיינו בלי ברכה שלפניו, אבל אם ירצה לברך שפיר דמי, וברש"י משמע דאסור לגמרי, ובשו"ע מחלק בין הב לן ונברך דצריך לברך, לבין נט"י דאסור לאכול. ובתוס' פשיטא להו דאין לחלק בכל זה בין אכילה ושתיה, ועי' בשו"ע דיש מחלקים.

⁶⁴² ר"ז מעיקרא לא הוי ס"ל האי דינא. ולמעשה לגבי גמר וסילק אין זה נפ"מ לדינא רק לגבי הב לן ונברך, כדלהלן.

⁶⁴³ ויל"ע לתוס' אי כשהאורח נטל ידיו עדיין מותר כ"ז שבעה"ב לא סיים הסעודה.

ולתוס' סגי בברכה אחת, שסומכין על בעה"ב.

סילוק השולחן קודם ברכת המזון:

בזמן הגמ' היו מסלקים, ובזמנינו המנהג שלא לסלק.⁶⁴⁴
וכתבו תוס' דבזמנם סלקו השולחנות מלפני המסובין, והשאירו קמיה דהמברך,
 ובזמנינו שכולם אוכלין על שולחן אחד, אין לסלק.

תיכף לסמיכה על הקרבן – שחיטה.
 תיכף לגאולה – תפילה (עי' לעיל ט:).
 תיכף לנטילת מים אחרונים – ברכת המזון.⁶⁴⁵
 תיכף לקירוב ת"ח ואירוחו בבית – ברכה בבית.

ברך על היין שלפני המזון – פטר את היין שלאחר המזון.
ברך על הפרפרת שלפני המזון – פטר את הפרפרת שלאחר המזון.
רש"י פירש פרפרת שלפני המזון, כגון פירות ודגים להמשיך אכילה,
 שלאחר המזון, כגון כיסני ולחמניות.
לר"ח פרפרת היינו פת צנומה בקערה שאין בה תואר לחם, דברכתה במ"מ.
ברך על הפת – פטר את הפרפרת שבתוך הסעודה.⁶⁴⁶
על הפרפרת – לא פטר את הפת.⁶⁴⁷
דברי בית שמאי – עי' בעמ' ב'.

היו יושבין – כל אחד מברך לעצמו, וא"א להוציא,
 בין בברכת המוציא, ובין בברכת המזון.
הסבו – אחד מברך לכולן.
בזמננו – אין לנו הסבה שלא בפת.
בפת – בזמננו א"צ הסבה, וסגי שאוכלין בישיבה בשולחן אחד.
האוכלין בדרך בהליכה בלא ישיבה – אף בזמננו כ"א מברך לעצמו.

⁶⁴⁴ ובראשונים הביאו דהוא ע"פ גמ' בסנהדרין.

⁶⁴⁵ ועי' בגמ' דבמ"ר ובירושלמי הובא דין זה לגבי מים ראשונים. ועי' להלן נב: תיכף לנט"י סעודה, ובתוס' שם כתבו דלא נמנה כאן כיון דשנוי' בברייתא, ובראשונים כתבו עוד תי' דמנו רק אלו הנסמכין בקרא (עי' ר"נ גאון כאן). וא"כ עכ"פ לדינא אסור להפסיק גם אחר נטילת מים ראשונים. אלא דיש פוסקים דהיינו דוקא במעשה, אבל בשיחה ובשהיה מותר. ועי' בשו"ע שהביא ב' הדעות וכתב בטור להחמיר, ועיי"ש ברמ"א דהשיעור הוא בכדי הילוך כ"ב אמה.

⁶⁴⁶ ולגבי פרפרת שאחר הסעודה כתבו תוס' דטעונים ברכה לפניה ואחריה, והיינו לאחר שמשכו ידיהם מהפת, ועי' לעיל (מא:).

⁶⁴⁷ וכי' תוס' דלרש"י צ"ב מאי ס"ד שיפטור.

מב:

בא להם יין בתוך המזון – כל אחד מברך לעצמו.⁶⁴⁸

יין אחר המזון – אחד מברך לכולם.

על המוגמר – א' מברך לכולם, אפי' בלא הסבו.⁶⁴⁹

המברך על היין, הוא מברך על המוגמר.

ופירשו תוס' דהיינו אפי' הביאו את המוגמר אחר בהמ"ז.⁶⁵⁰

ברכת המוגמר, בורא עצי בשמים. עי' להלן (מג).

יין שלפני המזון – פוטר יין שלאחר המזון, וכנ"ל.

אמר ריו"ח וריב"ל דהיינו דוקא בשבתות וימים טובים,

או כשאדם יוצא מבית המרחץ, ובשעת הקזת דם.

אבל: בשאר ימות השנה, מברך על כל כוס וכוס. וכן עשה רבא.

מי שאין רגיל לשתות ביו"ט, מברך על כל כוס, וכן עשה אביי.

וכתבו תוס' דשבת ויו"ט לא דוקא, אלא ה"ה בכל אופן דקובע על יין.

ברך על היין שבתוך המזון, ובא לפטור היין שלאחר המזון.⁶⁵¹ –

לרב ור"נ פוטר, לר"כ ור"ש ור"ה ור"י ותלמידי רב אינו פוטר.

ופסקו תוס' דאינו פוטר.⁶⁵²

ובזמננו אין נפ"מ מפסק זה, דאין אנו מושכין ידינו מהפת.

ר"נ ור"ש – הלכתא כר"נ בדיני וכר"ש באיסורי.

שבתות ויו"ט – לא דוקא וכנ"ל.⁶⁵³

ואת"ל דוקא, היינו רק לגבי אחר המזון,

אבל בתוך המזון ודאי דיש שקובעין לשתות גם בחול.

יין שלפני הסעודה לפטור יין שבתוך הסעודה –

⁶⁴⁸ עי' הטעם להלן מג. ועוד פרטים לדינא.

⁶⁴⁹ כ"כ תוס' בעמ' א' בשם ירושלמי, ועי' מפרשים שתמהו מנא להו, ואכמ"ל.

⁶⁵⁰ ועי' תורא"ש שפי' ברש"י שאע"פ שרגילין להביא אחר בהמ"ז והשתא הביאוהו קודם, אבל לאחר בהמ"ז באמת אין שייך למברך על היין. ועי' בראשונים ד"מ דהמברך על הפת הוא מברך על המוגמר.

⁶⁵¹ והיינו באופן דלא ברכו על יין שלפני המזון. רש"י ותוס'.

⁶⁵² והשמועה הראשונה בשם רב אינה נכונה, או דחזר בו. ולפ"ז אפשר לפרש במתני' בא להם אחר המזון דקאי גם באופן דכבר בא להם בתוך המזון.

⁶⁵³ עי' מהרש"א דכפה"נ דתוס' ל"ג בגמ' בית מרחץ והקזה.

כתבו תוס' דפוטר, דלשתות פוטר לשרות.

ובאופן שהביא היין לסעודה, דברור דדעתו לשתות בסעודה.

ושבת ויו"ט לא דוקא וכנ"ל, ובפרט לגבי יין שבתוך הסעודה.

יין של קידוש – פוטר לכו"ע יין שבתוך הסעודה.

יין דהבדלה – י"א דפוטר רק אם בירך עליו אחר נטילת ידים,

וי"א דאין פוטר כלל,

ולתוס' נראה דפוטר בכל אופן, אם הביא על שולחנו להבדיל.⁶⁵⁴

ויש מחמירין להבדיל ולברך מעין ג',

ואח"כ ליטול ידים, לאפוקי נפשייהו מפלוגתא.

קידשו בבית הכנסת – לריו"ח יצאו קידוש וא"צ במקום סעודה.

ויצאו גם יין. ולא קי"ל כוותיה בקידוש, וכן ביין בשינוי מקום.

ומוכח דאי לאו שינוי מקום, יין שלפני המזון פוטר.⁶⁵⁵

ברך על הפת – לת"ק פוטר פרפרת וכ"ש מעשה קדירה,

לב"ש יתכן דלא פטר פרפרת, ואפי' לא מעשה קדירה,

ויתכן דב"ש מודים בזה לת"ק.

ברך על הפרפרת – לת"ק לא פטר פת, ופטר מעשה קדירה,⁶⁵⁶

לב"ש יתכן דמודים, ויתכן דס"ל דלא פוטר מעשה קדירה.

עשרה שהיו הולכים – כ"א מברך לעצמו, אע"פ שאוכלים מככר אחד.

אמרי ניזיל וניכול לחמא בדוכתא פלן – א' מברך לכולם כהסבו,

ואע"פ שכל אחד ואחד אוכל מככרו.

ישבו אדעתא לאכול – לא מהני בלא הסבה ובלא האמירה הנ"ל.

מג.

ביין – לל"ק **דרב** לא בעי הסבה, **לל"ב** לא מהני הסבה.

לריו"ח בעי הסבה ומהני הסבה.

⁶⁵⁴ עיי' בפוסקים דיש סברא שהבדלה גרע מבחול, כיון דשותה רק משום מצות הבדלה, ואין זה מורה דבדעתו לשתות, ומה דיש מחמירין דלהלן הוא רק בהבדלה, אבל בחול אפשר לסמוך על תוס'.

⁶⁵⁵ עיי' בראשונים דלריו"ח כיון דא"צ קידוש במקום סעודה, הוי כהבדלה לדידן, ולכן מכאן הביאו התוס' ראייה אפי' להבדלה.

⁶⁵⁶ ומכאן הוכיחו תוס' בעמ' א' כר"ח, דלרש"י איך יפטר בשר ודגים את מעשה קדירה.

אורחין דדעתיהו למיעקר – אף לל"ק דרב בעי הסבה.
ודבריו רק שלא בשעת סעודה, או בשעת ובמקום סעודה.
כשמסובין על פת – מהני הסבה לין גם לל"ב דרב.⁶⁵⁷

סדר הסבה:

אורחים נכנסים וכו', כ"א נוטל ידו אחת לכבוד ברכת היין,
ואין בזה משום גסות הרוח, כיון דלא נוטל שתי ידיו.
(הנוטל שתי ידיו לפירות – הרי זה מגסי הרוח).
בא להם יין, כ"א מברך לעצמו⁶⁵⁸, דליכא הסבה.⁶⁵⁹
עלו והסבו, חוזר ונוטל שתי ידיו.
בא להם יין, אחד מברך לכולם.⁶⁶⁰

יין שבתוך המזון – טעמא דכ"א מברך לעצמו, דאין בית הבליעה פנוי.
רש"י פירש משום חסרון כוונה.⁶⁶¹
כשבעה"ב מברך – פוטר האורחים ובני ביתו.
כשהמברך אומר סברי מורי והם מפסיקין מלאכול כדי לשמוע ולענות –
י"מ דפוטרן בברכתו, ולרבינו אלחנן אין פטורין.

ברכת הטוב והמטיב –

י"מ דראוי לפטור אחרים, דהיינו המטיב לאחרני.
ולרבינו יחיאל א"א לפטור, מטעמא דאין בית הבליעה פנוי.
ברכת המטיב – שייכת גם שלא בפני אלו שמטיבין גם להם.
כגון, ילדה אשתו זכר דמברך הטוב והמטיב שלא בפני אשתו.
המבדילין בעמידה – יש לבאר דע"י קביעות להבדלה מהני גם לין.
ונאה וטוב למבדיל ולשומעים שיישבו בשעת הבדלה.

⁶⁵⁷ יסוד זה מוכח גם ממנתי"ן דין דלאחר המזון, אלא דשם מיירי אחר הסעודה, והכא קמ"ל אף קודם האכילה, לאחר נטילה.

⁶⁵⁸ ויין זה שאינו במקום סעודה, לא חשיב לפני המזון, ואינו פוטר כלום, כיון שאינו במקום סעודה.

⁶⁵⁹ ובאורחים מודה ל"ק דרב, וכנ"ל.

⁶⁶⁰ והיינו לפני המזון, ולא נפטר בברכה הקודמת וכנ"ל. ואף ל"ב דרב מודה דמהני הסבה מגו דמהני לפת, וכנ"ל.

⁶⁶¹ ויש שפירשו משום סכנה דע"י אמירת אמן יקדים קנה לוושט.

פרק שלשה שאכלו

מה.

שלשה שאכלו כאחת – חייבין לזמן.⁶⁶²

אלו שמזמנין עליהן ויש בהם רבותא –

אכל דמאי⁶⁶³, מעשר ראשון שנטלה תרומתו⁶⁶⁴,מע"ש שנפדה⁶⁶⁵, הקדש שנפדה⁶⁶⁶, השמש שאכל כזית⁶⁶⁷, והכותי⁶⁶⁸.

אלו שאין מזמנין עליהן ויש בהם רבותא –

אכל טבל⁶⁶⁹, מעשר ראשון שלא נטלה תרומתו⁶⁷⁰, מע"ש שלא נפדה⁶⁷¹,הקדש שלא נפדה⁶⁷², שמש שאכל פחות מכזית⁶⁷³, והנכרי⁶⁷⁴.נשים ועבדים וקטנים – אין מזמנין עליהן⁶⁷⁵.עד כמה מזמנים⁶⁷⁶ – לת"ק עד כזית, לר"י עד כביצה.

רצה לגמור סעודתו קודם השנים ולברך –

אם התחילו סעודתן ביחד, אינו רשאי,

אם לא התחילו כאחד, רשאי.⁶⁷⁷⁶⁶² פירש"י לצרף ברכתם בלשון רבים.⁶⁶³ אע"פ שאינו עני. ובפרטי כל הדברים, עי' בסוגיא דף מ"ז ע"א וע"ב.⁶⁶⁴ אע"פ שלא נטלה תרומה גדולה, וכגון שהקדים הלוי את הכהן בשבליים.⁶⁶⁵ אע"פ שלא הוסיף חומש, והיינו חוץ לירושלים.⁶⁶⁶ כנ"ל במע"ש.⁶⁶⁷ אע"פ שאינו קבוע ממש, עי' בפוסקים.⁶⁶⁸ כמ"ד גרי אמות, קודם שמצאו להם דמות יונה ועשאו כעכו"ם.⁶⁶⁹ אפי' טבול מדרבנן.⁶⁷⁰ אע"פ שנטלה תרומה, ורק תרומה לא נטלה, ומיירי שהקדימו בכרי.⁶⁷¹ ואע"פ שנפדה, אבל לא על כסף צורה.⁶⁷² אע"פ שנפדה, אלא שנפדה על הקרקע.⁶⁷³ בזה ליכא רבותא, אלא דתנא ליה אידי דרישא.⁶⁷⁴ אע"פ שמל, כל שלא טבל.⁶⁷⁵ ועי' בעמ' ב' פרטים נוספים בזה.⁶⁷⁶ שיוכל א' להוציא את האחרים, ומש"כ רש"י שיוכל הוא להוציא, עי' מהרש"א.⁶⁷⁷ ומ"מ אם סיים יחד, נתחייבו בימון, ועי' תוס' שמב' ב' דעות מהירושלמי, ומשמע בתוס' דפלוגתא היא ומאי דמסיק הוא כהר"ף שפסק כדעה הראשונה. אמנם במפרשים האריכו אי פלוגתא היא, וגם תמהו דבר"ף אינו כלל כהירושלמי, ואכמ"ל. ועכ"פ נקטו הפוסקים כמסקנת התוס'.

אחד שאין יכול לאכול עם השנים, והשנים יכולין לאכול עמו – מצטרפין,

כגון שהא' כהן שאוכל תרומה.

או כגון שאוכל פת נכרי, והשנים נזהרים מפת נכרי.⁶⁷⁸

או שא' מודר הנאה מן השנים.

אכלו שלשתן טבל – אין מצטרפין לזימון.⁶⁷⁹

כשכל השלשה אין יכולין לאכול זה עם זה – אין מצטרפין,

כגון שלשתן מודרין הנאה זה מזה ואוכל כ"א משלו.⁶⁸⁰

גזל סאה חטין וכו' – אין זה מברך אלא מנאץ.⁶⁸¹

העונה אמן – לא יגביה קולו יותר מהמברך.

המתרגם – אין רשאי להגביה קולו יותר מן הקורא.

אם א"א למתרגם להגביה קולו כנגד הקורא – ימעך הקורא קולו.

שנים שאכלו כאחת – אין חייבין לזמן, וכנ"ל.

אם רצו לזמן – לרב מזמנין, לריו"ח אין מזמנין.

להוציא את חבריו בברכה ראשונה – עי' בס"ד להלן בעמ' ב'.

שלשה שאכלו כאחת – אין רשאין ליחלק,

ואפי' רב מודה, כיון דקבעו להו בחובה מעיקרא.⁶⁸²

ארבעה – אין רשאין ליחלק, (עי' להלן נ.).

השמש שהיה משמש על השנים – אוכל עמהם בלא רשות,

ואפי' לרב, דמ"מ ניחא להו להיקבע בחובה.

היה משמש על השלשה – אינו אוכל עמהם בלא רשות.

מה:

נשים ועבדים וקטנים – אין מצטרפין זה עם זה, משום פריצותא.

⁶⁷⁸ ומ"מ בטבל אין מצטרפין, אע"פ שיכול לאכול עמהם, כיון דאכילתו לא חשיבא.

⁶⁷⁹ מקישור הדברים שבתוס' משמע דהטעם שאין חשיבא אכילה, עי' מהרש"ל ומהרש"א. ובראשונים כאן האריכו בפלוגתת הרמב"ם והראב"ד אי מברכין תחילה וסוף על דבר האסור באכילה.

⁶⁸⁰ ואע"ג דיכולין לישאל. ולכ' צ"ב מ"ש מדמאי דאמרי' דטעמא דמזמנין עליו משום דאי בעי מפקר לנכסיה. וי"ל דשם הנידון על אכילתו ולא על הצירוף ולזה סגי דשייך בדמאי, משא"כ הכא דהחסרון בצירופן באותה שעה שאכלו. וכ' הפוסקים דאם אוכלין משל בעה"ב, מצטרפין. ועי' בראשונים עוד ציור כגון שא' הוא כהן אוכל חלה ומקפיד על פת נכרי והשנים אוכלין פת נכרי.

⁶⁸¹ וכבר צוין פלוגתת הראשונים בזה.

⁶⁸² וגדול המצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה. רש"י. ואין לפרש דאין רשאין רק מפני השלישי, משום דמוכח כן או מסיפא דארבעה או מלישנא. תוס'.

נשים לעצמן – מזמנות, וכן עבדים.

ואף רבי יוחנן מודה, כיון דאיכא דעות.

לס"ד לתוס' נשים חייבות בזימון,

לרש"י ומסק' תוס' הוי רק רשות.

בנות רבינו אברהם⁶⁸³ היו מזמנות, ע"פ אביהן, והעולם לא נהגו כן.

כל דבר שצריך עשרה – אפי' מאה נשים לא חשיבי.

מי שמבין לשון הקדש⁶⁸⁴ – יוצא בברכת חבירו, כדלהלן.

במגילה: **הלועז ששמע אשורית** – יצא, אע"פ שאין מבין כלל.

בברכת המזון כשאינו מבין – צ"ע לתוס' אם יוצא בשמיעתו,

ומצוי אצל נשים שאינן מבינות כלל.

שלשה שאכלו כאחת ויצא אחד מהם לשוק –

קוראין לו ומזמנין עליו במקום מעמדו, והיינו דקרו ליה ועני.

אבל בלא קריאה – לא, ואף רב מודה, כיון דנתחייבו.

עשרה שאכלו ויצא אחד לשוק –

למ"ז צריך לבוא, לר"א א"צ, והלכה כמר זוטרא.

שנים שאכלו כאחת – א' יוצא בברכת חבירו⁶⁸⁵,

ואע"פ ששמע הברכה ולא ענה אמן.

לרב יכולין לזמן, משא"כ לר' יוחנן, וכנ"ל.

כששניהם סופרים – קי"ל דמצוה ליחלק, ויברך כ"א לעצמו⁶⁸⁶.

כשאחד בור – סופר מברך ובור יוצא.

להוציא בברכת המוציא כששניהם סופרים – לרש"י מצוה ליחלק⁶⁸⁷,

ולתוס' בברכה ראשונה, אפשר להוציא לכתחילה.

או משום דדעתן להצטרף, ודוקא בבהמ"ז א"א משום דעומדין להסתלק זה מזה,

או משום דברכות דרבנן, והחמירו רק בבהמ"ז דאורייתא⁶⁸⁸.

⁶⁸³ (מאורליינש) חמיו של רבינו יהודה.

⁶⁸⁴ ויודע קצת מאי קאמר, אלא שאינו יודע לברך בעצמו.

⁶⁸⁵ רש"י פי' דלרב נחשב ברכת עצמו ע"י הזימון, ולריו"ח אף דאין זימון, מ"מ יכול להוציא משום שומע כעונה. ויש כאן, עכ"פ לרש"י, הגדרה יסודית בענין הזימון המבדילה משאר יוצא בברכת חבירו.

⁶⁸⁶ אביי בלשון נקטינן, ותניא כוותיה. ובפשטות כלול בזה דהלכה כריו"ח דאין זימון, ומוסיף דגם לא יצא בברכת חבירו.

⁶⁸⁷ התוס' בעמ' א' (ד"ה אם) פירשו דה"ה שאר ברכות. ומשמע מתוס' דשלשה הוי מעלה גם לברכה ראשונה לרש"י, אלא דכתבו דזה דוקא בכגון פת ויין, ויל"ע.

[על המאור – א' מברך לכולן, כדלהלן נג].

שלשה שאכלו כאחת:

אחד – מפסיק לשנים.⁶⁸⁹

שנים – אין חייבין להפסיק לא', אלא אם רוצים לפנים משורת הדין.

שלשה שאכלו כאחת ואין א' מהם מופלג מחבירו –

ס"ד דכמה אמוראי דכה"ג חילוק בברכות עדיף⁶⁹⁰,

וקי"ל דגם בזה חייבין בזימון.

כשיש גדול – קי"ל להלן (מז). דגדול מברך⁶⁹¹.

היו חייבין בזימון וברכו בלא זימון – יצאו ידי ברכה והפסידו מצות זימון.

אין זימון למפרע, אחר שכבר ברכו בהמ"ז.

בא ומצאן כשהם אומרים נברך –

עונה "ברוך ומבורך", ובה"ג מוסיף "שמו תמיד לעולם ועד".

ואי הוה עשרה, ברוך אלוקינו ומבורך [שמו תמיד לעולם ועד].

בא ומצאן כשהן עונים ברוך – עונה אחריהם אמן.

התוס' (מו:): הביאו⁶⁹² דהמברך אומר נברך שאכלנו משלו,

והמסובים עונים ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו.

לפי' תוס' שם נחלקו מה חוזר המברך –

לאביי חוזר נברך, וקי"ל כרבנן דחוזר ברוך שאכלנו וכו'.

העונה אמן אחר שברך בעצמו בונה ירושלים – ה"ז משובח.

וכתבו ר"ח וה"ג דה"ה כל ברכה כגון אחר ישתבח.⁶⁹³

ועמא (במקום בעלי התוס') דבר לענות רק אחר בונה ירושלים דבהמ"ז.

אביי עני לאמן דבונה ירושלים בקלא, דלישמעו פועלים וליקומו.

⁶⁸⁸ ולכאורה אפשר למצוא כמה נפ"מ. ואכמ"ל.

⁶⁸⁹ רש"י פירש דמפסיק מלאכול עד הזן וחוזר וגומר סעודתו. ועי' להלן דיי"מ דנחלקו עד היכן מפסיק, וי"מ בסוגי' אחרת דנחלקו מהיכן מתחיל אחי"כ לברך בהמ"ז, (ויש דעה דחוייה בראשונים דצריך לברך המוציא).

⁶⁹⁰ דלס"ד דידהו יסוד מצות זימון הוא הכיבוד לגדול.

⁶⁹¹ והיינו כשאין בעה"ב, דכשיש בעה"ב מבואר דמכבד להאורח, ועי"ש בפוסקים דמדינא יכול ליטול לעצמו.

⁶⁹² כתוב שם "דאמרינן לעיל", לכ' כוונתם לכאן דנתפרש נברך וברוך, ולא נתפרש שאר הנוסח.

⁶⁹³ עיי' בפוסקים שהאריכו בגדר שיטה זו, אי הכוונה לכל ברכה שאין בה הפסק, או דוקא ברכה שבסוף כמה ברכות.

רב אשי עני ליה בלחישא. וכ"פ בה"ג.
ולדידן דליכא פועלים, לכו"ע יש לענות בלחישא.⁶⁹⁴

מו.

מי בוצע – בעל הבית בוצע.⁶⁹⁵
מי מברך בהמ"ז – לר"ה ור"ז, הבוצע מברך.
לריו"ח אורח מברך (אע"פ שבעה"ב בצע), כדי שיברך לבעה"ב.
וכשאינ בעה"ב והגדול בוצע – מודה ריו"ח שהוא מברך,
מאי מברך: יה"ר שלא יבוש בעה"ב בעוה"ז ולא יכלם לעוה"ב,
ורבי מוסיף: ויצלח מאד... ויהיו נכסיו... ואל ישלוט... ואל יזדקק...⁶⁹⁶

עד היכן ברכת הזימון – לר"נ עד נברך, לר"ש עד הזן.
רש"י פירש דהיינו דבשנים לר"נ אין אומר נברך, ולר"ש אין אומר הזן,
והתוס' כתבו דדברי ר"ש לפירש"י הן תימה, ובפרט דראוי לפסוק כר"ש באיסורי.
לתוס' הנידון כשא' מפסיק לשנים עד היכן ממתינ –
לר"נ עד אחר נברך, ולר"ש עד אחר הזן, והכי קי"ל⁶⁹⁷.

ס"ד דפליגי תנאי בפלוגתא דר"ש ור"נ.
רש"י פי' שתיים ושלש, דלר"ש באדם א' יש רק שתי ברכות.
תוס' פי' בשם רי"ף דר"ל דא"א לחלק בהמ"ז ליותר מג' לר"ש⁶⁹⁸.
ודחינן דכל א' מתרץ לטעמיה.
והעולה מהסוגיא:

לחלק ברכת המזון לכמה בני אדם, כשאין א' שיודע כולה –
אפשר שכל א' יאמר ברכה שלימה.
אבל חצי ברכה, להרי"ף נתפרש דאי אפשר.
לחלק נברך לזה, והזן לזה – לר"נ אפשר, לר"ש א"א⁶⁹⁹.

⁶⁹⁴ ועכ"פ אין דין פועלים להקל בתפילות וברכות בזמנינו. ועי' בפוסקים איך לנהוג למעשה באמן זו.

⁶⁹⁵ אין חולק בזה. ועי' בפוסקים דאפשר דבזה"ז נשתנה. ועי' תורא"ש דלר"א כשעושים סעודה לכבודו של אדם, הוא נחשב בעל הבית בסעודה זו. ולכן כיבד לר"ז אף דס"ל להאי מימרא דריו"ח.

⁶⁹⁶ ועי' מעיו"ט שתמה על הנוהגין להסתפק בנוסח הרחמן הוא יברך את בעה"ב.

⁶⁹⁷ ורש"י בעצמו כתב כן למעשה (מה: ד"ה אחד מפסיק), ופי' תוס' דאע"פ דהזן ברכה לעצמה היא, מ"מ לר"ש נברך אינה נחשבת ברכה עד שיצרפנה להזן.

⁶⁹⁸ וקאי אבני אדם, ולכן גרסינן שנים ושלש.

⁶⁹⁹ ולפמ"ש תוס' לעיל ראוי לפסוק כר"ש בזה.

הטוב והמטיב – ס"ד דלכו"ע לאו דאורייתא, ודחינן דלר"ש י"א מה"ת.
ובסמוך הוכיחו כמה אמוראים דלאו דאורייתא היא.

פועלים – כוללים בונה ירושלים בברכת הארץ, ואין מברכים הטוב והמטיב.

דיני פתיחה וחתימה בברכות:

כל הברכות כולן – פותח בהן בברוך וחותר בברוך.

ברכת הפירות והמצוות – פותח ולא חותר, דכולה חדא הודאה.

ברכה הסמוכה לחברתה – חותר ואינו פותח.

ברכה אחרונה שבקריאת שמע – נחשבת סמוכה לחברתה.

סדר הברכות ע"פ התוס':

אשר יצר – אינה סמוכה לנט"י, דנטילה שייכא בלא אשר יצר⁷⁰⁰.

אלקי נשמה – אינה סמוכה לאש"י, דפעמים אינו בא מנקבים⁷⁰¹.

ואעפ"כ אינה פותחת, כיון דהוי הודאה בעלמא⁷⁰². וחותרת הואיל וארוכה קצת.

אתה הוא עד שלא נברא – חותר ולא פותח, מטעמא דאלוקי נשמה.

ברכות קטנות (ברכות השחר) – פותחות ולא חותרות דכ"א לעצמה וגם קצרות.

יהי רצון – לר"ת צ"ל ויהי רצון ושייכת להמעביר.

ותגמלני חסדים טובים, היינו מעין הפתיחה סמוך לחתימה.

והערב נא – כצ"ל לר"ת, ושייכת לברכת לעסוק.

ישתבח – סמוכה לברוך שאמר, ויש ליזהר שלא לספר ביניהם.

ברכה אחרונה של הקורא בתורה – פותחת בברוך,

דבשעתו ה"י הפסק גדול בין ראשון לאחרון⁷⁰³, ולא זזה ממקומה.

מז:

הטוב והמטיב – פותחת דלא מברכת המזון היא.⁷⁰⁴

ואינה חותרת, דקצרה היתה, ואח"כ הוסיפו ג' מלכויות גמולות והטבות.⁷⁰⁵

⁷⁰⁰ י"מ דהדגישו העיקר דאש"י שייך בלא נטילה.

⁷⁰¹ וכתבו ידידיו נקיות, יתכן דרמזו דבלא"ה עכ"פ סמוכה לנט"י.

⁷⁰² גדר זה לא נתפרש כ"כ בתוס'.

⁷⁰³ טפי מפסוד"ז, וצ"ב. ועי' תוס' פסחים קד: עוד בברכות וטעמיהן.

⁷⁰⁴ רש"י ותוס', עי' מהרש"א דר"ל דלא סגי דלאו דאוי, אלא דרבנן בתקנתם נמי לא הסמיכוה לגמרי, והבן.

נאמן אתה בברכת ההפטר – היא המשך לברכה הקודמת לה.⁷⁰⁶
(בימים הראשונים היו רגילין הקהל לומר בקול רם נאמן וכו', ולכן נכתב גדול).

בבית האבל – לר"ע רק דיין האמת, ועוקרים הטוב והמטיב.
לת"ק אף הטוב והמטיב.

מ"ז ברכ: הטוב והמטיב קל אמת וכו', ועי' בתוס' הנוסח הנהוג.
לוקח במשפט – לבה"ג יש למוחקו, משא"כ לתוס'.⁷⁰⁷

להיכן הוא חוזר – לאביי חוזר לראש, והלכתא כרבנן למקום שפסק.
לרש"י: היינו בא' שהפסיק לשניים, והפסיק עד הזן וכו"ש –
דלרבנן חוזר לברך מנודה, ותמוה לתוס'.
להר"מ מאיברא: היינו בא' שיצא לשוק, דזמנו עליו,
והיינו כרש"י וכדקי"ל כר"ש דשומע עד הזן, וחוזר לנודה.
ומ"מ ל"ק כיון דלא סעד בנתיים.⁷⁰⁸
לתוס': הנידון אם המברך חוזר ואומר נברך או ברוך, (וכנ"ל מה:).

סדר הסיבה:

בזמן שהן שתי מיטות – גדול בראש⁷⁰⁹, ושני למטה הימנו.
והיינו לצד מרגלותיו.

ואצל פרסיים דמחוי במחוג, שני למעלה הימנו.

שלוש מיטות – גדול בראש, שני למעלה, שלישי למטה.⁷¹⁰

מים ראשונים – מתחילים מהגדול, ומעיילי תכא קמיה.

מים אחרונים – בזמן שהן ה' מתחילין מהגדול,

והוא המברך, ובנתיים מעיין בברכת המזון.

בזמן שהן מאה⁷¹¹ – מתחילין מהקטן היושב בסוף, ולא מסלקי מהגדול.

⁷⁰⁵ עי' להלן (מט.).

⁷⁰⁶ ולכן אין הקודמת חותמת, ולא זו פותחת.

⁷⁰⁷ עי' מפרשים דטעמא דאף דיתכן בלא חטא, מ"מ הוא במשפט.

⁷⁰⁸ אע"פ שסיפר. ועי' מהרש"א איך נפרש למ"ד חוזר לראש.

⁷⁰⁹ רש"י פי' דמסב תחילה, דל"ש כ"כ בראש באופן אחר.

⁷¹⁰ עי' רש"י הטעם. ובזה נשתונו לפרסיים.

כשמגיעין לה', מתחילין מהגדול ונוטלין שולחן מלפניו, והוא המברך.
הנוטל ידיו באחרונה תחילה – הוא מזומן לברכה.
 ואם הגדול מצוה לאחר ליטול הראשון מהחמשה, ההוא מברך.
(אע"פ שגדול מברך – מצינו דכיבד רבי לרב).

אין מכבדין לא בדרכים ולא בגשרים ולא בידים מזוהמות.
 והיינו כשכל א' הלך לדרכו ופגעו זה בזה.
אבל: יצאו לדרך כאחד – מכבדין זה את זה.⁷¹²
 אין מכבדין אלא **בפתח הראוי למזוזה**, למעט דרכים ופרצות.
 ואע"פ שאין בה מזוזה, כגון ביהכני"ס וביהמ"ד.

עד שיטעום הבוצע – אין המסובין רשאים לאכול כלום.
בקערה – שנים ממתנין זה לזה, שלשה אין ממתנין.
הבוצע – פושט ידו תחילה.
 ו"מ דהיינו לטבול פיתו, וי"מ להתחיל באכילה.
ואם בא לחלוק כבוד לרבו או לגדול ממנו – רשאי.
לפ"א ע"כ חולק כבוד ע"י שנותן לו חלקו, ולפ"ב אין הכרח.
הבוצע – אינו רשאי לבצוע עד שיכלה אמן מפי העונים.
 וכ"ש שאין לבצוע קודם שתכלה הברכה.
רב"ח אמר שיכלה מפי העונים, **ור"ח** אמר מפי רוב העונים.
 אין הברכה מסתיימת אלא באמירת האמן.
העונה אמן יותר מדאי – אינו אלא טועה.⁷¹³

לת"א בתוס': באכילה אין רשאים, אבל בשתי' טועמין קודם המברך.⁷¹⁴
לת"ב: גם בשתי' אסור, וההוא סבא לא שתה אלא להראות מעשה.⁷¹⁵
לת"ג ע"פ הירושלמי: כשיש לכל אחד ככרו או כוסו בידו, א"צ להמתין.
 וכן עשה רבינו שמשון.
 ובשבת בעינן שיהיה לפניהם כוס לא פגומה.⁷¹⁶

⁷¹¹ או כל מנין שלמעלה מחמשה.

⁷¹² ובראשונים הביאו לענין זה גם הא דאמרי' ביומא דגדול באמצע, שני לו מימין וכו'.

⁷¹³ עיי' בפוסקים דשיעורו כאמירת קל מלך נאמן.

⁷¹⁴ ולכאורה כמילתא בלא טעמא הוא. וברא"ש העתיק החילוק בין אכילה דרשות, לבין שתי' דמצוה, עיי"ש מילתא דטעמא.

⁷¹⁵ מתוסי' משמע דשתה. וברא"ש העתיק דעשה עצמו כאילו שותה.

כשיש להם כוס לא פגומה – א"צ למזוג מכוס קידוש לכוסם.⁷¹⁷
לת"ד בשם השר מקוצי: אם נתן המברך לכ"א חלקו, א"צ להמתין.

החתן – רגיל לבצוע.

עניית אמן:

אין עונין לא אמן חטופה (שקורא א' בחטף ולא בקמץ),
ולא קטופה (שמחסר קריאת הנו"ן, שצריך שתהיה ניכרת),
ולא יתומה, לרש"י ותוס' שלא יודע מה מברכין,⁷¹⁸
אבל כשיודע על איזה ברכה עונה, כמו באלכסנדריא, שפיר דמי.
ולא יזרוק ברכה מפיו במהירות.
לבן עזאי: העונה אמן יתומה חטופה וקטופה – נענש,
וכל המאריך באמן – מאריכין לו ימיו ושנותיו.
ובלבד שלא יאריך יותר מדאי. וכנ"ל.

שנים שאכלו ובא שלישי להצטרף –

אם הם היו מוכנים לאכול דבר החביב להם, מצטרף.⁷¹⁹
אם אמרו הב לן ונברך – אין מצטרף.
גדול ועיקר שבסעודה – לר"א עיקר שבסעודה מברך,
והלכתא דגדול מברך ואע"פ דאתא לבסוף.
ואם נותן רשות לקטן – שפיר, וכנ"ל.

דמאי⁷²⁰ – מאכילין את העניים ואת האכסניא.

לר"ה לב"ש אין מאכילין, ולב"ה מאכילין.

אכסניא – לפ"א בתוס' (ולרש"י) באכסניי ישראל⁷²¹,

ולפ"ב בתוס' באכסניי של נכרים, ואעפ"כ אסור להאכילם טבל.⁷²²

טבל – אסור לפרוע ממנו חוב, ואפי' מס של המלכות.⁷²³

⁷¹⁶ דבלא"ה ע"כ צריכין לקידושו. ועד"ז כי ברא"ש דבשבת בעינן לח"מ לכ"א.

⁷¹⁷ התוס' מוכיחים זאת מהירושלמי. וכל הענין דהשר מקוצי הוא כפה"נ תוספת מאוחרת, עי' רא"ש ועוד.

⁷¹⁸ עי' בפוסקים כמה פירושים נוספים.

⁷¹⁹ רוב מודה.

⁷²⁰ לקוח מע"ה דרובן מעשרין, והחמירו רבנן לעשר משום מיעוטן שאין מעשרין.

⁷²¹ ולפ"ז פשוט דאסור להאכילם טבל, דמאכילם איסור מיתה.

⁷²² משם פורע חובו מממונו של כהן. ובתוס' עירובין הביאו דב' פירושים אלו הן פלוגתא בירושלמי.

[פרטי הדינים של משנתנו, הובאו לעיל מה. במתני].

מי שאינו במקומו – הרי הוא כעני, ומותר בדמאי.⁷²⁴

תרומה גדולה – א' מחמישים, ניתנת לכהן, וקודמת למעשר ראשון.

הקדים הלוי לכהן בשבלים – מפריש רק תרומ"ע ולא תרומה גדולה.

הקדימו בכרי – חייב הלוי מן התורה גם בתרומה גדולה.

משעת מירוח בכרי – נקרא דגן, וחלה עליו רשות כהן.⁷²⁵

מז:

נתן קרן דמע"ש והקדש ולא נתן חומש – מותר באכילה.⁷²⁶

תוספת חומש – היינו כשהבעלים הם הפודים.

עם הארץ – אין מזמנין עליו.

איזהו עם הארץ – לר"מ כל שאינו אוכל חוליו בטהרה.

לחכמים כל שאינו מעשר פירותיו כראוי.

לר"א כל שאינו קורא ק"ש ערבית ושחרית.

לר' יהושע כל מי שאינו מניח תפילין.

לבן עזאי כל שאין לו ציצית בבגדו.

לר' נתן כל שאין לו מזוזה על פתחו.

לר' נתן בר יוסף כל שיש לו בנים ואינו מגדלם לת"ת.

לאחרים אפי' קרא ושנה ולא שמש ת"ח. וכן הלכה.

השומע שמעתתא מפי רבנן וגריס להו – כצורבא מרבנן דמי.⁷²⁷

כותי סתמא – לר"מ אינו חבר, לרבנן חבר.⁷²⁸

בזמננו – מזמנין על ע"ה. תוס'.

קבלת עדות – מדינא אין מקבלין מע"ה, והאידנא מקבלין.⁷²⁹

⁷²³ יתכן דהפי' הראשון שבתוס' ובירושלמי חולק בזה. ויל"ע.

⁷²⁴ ובזה פירש"י טעמא דמאכילין את האכסניא ישראל דמאי.

⁷²⁵ וקודם לכן אכתי לא מטא כלל שעת חיובא דתרו"מ.

⁷²⁶ ב' הזהב מיבעיא לן בזה, ועי' כאן בראשונים מדוע לא פשטינן ממתני'.

⁷²⁷ ואפשר דל"ק פליג על זה.

⁷²⁸ דלר"מ טהרה היא מהדברים שלא החזיקו בהן, ואב"י מוקים לסתם מתני' כר"מ וע"כ מוקים בכותי חבר ולא בסתמא, ולחכמים דתלוי במעשר, בזה החזיקו. ואין לו דין ע"ה למניעת זימון עליו. (ומ"מ יתכן שאכתי גם חבר אינו). ולשאר השיטות לא נתפרש בגמ', והכלל הוא דתלוי בכל שיטה אי נתפרש בתורה.

⁷²⁹ כר' יוסי שלא יבנה במה לעצמו.

עציץ שאינו נקוב – חייב בתרו"מ מדרבנן.

פדיון מעשר שני – על כסף שיש בו צורה.

חילול הקדש – על כסף ולא על הקרקע.

גירות – במילה וטבילה. מל ולא טבל – אינו גר.

קטן המוטל בעריסה – אין מזמנין עליו,

ולריב"ל רב אסי עושין אותו סניף לעשרה, ועי' להלן,

תשעה ועבד אחד – מצטרפין לעשרה⁷³⁰, ותרי עבדים לא.

המשחרר עבדו – עובר בעשה.

המשחרר לצורך מצוה דיחיד – הוי מצוה הבאה בעבירה.

לצורך מצוה דרבים – מותר, כגון לתפילה בציבור.⁷³¹

מת לו מת ביו"ט האחרון – לבה"ג נוהג אבילות⁷³²,

ולתוסי' יו"ט דרבנן דוחה אבילות.⁷³³

חתן שמת לו מת קודם חופתו – נוהג ז' ימי משתה ואח"כ אבילות⁷³⁴.

לעולם ישכים אדם לבית הכנסת, כדי שיזכה וימנה עם עשרה הראשונים,

שאפילו מאה באים אחריו, נותנין לו שכר כנגד כולם, ותניא כוותיה.⁷³⁵

תשעה וארון – ס"ד דר"ה דמצטרפי, ודחהו ר"נ.

תשעה נראין כעשרה – מסיק ר"ה⁷³⁶ דמצטרפין.

נראין כעשרה – י"א דהיינו מכוונסין וי"א דהיינו מפוזרין.

שנים ושבת – ס"ד דרב אמי דמצטרפין, ודחהו ר"נ.

שני ת"ח המחדדין זה את זה בהלכה⁷³⁷ – מסיק ר"א דמצטרפין.

(ופירשו בגמ' כגון רב חסדא ורב ששת).

⁷³⁰ עיי' תוס' להלן מח. דכוונתו בין לזימון דקאי עלה לעיל, ובין לתפילה דמקשינן מינה.

⁷³¹ רש"י פירש משום קדושה, ויש מהראשונים שהעמידה בקריאת פ' זכור, ואכמ"ל.

⁷³² דאבילות יום א' דאורייתא, ודחיא יו"ט שני דרבנן. ועיי' רא"ש שתמה דאבילות יום א' הוי דאורייתא רק לענין איסור אכילת מעשר וקדשים. והתוס' כאן שתקו, ולעיל טז: החליפו שיטתם, דהתוס' שם ד"ה איסטניס כתבו כהרא"ש כאן, והרא"ש שם הביא דעה דהוי מה"י לכל מילי.

⁷³³ וחשיב יו"ט מצוה דרבים, עיי' רש"א, ודמאי לסוגין, דמצוה דרבים דרבנן דחי' לעשה דאורייתא.

⁷³⁴ עיי' הסוגיא בכתובות דף ד, ועיי' מהרש"א שתמה דזה אינו מבואר גם לתוס', דהא המשתה שלו ל"ה מצוה דרבים.

⁷³⁵ כ"ג תוס' להלן, עיי"ש במהרש"א.

⁷³⁶ ויי"ג ר' יהודה, ולפי"ז ר"ה לא חזר בו, וקצת משמע כן להלן בתוס' מח. ד"ה ולית, שהזכירו ט' וארון כשיטה שיש לדון עליה להלכה, אמנם הזכירו שם גם שנים ושבת, וזה לכי' ודאי רק ס"ד.

⁷³⁷ יש ראשונים שפירשו דמחדדין בסעודה זו.

ועיי להלן בכל אלו [ארוך, נראין, שבת ות"ח] להלכה.

קטן פורח – א"ר יוחנן דמזמנין עליו, ותניא כוותיה.

לרש"י: היינו שהביא סימנים ולא בא לכלל שניו.

לר"ח: בשנת הי"ג והביא שערות שאינן כדי לכוף ראשן לעיקרן.⁷³⁸

ומשמע מר' יוחנן דפחות מכאן אינו מצטרף,

ומספקא לתוס' אי דוקא לשלשה, אבל לעשרה מודה לריב"ל הנ"ל,

או דכוונתו גם לעשרה, ופליג אהא דריב"ל.

מח.

מסקינן: "לית הלכתא ככל הני שמעתתא" אלא כר"נ דאמר:

קטן היודע למי מברכין – מזמנין עליו, וכ' ר"ת דהיינו לשלשה.⁷³⁹

גדר יודע – כגון אבבי ורבא דאמרו לרחמנא, ואחוו לשמי טללא או כלפי שמיא.

לדעה ראשונה בתוס': כוונת ר"נ לקטן פורח היודע למי מברכין.⁷⁴⁰

לדעת ר"ת: לר"נ סגי יודע, וברייטא דבעיא פורח היינו באין יודע.⁷⁴¹

ונמצא: לענין זימון בשלשה על קטן פורח שאינו יודע – [לריו"ח מזמנין],

לר"נ לפ"א בתוס' אין מזמנין, **ולר"ת** מזמנין.

קטן היודע ואינו פורח – **לפ"א בתוס'** לכו"ע אין מזמנין (בשלשה),

ולר"ת לריו"ח יתכן דאין מזמנין, ולר"נ מזמנין אפי' בשלשה.

לזימון בעשרה – לר"ת לכו"ע מזמנין אפי' על מוטל בעריסה.

תשעה וארון, נראין כעשרה, שנים ושבת, שני ת"ח –

למאי דמסקינן כר"נ, קי"ל בכל זה דאין מצטרפין.⁷⁴²

עובדא דאבבי ורבא – לפ"א בתוס' ע"כ לאו לגבי זימון.⁷⁴³

⁷³⁸ בתוס' הלשון בתוך י"ג, אבל בראשונים מפורש בשנת הי"ג. ונמצא רש"י מחמיר בשערות כשיעורן, ומיקל דאפילו קודם שנת י"ב, ור"ח להיפך.

⁷³⁹ אבל לעשרה סגי מוטל בעריסה.

⁷⁴⁰ ואף דריו"ח עצמו אולי לא ס"ל דבעינן גם יודע, מ"מ לר"נ בעינן גם פורח וגם יודע.

⁷⁴¹ כ"ה להדי' בתשובת ר"ת המובאת כלשונה בתוס' ר' יהודה, וכע"ז בתורא"ש. וכבר העיר המהרש"א דמסדרי התוס' שלפנינו ארכבוה אתרי ריכשי, דמצד אחד השוו את ר"ת לדעה ראשונה, ומצד שני העתיקו למש"כ ר"ת בתוך דבריו דר"נ פליג על ריו"ח. [ובכל התוס' יש כפל ענינים המורה על הרכבה משני מקורות].

⁷⁴² לפ"א בתוס' דר"נ כריו"ח ע"כ "לית הלכתא" קאי על זה, ולר"ת דר"נ פליג על ריו"ח, אע"ג דמצוי לפרש דקאי רק עליו, מ"מ פירש, מכח הלשון כל הני שמעתתא, דקאי גם על אלו.

⁷⁴³ דהא הוו קטנים ולא פורחים, ובכה"ג לפי זה לכו"ע אין מזמנין עליהן, ולר"ת דלר"נ סגי יודע, אי"ש בפשוטו.

צירוף קטן לעשרה לתפילה:

לדעת ר"ת מצטרף, דקיי"ל לכו"ע כריב"ל לזימון בעשרה וה"ה לתפילה,

ודוקא קטן אחד.

ואע"ג דבב"ר מפורש דלתפילה מודה ריב"ל, אין הלכה כמותו נגד הבבלי.

ואע"ג דבירושלמי לא צירפו לר' יוסי עד שהביא שערות, היינו לשלשה.

לדעת ר"י אין מצטרף, ומביא שגם ר"ת לא עשה מעשה לצרפו,

והיינו ע"פ הב"ר והירושלמי הנ"ל.⁷⁴⁴

קטן וחומש בידו – יש מצרפין ע"פ פדר"א וע"פ לשון הירושלמי (קטן וס"ת).

לר"ת: הוא מנהג שטות, מסברא וממשמעות הסוגיא דילן,

והא דפדר"א דוקא לעיבור⁷⁴⁵, ולא מוזכר קטן, ודוקא ס"ת בגליון,

והירושלמי הוא רק לקריאת התורה.

(אלא דלר"ת סגי קטן בלא חומש, וכנ"ל).

לר"י: קטן לא מצטרף, וחומש לאו כלום הוא כר"ת, ובפרט חומש שאינו בגליון.

וגם לזימון בעשרה אין מצטרף.

עיבור שנה – לת"ק דפדר"א בשלשה, ולר"א בעשרה⁷⁴⁶,

נתמעטו – מביאין ס"ת ועושין עגולה וכו'.

קטן פורח ויודע – לכו"ע מצטרף לשלשה, וכ"ש לעשרה, לזימון ותפילה,

ומלשון "רבינו"⁷⁴⁷ משמע דלמעשה גם בזה לא עבדין עובדא.

קטן לס"ת – עולה למנין שבעה, ומצטרף לעשרה לתוס'.

אשה לס"ת – הויא עולה, אי לאו כבוד הציבור.

תשעה אכלו דגן וא' אכל ירק – מצטרפין.

וה"ה שמונה, או שבעה אכלו דגן וג' ירק.

ששה דגן וארבע ירק – לר' ירמיה פשיטא דמצטרפין,

לר' זירא מספקא ליה⁷⁴⁸.

⁷⁴⁴ ומשמע מתוס' דלגבי האוקימתא דריב"ל מודה לר"ת ע"פ הגמ' שלנו דלא כב"ר, ותמך יתדותיו על הירושלמי דפסק למעשה דאין מצטרף ומשמע ליה גם בעשרה, ולדעתו אין זה סתירה להבבלי, די"ל דכוונת ר"נ גם לאפוקי מדריב"ל, ולכן כתב דגם לזימון אין מצטרף, ודו"ק.

⁷⁴⁵ דלא בעינן עשרה מדין דבר שבקדושה. ראשונים.

⁷⁴⁶ ועי' ריש סנהדרין בשיטת מתניתין.

⁷⁴⁷ לא ברור אם הכונה לר"י הזקן, או הוא לשון תלמידי רבנו יהודה על רבם.

טבל בציר, או אכל גרוגרת, או עלה ירק, או שתה יין –
 לכו"ע מצטרף לכל הפחות לעשרה, ואומר שאכלנו גם על שתיה.
 וכן כששנים או שלשה רק שתו.
להוציא: לשמעון בן שטח מוציא, וקי"ל דאין מוציא עד שיאכל דגן.

אכל כזית דגן פחות מכדי שביעה:
אם הם אכלו ג"כ פחות מכדי שביעה – מוציא.
אכלו כדי שביעה – לרש"י ותוס' מוציא, לבה"ג אין מוציא.⁷⁴⁹

קטן שהגיע לחינוך –
 מוציא את אביו רק כשאכל אביו פחות מכדי שביעה (כדלעיל כ:).⁷⁵⁰
לבה"ג משום דדרבנן לגבי דאוי לא חשיב מחויב.
לתוס' משום דקטן אינו גברא בר חיובא מה"ת.
לרש"י משום דקטן אינו מחויב כלל אפי' מדרבנן.

ונמצא: דרבנן להוציא דאורייתא –
לרש"י מוציא (חוץ מקטן שאין מחויב כלל),
לבה"ג תמיד אין מוציא,
לתוס' בגברא בר חיובא מה"ת מוציא, בקטן וכדו' אין מוציא.
גדר חיוב קטן שהגיע לחינוך –
לרש"י החיוב רק על אביו, **לתוס' ובה"ג** גם על הקטן.

א' אכל ירק וכדו' להצטרף לשלשה –
ר"י בתוספתו פסק ע"פ ירושלמי דמצטרף, **להשר מקוצי** אין מצטרף.

ברכת הלחם והיין – מוציא רק אם מברך עכשיו לעצמו.
שאר ברכות – אע"פ שיצא מוציא, כגון ברכת המזון.⁷⁵¹

⁷⁴⁸ כך לגירסת רש"י, ולגירסתנו י"מ דפשיטא ליה דלא מצטרפין, וכך נקטו הפוסקים.

⁷⁴⁹ לבה"ג משום דדרבנן לגבי דאוי חשיב אין מחויב, לרש"י דרבנן סגי להיקרא מחויב, לתוס' בבהמ"ז מוציא אף דאין מחויב כעת, ובלבד שיחא גברא בר חיובא, ובעינן שיאכל רק כדי שיוכל לומר שאכלנו.

⁷⁵⁰ ועיי' טו. בתוד"ה ור' יהודה פלוגתא דתירוצים כשהקטן אכל ג"כ פחות מדי שביעה.

⁷⁵¹ ולתוס' ה"ה גם בהמ"ז, אלא דבעי' אכילת כזית כדי שיוכל לומר שאכלנו, כנ"ל.

מח:

ברכת הזן – תיקן משה בשעה שירד מן.⁷⁵²

ברכת הארץ – תיקן יהושע בשעה שנכנסו לארץ.

בונה ירושלים – תקנו דוד ושלמה,

דוד תיקן ישראל וירושלים, שלמה תיקן הבית הגדול והקדוש.

הטוב והמטיב – תיקנו ביבנה כנגד הרוגי ביתר.

סדר ברכת המזון – הזן, הארץ, בונה ירושלים, הטוב והמטיב.

בשבת – מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה.

לרש"י: היינו בין רחם ובין נחמנו, ורק א"צ להזכיר שבת בפתיחה ובחתימה.

י"א: דבחול רחם ובונה, ובשבת נחמנו ומנחם ציון.⁷⁵³

קדושת היום דשבת –

לת"ק באמצע בונה ירושלים, ובדיעבד אם אמרו במק"א אין מחזירין אותו.

לר"א אומרה בנחמה או בהארץ או בהטוב והמטיב.⁷⁵⁴

ולרבנן בתראי אפי' בדיעבד לא יצא, אם לא אמרה בנחמה.⁷⁵⁵

תחנונים בשבת – אסור. ובטופס ברכות מותר, כגון רענו זוננו ופרנסנו.

מקורות מה"ת לברכת המזון:

לת"ק⁷⁵⁶: וברכת זימון, ה"א הזן, על הארץ ברכת הארץ, הטובה בונה ירושלים,

אשר נתן לך הטוב והמטיב.

לרבי⁷⁵⁷: וברכת את ה"א הזן, וזימון נפקא מגדלו, הטוב והמטיב תקנו ביבנה.

ברכה לפנייה:

לת"ק מק"ו, **לרבי** מאשר נתן לך, **לר' יצחק** וברך את לחמך.

לר' נתן כי הוא יברך הזבח.⁷⁵⁸

⁷⁵² ועיי' ראשונים דג' ברכות מה"ת, ומשה ויהושע ודוד תיקנו רק מטבע הברכות.

⁷⁵³ ונתנו טעם דבשבת אין לבקש בקשות. ותוס' הסכימו לרש"י, וכתבו דמנהג שטות הוא לשנות.

⁷⁵⁴ יש שדייקו דגם הוא מודה דבהזן לא יצא.

⁷⁵⁵ כך פירש"י, ויש מהפכין ת"ק ורבנן בתראי.

⁷⁵⁶ הגר"א גורס רבי ישמעאל.

⁷⁵⁷ ולגי' הגר"א ר"ע.

⁷⁵⁸ ופירש"י ברכת המצוות דאכילת זבחים. ותמהו במהרש"א וגה"ש דא"כ אין מזה מקור לברכת הנהנין.

אריכות דברי הנשים⁷⁵⁹:

לר"נ לפי שדברניות הן, לשמואל כדי להסתכל ביפיו של שאול, לריו"ח לפי שאין מלכות נוגעת בחברתה אפי' כמלא נימא.

ברכת התורה:

לר"ש ק"ו מחיי שעה, לרחב"נ בשם רי"ש מגז"ש דאתן אתנה. (לר"מ נתן ה"א, בין מדה טובה ובין פורענות)⁷⁶⁰. לריב"ב מטובה הטובה. [אכילת הזבח – מצוה היא, ומברכין עליה].

בברכת הארץ – לר"א אם לא אמר ארץ חמדה טובה ורחבה לא יצא⁷⁶¹, **לנחום הזקן** צריך שיזכור בה ברית, לר' יוסי יזכור תורה.⁷⁶² וצריך שיקדים ברית לתורה. **ברית ותורה** – היינו שאומר ועל בריתך ועל תורתך.⁷⁶³

מט.

לר' אבא צריך שיאמר בה הודאה תחילה וסוף, (נודה ואנו מודים), והפוחת מהודאה אחת, הרי זה מגונה. **החותם מנחיל ארצות** – ה"ז בור, **לא אמר ברית ותורה** – לא יצא ידי חובתו. לר' חננאל (א"ר) יצא, וכן עשה ר' חסדא. ודחהו רב ששת מכח כל הני תנאי ואמוראי.

בברכת בונה ירושלים:

לא אמר מלכות בית דוד – לר' אליעזר ור' אבא לא יצא.⁷⁶⁴ לר"ח יצא, וכן עשה ר"ח, ודחהו ר"ש וכנ"ל.

⁷⁵⁹ בעובדא דשאול ושמואל.

⁷⁶⁰ במהרש"א דייק מרש"י דקאי נמי אברכת התורה. ומפרש דמברך גם על פורענות שבתורה.

⁷⁶¹ ולענין מלכות בית דוד ובונה ירושלים, יובא להלן בס"ד.

⁷⁶² עיי' בפוסקים דכולהו הני תנאי לא פליגי, ומוסיפין זה על זה, והלכה ככולם.

⁷⁶³ רש"י ותוס', ופי' תוס' דאצ"ל ברית ותורה וחיים ומזון, ועיי' מהרש"א בשם מרדכי. ובאמת שכ"ה מנהג בני אשכנז, אבל בני ספרד נהגו לומר כן, וכמו שהביא בשו"ע בשם הרמב"ם.

⁷⁶⁴ וכן אמרו משם רבינו. ובגמ' איתא דרבה בר"ה פתח בחדא, פירש"י או ישראל או ירושלים, ול"מ להדיא חולק בזה. ויל"ע.

החתימה – בונה ירושלים.

לריב"י אף מושיע ישראל⁷⁶⁵, **לר' אבא** ה"ז בור.

רבה ב"ר הונא חתם שתיהן, ואיתיביה ר' חסדא.

לר"ש: פתח ברחם על ישראל חותם מושיע, פתח רחם על ירושלים חותם בונה.

לר"נ: אפי' פתח ברחם על ישראל, חותם בונה ירושלים.

יש נוהגין לומר מלכות שמים בבונה ירושלים, תוס'.⁷⁶⁶

בברכת הטוב והמטיב:

י"א⁷⁶⁷ שהיא מדרבנן ואינה סמוכה וצריכה מלכות,

וי"א דהיא מה"ת, ומכיון שסמוכה היא א"צ מלכות.

לר"ז בדעת ריו"ח צריכה ב' מלכויות⁷⁶⁸, **ולר"פ** ג' מלכויות⁷⁶⁹.

[**ברכה שאין בה שם ומלכות** – אינה ברכה, וכנ"ל יב].

למ"ד מה"ת – **לרש"י** פותחין בברוך משום דקצרה היא,

ולתוס' אין פותחין אלא מאריכין וחותרמין. וכן עשה ריה"ג.

חתימה בשתיים – אין חותרמין⁷⁷⁰,

כגון מושיע ישראל ובונה ירושלים.

על הארץ ועל המזון – לא חשיב שתיים, וכן על הארץ ועל הפירות.

וכן מקדש ישראל והזמנים, ומקדש ישראל ור"ח.

מקדש השבת וישראל והזמנים – חותרמין אע"פ דנראין כשתיים.

לרש"י דחשיב ג"כ אחת, וכעין הנ"ל,

להבה"ג דבשתי קדושות חותרמין⁷⁷¹.

[**ב' קדושות על כוס אחת** – אין אומרים].

טעה ולא הזכיר של שבת – אומר ברוך שנתן שבתות למנוחה

⁷⁶⁵ ר"ל במקום בונה ירושלים, רש"י. וכולהו תנאי ואמוראי שבסוגי, מלבד רב ששת, אין מחלקים איך פתח.

⁷⁶⁶ ומשמע מתוס' דבאו לומר דטעות הוא, דהוא נגד משמעות הסוגיא.

⁷⁶⁷ או אבא יוסי בן דוסתאי, או רבן.

⁷⁶⁸ להשלים מלכות שמים דה"ר ראוי להזכיר כיון שמזכירין בה מלכותא דארעא, ואם לא מטעם זה לא היתה צריכה מכיון דסמוכה, גמ'.

⁷⁶⁹ דאחר שראוי להזכיר בהארץ אע"פ דסמוכה מטעם הנ"ל, ראוי להזכיר גם בהארץ, ע"י תוס' דאינן מופקעות לגמרי ממלכות כיון דלא נתקנו בזה אחר זה, ומ"מ כיון דנתקנו על הסדר אין פותחות בשם ומלכות, יעו"ש.

⁷⁷⁰ שאין עושין מצוות חבילות חבילות.

⁷⁷¹ וע"י רש"י דלפ"ז בעצם חותרמין בשתיים, ודוקא במושיע ישראל ובונה ירושלים לא חותרמין בשתיים, כיון דחדא היא, ותמה על זה רש"י מכל מהלך הסוגיא.

לעמו ישראל באהבה לאות ולברית ברוך מקדש השבת.
לא הזכיר יו"ט – אומר ברוך שנתן י"ט לעמו ישראל לשמחה ולזכרון
 ברוך מקדש ישראל והזמנים.
לא הזכיר ר"ח – ברוך שנתן ר"ח לעמו ישראל לזכרון,
 ומספקא לן אי אומר בה שמחה, ואם חותם.⁷⁷²
שבת ויו"ט – כולל שבתות למנוחה וי"ט לעמ"י לשמחה,
 וכן שבת ור"ח.

ברכות שמו"ע – אין פותחות בשם ומלכות, דסמוכות לברכה ראשונה.⁷⁷³

מט:

פתח בהטוב והמטיב – חוזר לראש. ופירש"י לתחילת ברכת המזון.
 והיינו בשבת ויו"ט, ולא בראש חדש.
ובסעודה ג' דשבת מסופק ר"י⁷⁷⁴, ובסעודה ד' אין חוזר.

לא הזכיר ר"ח בתפילה – מחזירין אותו.⁷⁷⁵
בשבת ויו"ט – חייב לאכול פת.
בסעודה ג' בשבת – מסופק ר"י אי סגי במיני תרגימא.
בסוכות – בליל יו"ט א' חייב לכו"ע גם מדין סוכה.
ביו"ט ביום, לר"א חייב גם מדין סוכה, ולרבנן רק מדין יו"ט.
ירדו גשמים ואכל בבית – בליל יו"ט א' חוזר ואוכל בסוכה,
 ביום, לר"א חוזר, לחכמים פטור.
בשאר ימי הסוכות – לר"א חייב כל יום ב' סעודות דפת בסוכה,
 לרבנן א"צ לאכול כלל.
ר"ח – אסור להתענות בו, ואין חייב בפת.
להתענות בשבת ויו"ט – תענית חלום שרי, ולא שאר תעניות.⁷⁷⁶
[משרה אשתו ע"י שליח – נותן ג' סעודות לשבת].

⁷⁷² עיי' תוס' ל: ד"ה מסתברא, דחידוש הוא דמשלים בר"ח, אע"פ דבעקר רגליו אין מחזירין, יעו"ש. ועיי' רש"י שפי' דר"ז מספקא ליה. ובתורא"ש כתב דל"פ דר"ג מספק"ל. אמנם לישנא דידיה או דרביה הכריח לרש"י דמייירי על רביה הנזכר בסוגי. וגם י"ל דאל"כ מדוע הזכיר לר"י כלל, כעין שכי' תוס' בע"ז סג: ד"ה ויתב.

⁷⁷³ ואף דמלכות לא נתפרשה גם בה, או דסמוכה לברכות קל חי וקים, עיי' מהרש"א, או משום אלקי אברהם. תוס'.

⁷⁷⁴ ודעת תוס' כאן נוטה דחייב בה בפת וחוזר.

⁷⁷⁵ ועיי' לעיל ל: לגבי ערבית, ולגבי חדש חסר.

⁷⁷⁶ עיי' פסחים סח: באלו ימים אפי' מר ברי' דרבינא לא הי' מתענה.

חיוב ברכת הזמון וזימון –

לגירסתנו: לר"מ על כזית חייבין ומזמנין,

לר"י עד כביצה אין חייב בבהמ"ז, וכ"ש שאין מזמנין.

וכן גורס אב"י, ולפ"ז פליגי בקראי.

לר"י ח לר"מ כביצה ולר"י כזית, ופליגי בחשיבות.

להלכה – כתבו תוס' דקיי"ל כזית⁷⁷⁷, והיינו מדרבנן.

ומן התורה – לכו"ע בעינן כדי שביעה.

לענין שתיה – לר"י יש לברך גם על פחות ממלא לוגמיו.⁷⁷⁸

[**יוהכ"פ** – אכילה בככותבת, שתיה במלא לוגמיו].

ההולך לשחוט פסחו ונזכר שיש לו חמץ בביתו:

אם יכול לחזור ולבער ולחזור למצותו – יחזור ויבער,

ואם לאו – יבטל בלבו.

והיינו בכביצה לר"מ וכזית לר"י, ובפחות מכאן א"צ לחזור.

יצא מירושלים ונזכר שהי' בידו בשר קדש:

אם עבר צופים⁷⁷⁹ – שורפו במקומו. וכן בפחות מכביצה לר"מ וכזית לר"י.

לא עבר צופים – חוזר ושורפו לפני הבירה מעצי המערכה.⁷⁸⁰

בירה – הוא מקום בהר הבית ששורפין שם פסולי קדשים קלים.

טומאת אוכלין – בכביצה.

איסור אכילת חמץ או קדש פסול – בכזית.

כיצד מזמנין:

בשלשה – אומר נברך.

בשלשה והוא – יכול לומר ברכו.

וראוי שלא יוציא עצמו מהכלל בבהמ"ז, ויאמר נברך.

בעשרה – נברך אלקינו, בעשרה והוא יכול לומר ברכו.

⁷⁷⁷ דלר"י ח דמוחלפת, כך שיטת ר"י וקיי"ל כוותיה לגבי דר"מ, וכן איתא בעוד ב' מקומות. ועי' רעק"א (בס' קושיות עצומות), דהק' דבב' מקומות אלו הם דברי ר"י, וא"כ י"ל דר"י ח לשיטתו ומה ראי' משם.

⁷⁷⁸ עי' לט. ד"ה בצר, שהביאו דברי ר"י בטעם אחר מבכאן, וגם הביאו שם דעת החולקים.

⁷⁷⁹ לרש"י בפסחים הוא מקום מסוים, ולתוס' היינו כל מקום שאפשר לראות ממנו את ירושלים.

⁷⁸⁰ ודין השריפה הוא משום דנפסל ביוצא.

יותר מעשרה – לר"ע הנוסח "אלקיננו" הוא אפי' בעשרה ריבוא,

לריה"ג לפי רוב הקהל אין מברכין, וכדלהלן.

במאה – ה' אלקיננו, באלף – מוסיף אלקי ישראל.

ברבוא – מוסיף אלקי צבקות יושב הכרובים.⁷⁸¹

במאה והוא וכו' – יכול לומר ברכו.

כשם שהוא מברך – כך עונים אחריו, לר"ע וריה"ג כנ"ל.

בבית הכנסת – לכו"ע אומר רק ברכו את ה', ולא עוד שמות.⁷⁸²

לר"ע א"צ לומר המבורך, ולרי"ש מוסיף המבורך.⁷⁸³

ולכו"ע אומר ברכו ולא נברך. תוס' בשם ירושלמי.⁷⁸⁴

נברך אלקיננו – כצ"ל ולא לאלקיננו, וכן בכל ברכה.

(בשיר והודאה – אומרים בל', כגון שירו לה' וכו').

הא דס"ד דברכו עדיף –

לרש"י כלומר רבים אתם ואפי' איני עמכם,

לתוס' דהיינו ציווי, ולא רק נטילת רשות.

ג.

ששה – נחלקין, עד עשרה.⁷⁸⁵

אמר ברכו בבהמ"ז – הנקדנין תופסין אותו על כך.⁷⁸⁶

אומר ובטובו – ה"ז ת"ח. מטובו – ה"ז בור.

[בשאלה דמילי בעלמא – מצינו מברכתך.

בשאלה בדברי תורה – נאמר הרחב פיד].

בטובו חיינו – לגירסתנו ת"ח, לנהרבלאי בור, ואין הלכה כמותם.

בטובו חיים – לגירסתנו בור, ואין הלכה כנהרבלאי דמתנו ת"ח.

שאכלנו משלו – ת"ח. למי שאכלנו משלו – ה"ז בור.⁷⁸⁷

[בליל פסח הנוסח למי שעשה לאבותינו ולנו וגו'].

שאכלנו משלו – ת"ח, על המזון שאכלנו – בגי' ה"ז בור.

⁷⁸¹ יש גורסין ברבוא רק א' צב', ובעשרה רבוא מוסיף יושב הכרובים.

⁷⁸² עיי' הטעם בתוס' אמאי בביהכנ"ס מודה ריה"ג.

⁷⁸³ ומבואר להלן ג. דלר"ע נמי כשאמר המבורך עדיף.

⁷⁸⁴ ותני הירושלמי הוא רק למאי דנוהגין כרי"ש, אבל להנוהגין כר"ע יתכן דשייכא מילתא דשמואל גם בביהכנ"ס.

⁷⁸⁵ ר"ל ששה עד שמונה לב' חבורות, ט' אפי' לשלשה. י' אין נחלקין עד שיהיו עשרים, וכדתנן להלן.

⁷⁸⁶ כך פירש"י. ועיין מסוה"ש בשם הערוך דפי' לגנאי.

⁷⁸⁷ אבל בעשרה שפיר דמי.

בעשרה – יכול לומר על המזון שאכלנו.

[היקש וגז"ש – אין לבטל זה מפני זה. זבחים מח.].

"ה' ממקור ישראל" – מכאן שאפילו עוברין אמרו שירה על הים.

"במקהלות ברכו אל" – לר"ע כולי קרא לעוברין, לריה"ג לפי רוב הקהל.

הלכה כר"ע, דא' עשרה וא' עשרה רבוא.

רב חמא מחדר אבי מאה⁷⁸⁸, ולהלכה א"צ דקיי"ל כר"ע.

אם אוושי כו"ע וא"א לשמוע הברכות מפי המזמן –

מותר ליחלק, ואפי' אם יצטרכו לברך בג' ולא בי'.

ג' שאכלו כא' והקדים א' מהן וברך לעצמו –

הם יוצאים בזימון עמו, והוא לא יצא בזימון זה.

(זימון למפרע – אינו זימון, דהיינו אחר שברך).

ברכו בביהכנ"ס – המנהג כרי"ש לומר המבורך.

ואף ר"ע מודה דבכך עדיף טפי, וכן ראוי לנהוג.

שלשה שאכלו כאחד – אינן רשאים ליחלק, וכן די⁷⁸⁹ וכן ה'.

ששה – נחלקין עד יי⁷⁹⁰, עשרה – אין נחלקין עד כ'.

עשרים – יכולין ליחלק לשתי חבורות של עשרה.

שתי חבורות שהיו אוכלות בבית אחד:

מקצתן רואין אלו את אלו – מצטרפין לזימון.

אם לאו – אלו מזמנין לעצמן ואלו מזמנין לעצמן.

יין שלא נתנו לתוכו מים – לר"א אין מברכין עליו, לחכמים מברכין.

רבנות דמתניתין:

לשמואל לגירסא א': ישבו לאכול כאחת ועדיין לא אכלו – אין רשאים ליחלק.

לגירסא ב': אע"פ שכל א' אוכל מככרו – אינן רשאים ליחלק.⁷⁹¹

לא"נ: כי הא דר"ה דג' שבאו מג' חבורות כדלהלן.⁷⁹²

⁷⁸⁸ ובפוסקים למדו מזה דעל עשרה צריך להדר.

⁷⁸⁹ היינו אפי' ישארו ג', דהא אותו א' ג"כ חייב בזימון. רש"י.

⁷⁹⁰ ע"י בזה לעיל בתחילת העמוד.

⁷⁹¹ הרי"ף ותוס' גרסו רק גירסא ב', והרא"ש רק גירסא א'. ולפי כל גירסא יתכן דלא קיי"ל כדינא דהגירסא השניה.

ג' שבאו מג' חבורות של ג' בני אדם שלא זמנו עליהם – אין רשאים ליחלק.
ואפילו לא אכלו עוד אחר שנצטרפו.

אבל: באו מתוך ב' בני"א, או זמנו עליהם – אין מצטרפין.⁷⁹³
זמנו עליהם – רש"י פירש שהיו ד', והלך לשוק, וקראו לו וזמנו עליו,
ותוס' פירשו שהיו שלשה, והפסיק לשנים.⁷⁹⁴

נ:

מטה שנגנבה או אבדה חציה, או חלקה אחין או שותפין – טהורה,
והיינו כשא"א להחזירה ע"י הדיוט, תוס'.
החזירה – מקבלת טומאה מכאן ולהבא, ולא למפרע.⁷⁹⁵
מטה שאפשר להחזירה ע"י הדיוט – מטמאה איברים, כגון ארוכה ושני כרעים.
(כלי שנשבר – טהור ופרחה טומאה מיניה).

ב' חבורות ששמש ביניהם – מצטרפין אפי' אין רואין אלו את אלו.
ואף כשהם אוכלים בשתי בתים.⁷⁹⁶
רואין אלו את אלו – מצטרפין, וכנ"ל, ואפי' בשני בתים.⁷⁹⁷
כשאין רואין – אין מצטרפין אפי' בבית אחד.
כשמצטרפין – יש להקפיד שישמעו כולם בהמ"ז מפי המברך.

יין שנתן לתוכו מים – ברכתו בורא פרי הגפן.
יין שלא נתן לתוכו מים – לר"א אין מברך בפה"ג, אלא בפה"ע.⁷⁹⁸
לחכמים מברכין בפה"ג, דחזי לקורייטי.⁷⁹⁹ והלכה כחכמים.
(שתאן חי לד' כוסות – קי"ל דיצא). ועי' להלן לענין כוס של ברכה.

⁷⁹² דין זה מוסכם לכו"ע, דעכ"פ ר"ה אמרו.

⁷⁹³ ועי' בפוסקים דאם אכל אחר שזימנו עליו, יכול להצטרף לשנים שאוכלין עמו ולא זמנו. ואכמ"ל.

⁷⁹⁴ תוס' ציינו דהוא דלא כרש"י, וצ"ב אם יש כאן פלוגתא.

⁷⁹⁵ עי' רש"י איך הוכיח מכאן רבא. ועדיין צ"ב דכאן עדיפא דהזימון פקע משום דזמנו ולא רק מפני שהשלשה נפרדו, וכשלא זמנו חוזרין מצטרפין ודלא כמטה דאינה חוזרת לטומאתה. וצ"ב.

⁷⁹⁶ ברש"י כ' כגון יריעה פרוסה ביניהם, אפשר דס"ל דב' בתים ממש גרע, אבל התוס' הביאו כן להדי' מירושלמי, ואין הכרח דרש"י פליג.

⁷⁹⁷ כך מוכח מתוס' שהק' מדוע נקט במתני' בית א', ואע"פ שבמתני' לא נזכר שמש רק צירוף דרואין, וע"כ דגם בזה מועיל בב' בתים. ובאמת כן משמע להדי' בירושלמי.

⁷⁹⁸ והיינו בינים שהי' חזק מאד ואינו ראוי לשתיה בלא מזיגה.

⁷⁹⁹ ומבואר בראשונים דממילא חשיב אישתני למעליותא, ובכל אופן ברכתו בפה"ג.

ליטול מיין לידים:

לפ"א ברש"י: נתן לתוכו מים – לכו"ע אין נוטלין,⁸⁰⁰

לא נתן לתוכו מים – לר"א נוטלין, לחכמים אין נוטלין.⁸⁰¹

לפ"ב ברש"י: לא נתן לתוכו מים – לכו"ע אין נוטלין,

נתן לתוכו – לר"א נוטלין, לחכמים אין נוטלין.⁸⁰²

ופסק בה"ג הלכה כחכמים דבכל אופן אין נוטלין.

מי פירות לנט"י – לפ"א ברש"י כשרין⁸⁰³.

לעשות צרכיו בפת – לשמואל עושין במידי דלא ממאס.

ובגמ' מוקמינן ל' כר"א, אלא דר"א מיקל אפי' בממאס.

ולהלכה יש להקל לכל הפחות כשלא ממאס,⁸⁰⁴

כן הכריעו התוס' כבה"ג דלא כר"ח.

טלטול סופלי לחיותא ביו"ט אגב רפתא – מותר, כשמואל.

בכוס של ברכה – לכו"ע אין מברכין עד שיתן לתוכו מים.

לפ"א בתוס' וברש"י להלן: נותנו חי לכוס ואח"כ מוזגו,

לפ"ב: בעינן חי מן החבית (לשמו), אבל מוזג,⁸⁰⁵

לפ"ג: בעינן שיהא הכוס שלם בלא שבירה.⁸⁰⁶

[ריסק ט' נמלים וא' חי – עי' מכות טז:]

תניא ד' דברים בפת:

אין מניחין בשר חי על הפת,

אין מעבירין כוס מלא על הפת,

⁸⁰⁰ דהוי יין ופסול לנט"י.

⁸⁰¹ כשיטתם לגבי ברכה, דלר"א ל"ה יין ולחכמים הוי יין, ולפ"ז אין הכרח דחכמים מחמירים בדיון בזוי אוכלין טפי מר"א, ונצטרך להידחק במה שאמרו דשמואל כר"א, עי' מהרש"א בתוד"ה בורא.

⁸⁰² כך הבי' רש"י מבה"ג ולא פירש. ותוס' פי' בסוד"ה בורא (למהרש"א) דגזה"כ דבעי' שיהא מים בנטילה, ולכן לכו"ע בלא מים פסול, ובמים לר"א כשר, אלא דחכמים פוסלין מצד בזוי אוכלין, ובה א"ש טפי מאי דאמרו שמואל כר"א, אלא דאכתי מקשין תוס' דר"א מיקל טפי משמואל. ודו"ק.

⁸⁰³ ואע"ג דבעי' חזותא דמים כדאי' בחולין, הכא היינו חזותיהו מעיקרא. תוס' ותורא"ש. ולפ"ב שברש"י לכ' אין מקור מכאן להכשיר מי פירות בלא מים.

⁸⁰⁴ עצם ההלכה דעושה צרכיו מוכח מסוגי' דביצה שהביאו התוס', והבה"ג פוסק להדי' דדוקא בלא ממאס, ובממאס הלכה כחכמים. והיינו כשיטתו ד"ל דבה גופא פליגי רבנן, ושמואל הוא כרבנן ממש, ואע"פ דנקט בגמ' דשמואל כר"א, כבר פירשוהו בתוס'.

⁸⁰⁵ ולפי' זה יכול למוזג קודם הנתינה בכוס. ומאידך לפי' הראשון אין מקור להביא מהחבית במיוחד, ולשניהם אין מקור שיהא הכוס שלם.

⁸⁰⁶ ולפי' זה אין מקור ליתנו חי לכוס, ולא שצריך להביא במיוחד מהחבית. ועי' בס"ד להלן (נא).

אין זורקין את הפת, אע"ג דלא ממאיס. (בג' אלו מודה שמואל).

אין סומכין את הקערה בפת.

לר"ח הכי קי"ל, אע"ג דלא ממאיס, ודלא כשמואל.

לבה"ג ותוס' בזה קי"ל דסומכין, אם לא ממאיס.

י"א דמותר לסמוך, ובלבד שאח"כ יאכל את הפת.⁸⁰⁷

לאכול דייסא בפת וכדו': אם אוכלן בבת אחת – מותר,

אם אין אוכלן בבת אחת – למס' סופרים אסור,

ושמא למאי דקי"ל כשמואל, מותר אם אין הפת נמאסת.

ויש נוהגין לאכול דייסא בפת, הואיל ואוכלין הפת אח"כ.⁸⁰⁸

לזרוק שאר אוכלין – אסור בממאיס, כגון תאנים שבשלו ותותים,

ומותר בכגון רימון ואגוז וכל דבר קשה (בימוה"ח⁸⁰⁹).

לפני חתן ולפני כלה:

ממשיכין יין בצינורות, ומקבלין אותו בכלי בפי הצנור.

זורקין לפניהם קליות ואגוזין בימות החמה, ולא בימוה"ג.

אין זורקין גלוסקאות אפי' בימות החמה.⁸¹⁰

בזמן התוס' נהגו לזרוק חיטים בבית חתנים,

וצריך ליזהר שלא יזרקום אלא במקום נקי.

שכח והכניס אוכלין לתוך פיו בלא ברכה:

במשקין – בולען⁸¹¹. (נמאסין וא"א לסלק לצד א').

אוכלין הנמאסין – מסלקן לצד א' ומברך.

אוכלין שאינן נמאסין – פולטן (דבעי' ימלא פי תהילתך).

נא.

אכל ושתה ולא בירך לפנייהם ונזכר באמצע⁸¹² **סעודתו** –

⁸⁰⁷ עי' מהרש"א שתמה בזה.

⁸⁰⁸ והיינו כשמואל, ובכך שאוכלין הפת נחשב דלא ממאיס.

⁸⁰⁹ כ"כ התוס' דאגוזים בקליפתן ג"כ נמאסין בימוה"ג, ע"פ הברייתא, ולו"ד י"ל דמייירי שם בלא קליפה.

⁸¹⁰ רש"י כתב משום דנמאסין, וצ"ב דבסוגי' מוכח דפת אסורה אף כשאין נמאסת וכמ"ש התוס'.

⁸¹¹ ופירש"י בלא ברכה. ושיטת הראב"ד דבזה יברך אח"כ ואכמ"ל.

פשיטא דיברך השתא.

גמר סעודתו – ס"ד דרבינא דיברך עכשיו (המוציא או הגפן), ונדחה.

ברכת הטבילה – לאחר שטבל ועלה, אומר אקב"ו על הטבילה.

לרש"י תקנו כך משום בעלי קריין, **ולתוס'** משום גרים.⁸¹³

בעל קרי – אסור בד"ת, וכנ"ל (כ:).

בעל קרי בברכות המצוות – לרש"י אסור, לתוס' מותר,

ברכת נטילת ידים – נהגו העם לברך אחר הנטילה בכל אופן,

משום דפעמים בא מבית הכסא ואין ראוי לברך קודם.⁸¹⁴

אספרגוס⁸¹⁵ של יין – יפה ללב, עיניים וטחול (לע"ט),

וקשה לראש, מעיים ותחתונות (רמ"ת). (ובמיושן כ"ש דטוב למעיים).

הרגיל בו – יפה לכל גופו. **המשתכר ממנו** – קשה לכל גופו.

(קונם יין שאיני טועם שקשה למעיים, א"ל מיושן יפה ושתק –

אסור בחדש (מדאשתקד) ומותר במיושן דג' שנים).

אספרגוס של שכר – לרמ"ת יפה ללע"ט קשה.

ששה דברים נאמרו באספרגוס:

שותין אותו חי ומלא, מקבלו בימין ושותהו בשמאל,

אין משיחין אחריו ואין מפסיקין בו,

אין מחזירין אותו אלא למי שנתנו לו.

בשל שכר – רק אחריו (ואפי' בפני המלך).

ואין סומכין אותו אלא במינו, בתאנים או בתמרים.

בשל יין – לא ירוק אחריו, וסומכין אותו בפת.⁸¹⁶

אין ליטול חלוקו שחרית מיד השמש וללבוש.

אין ליטול ידיו ממי שלא נטל ידיו.

אין להחזיר כוס אספרגוס אלא למי שנתנו, וכנ"ל.

⁸¹² ע"פ הגהת המהרש"א והגר"א ברש"י.

⁸¹³ בראשונים הביאו ד"מ דדין זה רק בטבילת גרים, אבל תוס' פי' דמשום גר תקנו כך תמיד.

⁸¹⁴ תוס'. ובראשונים הוסיפו דמברך קודם הניגוב ומתקיים בזה עובר לעשייתו.

⁸¹⁵ כוס ששותין בבוקר אליבא ריקנא לרפואה. ואף דאוקימנא לה במיושן משום טוב למעיים, מ"מ משמע דשאר הדברים הם בכל יין.

⁸¹⁶ משמע דשאר הד' דברים נוהגין גם ביין.

אין לעמוד בפני הנשים בשעה שחוזרות מן המת,
ואם פגע בהן: יקפוץ ממקומו ד"א,
 ויעבור נהר, או ילך בדרך אחרת, או יעמוד מאחורי כותל,
 או יחזיר פניו ויאמר הפס' ויאמר ה' אל השטן וגו' עד שיעברו מכנגדו.⁸¹⁷

י"א דעשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה:
 טעון הדחה מבפנים, ושטיפה מבחוץ.
 ופיר"י דאם אין בו שיורי כוסות, א"צ.
 חי⁸¹⁸, לגירסת הרי"ף נותנו חי עד תחילת ברכת הארץ, ואז מוזגו.
 ומלא, (י"א דזוכה לנחלה בלי מצרים וי"א לב' עולמים).
 עיטור, לר' יהודה בתלמידים, לר' חסדא בכוסות.
 עיטוף, (ר"פ מתעטף בטליתו, ר' אסי פרס סודרא על רשיה).
 נוטלו בשני ידיו ונותנו בימין,
 ויש להחמיר ששמאל לא תסייע לימין.⁸¹⁹
 מגביהו מן הקרקע טפח, כשמיסב על הקרקע,
 וכשמיסב ע"ג שולחן מגביהו מן השולחן.
 ונותן עיניו בו, שלא יסיח דעתו.
 וי"א דאף משגרו במתנה לאשתו, שתתברך.
לריו"ח: אין לנו אלא הדחה שטיפה חי ומלא,
 וריו"ח עצמו מצינו דנהג בהא שנותנו בימין,
 ואמוראין היו עושין עיטור ועיטוף,
 ומשמע דיש להחמיר בכוס של ברכה בכל העשרה דברים, תוס'.

נא:

שיגור כוס של ברכה – רק מבעל לאשתו.
 עולא כשהיה אורח לא שיגר לאשת בעה"ב.⁸²⁰

⁸¹⁷ לא ברור אם אומר הפס' גם כשמצא נהר או דרך או כותל.

⁸¹⁸ וברש"י ב' פירושים או שמוזגו לאחר שנותנו בכוס, או להביאו מן החבית לשמו, ותוס' הוסיפו לעיל פי' נוסף דהכוס יהא שלם, ובפוסקים הביאו לכל הפירושים, והאריכו בפרטי הלכות אלו.

⁸¹⁹ אף בכוסות גדולות, או כשצריך להאריך בבהמ"ז.

⁸²⁰ ועי' שעה"צ סי' קפ"ג אות יט. ועי' כאן במהרש"א ב' דרכים בפלוגתא דעולא ור"נ. ומש"כ בתו"ד דהא דתני' בע"א לאנשי ביתו היינו לאו דוקא לאשתו, הוא דלא כרש"י שם.

עולא אמר שכל החבית ככוס של ברכה היא.⁸²¹

אין מסיחין על כוס של ברכה,

והיינו המברך משנתנו לו כוס עד גמר הברכות.

וגם המסובין אין רשאי לכתחילה להסיח כלל.

ובדיעבד: אם סחו בשעה שמברך – אפי' דיעבד לא יצאו,⁸²²

ואם סחו בשעה ששתק המברך – יצאו.

שמע ט' תקיעות בט' שעות היום – יצא, ואע"פ שסח בינתיים.

ולכתחילה אין להסיח.

אין מברכין על כוס של פורענות, דהיינו כוס שני.⁸²³

י"א: דהאוכל מהלך – מברך מעומד, אוכל מעומד – מברך מיושב,

מיסב ואוכל – יושב ומברך.⁸²⁴

והלכתא: בכולהו – יושב ומברך. והיינו בבהמ"ז ולא בשאר ברכות.⁸²⁵

הדרן עלך שלשה שאכלו

⁸²¹ ויתכן מאד שאמר זאת רק מפני דרכי שלום, וכדאמרה ילתא על זה ממהדורי מילי, וכ"כ במהרש"א.

⁸²² אלא שכי הפוסקים דהיינו דעי"ז לא שמע ברית ותורה וכדו' מן הדברים אשר הם לעיכובא.

⁸²³ עיי' בתורא"ש שהאריך אי מיירי ששתה זוגות קודם בהמ"ז או דכוס בהמ"ז תשלים לזוגות.

⁸²⁴ בירושלמי הגירסא מתעטף ומברך וא"ש טפי.

⁸²⁵ עיי' בפוסקים דיש מחמירין גם במעין ג'.

פרק אלו דברים

ח' דברים שנחלקו ב"ש וב"ה בהל' סעודה:

- א. לב"ש מברך על היום בקידוש ואח"כ על היין, ולב"ה להיפך.
- ב. לב"ש נוטלין לידים (מים ראשונים) ואח"כ מוזגין את הכוס (יין שלפני המזון), ולב"ה להיפך.
- ג. לב"ש מקנח ידיו במפה ממים ראשונים ומניחה על השולחן, ולב"ה על הכסת.
- ד. לב"ש מכבדין את הבית⁸²⁶ ואח"כ נוטלין מים אחרונים, ולב"ה להיפך אם ירצה.⁸²⁷
- ה. לב"ש⁸²⁸ נר ומזון בשמים והבדלה, לב"ה נר ובשמים מזון והבדלה, ועי' להלן (נב). דזו דברי ר"מ בדעתם, אבל לר"י:
- לב"ש מזון מאור ובשמים והבדלה, לב"ה מזון ובשמים מאור והבדלה.
- ו. לב"ש שברא מאור האש, לב"ה בורא⁸²⁹ מאורי האש.
- נר ובשמים של גויים או מתים או ע"ז – אין מברכין עליהן.
- אין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו.
- ז. אכל ושכח ולא בירך – לב"ש יחזור למקומו ויברך, לב"ה יברך במקום שנזכר.
- עד מתי מברך – עד כדי שיתעכל המזון שבמעיו.⁸³⁰
- ח. בא להם יין אחר המזון ואין שם אלא אותו כוס – לב"ש מברך על היין, אם ירצה, ואח"כ על המזון⁸³¹, לב"ה מזון ויין.⁸³²

שמע מישראל סוף ברכה – עונה אמן.

אחר כותי המברך – אין עונה עד שישמע כל הברכה.

טעמייהו דב"ש דמקדים לברך על היום –

משום דהיום גורם, ומשום דכניסתו קודמת.

וטעמייהו דב"ה – משום דהיין גורם, ומשום דברכתו תדירה.

[תדיר ושאינו תדיר – תדיר קודם].

⁸²⁶ היינו את המקום שאכלו שם, קרקע או שולחן.

⁸²⁷ נ"ב: אמנם במהרש"א (נב:) הבין בדוקא ותמה. המקלד.

⁸²⁸ למי שאין אלא כוס א' לבהמ"ז במוצ"ש, ועי' מהרש"א שתמה דלמסק' למתני' אליבא דב"ש אין בהמ"ז טעונה כוס, והוא כשיטתו שהגיה שם ברש"י, אמנם עי' תורא"ש שם דגם למסק' למתני' לכו"ע טעונה כוס.

⁸²⁹ עי' להלן נב: דלב"ה שברא נמי שפיר דמי, ופשטות המסק' דלב"ש בורא נמי ש"ד, ופליגי רק במאור ומאורי, ועיי"ש במפרשים.

⁸³⁰ ושיעורו מפורש להלן (נג:).

⁸³¹ עי' להלן נב. דס"ד דשותה היין ומברך בלא כוס דבהמ"ז לב"ש אין טעונה כוס, ודחינן דיל"פ מתני' באופן דיברך על הכוס, יעוי"ש.

⁸³² ומצינו (מב.) שנחלקו עוד בענין פרפרת ומעשה קדירה, ועוד (מג:) בענין שמן והדס ושמן ויין. ועי' תורא"ש אמאי לא מנה להו כאן.

הלכה בזה כב"ה, לת"ב בגמ' אף למ"ד דאין כללא דהלכה כב"ה.
המקדש על הפת – ג"כ פליגי בזה ב"ש וב"ה.

קי"ל כבת קול דהלכה כב"ה.

לת"ב בגמ' לתנא דתוספתא אין משגיחין בזה בבת קול.
תנורו של עכנאי – קי"ל כחכמים,
דלכו"ע אין משגיחין בבת קול נגד הלכה דאחרי רבים להטות.
בפלוגתא דב"ש וב"ה – קודם בת קול נסתפקו אי כב"ה דרוב או כב"ש דמחדדי,
ואנן קי"ל כבת קול כיון דמסייע לרוב.
ולת"ב הנ"ל דלא קי"ל, היינו משום דב"ש מחדדי.⁸³³

נב.

בברכת המזון – לכו"ע ברכת היין אחר ג' ברכות.⁸³⁴
בהבדלה – מודים ב"ש דהבדלה לבסוף.
מאור ובשמים – לר"מ לכו"ע מאור ובשמים,
לר"י לב"ש מאור ובשמים, לב"ה בשמים ומאור.
אין לו אלא כוס א' להבדלה ובהמ"ז –
עי' לעיל (נא:) פלוגתא דר"מ ור"י בדעת ב"ש וב"ה.⁸³⁵

לטעום קודם הבדלה – מצינו שאמימר לן מעונה.
לת"א בתוס': היינו כשסבור שיהי' לו כוס למחר,
אבל בלא"ה מותר לטעום קודם הבדלה,⁸³⁶
לת"ב בתוס': אמימר החמיר על עצמו ולא מדינא,
וחומר דבהמ"ז טעונה כוס למ"ד דטעונה, עדיפא מההיא חומרא.

כוס בברהמ"ז – לב"ה טעונה כוס.
לרבי חייא אליבא דב"ש אין טעונה.
לתוספתא דהנכנס לביתו אליבא דב"ש טעונה.

⁸³³ ומהאי טעמא אנן צריכינן להאי ב"ק ולא סגי לן קרא דאחרי רבים. תוס' ב"מ (נט:).

⁸³⁴ עי' הטעם בתוס', ועי' מהרש"א שכי' דאע"פ דטעמי דב"ה לא שייכי בזה, מ"מ גם טעמייהו דב"ש ל"ש כ"כ, ולכן הוצרכו ליתן טעם.
וצ"ב דטעמא דבהמ"ז גורמת לכוס שייכא שפיר. ויל"ע.

⁸³⁵ וכל זה אי לב"ש טעונה כוס, אבל לר"ח אליבא דב"ש יבדיל על הכוס ויברך בהמ"ז בלא כוס.

⁸³⁶ ובפרט כגון בסוגיין כאשר יבדיל עם כוס בהמ"ז.

למתני' (בבא דיין ואח"כ מזון): **לס"ד** שותהו ואין טעונה, **ודחינן** דטעים בידיה ונשאר שיעור (אע"פ שאין לו בכדי שני כוסות).⁸³⁷

ונמצא:

בהבדלה – לכו"ע יין ומאור בשמים והבדלה, אלא דלר"י אליבא דב"ה בשמים קודמים למאור. אין לו אלא כוס א' – לב"ה: לכו"ע טעונה כוס, לר"מ נר מזון בשמים והבדלה, ולר"י מזון בשמים מאור והבדלה. לב"ש: לר"ח יבדיל על הכוס כנ"ל, ויברך בהמ"ז בלא כוס. לתוספתא (וי"א גם למתני') טעונה כוס, ולר"מ נר ומזון בשמים והבדלה, ולר"י מזון נר בשמים והבדלה. המברך – צריך שיטעום. טעמו – פגמו לכוס של ברכה. טעם בידיה – קיים מצות טעימה, ולא פגם. כוס של ברכה – צריך שיעור. כוס פגום – אע"פ דפסול לקידוש ולהבדלה וברהמ"ז, מברכין עליו. כשיש לו לקידוש והבדלה רק כוס פגום – לרשב"ם מברכין. ואפשר לתקנו ע"י נתינת כל שהוא יין או מים.⁸³⁸

דיני טומאה וטהרה הנצרכים למח' ב"ש וב"ה:

- א. גזרו חכמים שידיים פוסלות את התרומה, דהיינו כשני לטומאה. ואין הידיים מטמאות כלי או אוכל בחולין.
- ב. טומאה זו עוברת ע"י נטילת הידיים.
- ג. כל הפוסל תרומה מטמא משקין להיות תחילה. דהיינו שני לטומאה, כגון ידיים או כלי שנטמא במשקין, מטמאין משקין בחולין.
- ד. והיינו מדרבנן, דמה"ת אין שני עושה שלישי בחולין. והוסיפו חכמים דהמשקין אינם שלישי אלא ראשונים, ומטמאין את הידיים, ואוכלין ומשקין. ולגבי דינים מסוימים, עדיפי מראשונים, וכדלהלן אות ז.
- ה. משקה זב וזבה כגון רוקו, מטמאים אדם וכלים מה"ת.
- ו. אדם וכלים אין מקבלים טומאה מה"ת אלא מאב הטומאה.

⁸³⁷ למסק' בדעת מתני' יתכן דאחרי שמצינו לר"ח דלבי"ש אין טעונה הדרינן למאי דס"ד בלא להידחק, וכך הבין מהרש"א והגיה ברש"י ע"פ זה, ובתורא"ש כ' דנשארו בדעת המשנה דטעונה [דהכי מוכח מבבא דנר ומזון, וכמו שהוכחנו מתוספתא מטעם זה], וכמובן דאפשר להגיה ולכוון כך ברש"י (ולגרוס ותנא דמתניתין ותנא דמתניתא וכו') ואכמ"ל.

⁸³⁸ מתוסי' נראה קצת דענין התיקון הוא המשך לדברי רשב"ם דהיכא דלא אפשר אלא בפגום שפיר דמי, אמנם בראשונים מבואר דהן תרי ענייני.

- ז. גזרו חכמים שמשקים ראשונים מטמאים כלי, אטו משקה הזב.
- ח. כלי שאינו אב הטומאה אינו מטמא אדם,
- וכלי שנטמא בוולד, והוא שני, אין מטמא את הידים.
- ט. כלי שנטמא במשקים, לר' יהושע מטמא ידים,
- וקי"ל כחכמים שאינו מטמא את הידים.
- י. כלי שטף שנטמא אחוריו במשקין, אחוריו טמאין, תוכו וכו' טהורין,
- דליהוי הכירא דטומאתן מדרבנן ולא ישרפו עליו תרומה וקדשים.
- נטמא תוכו, כולו טמא.
- יא. לב"ש אסור להשתמש בסעודה בכלי שאחוריו טמאין, משום ניצוצות,
- (שינתזו ויטמאו אחורי הכלי, שיטמא משקין ששם, ויטמאו ידיו).
- לב"ה מותר, דאין מטמא המשקין שבתוכו, וניצוצות לא שכיחי.
- יב. הספר – אע"פ שהוא ככלי, גזרו שיטמא את הידים.
- יג. מותר לשנות אחר נט"י קודם שינגב, ואין לאכול עד שינגב יפה.
- יד. רוטב התבשיל הטופח על הידים – אין לו דין משקין אלא כאוכל.
- טו. כלי חרס – אין מקבל טומאה מגבו, אפי' טומאה דאורייתא.

ע"כ ההקדמות

טעמא דב"ש דנוטלין לידיים בדוקא ואח"כ מוזגין הכוס –

שאם ימזוג בעוד ידיו שניות⁸³⁹, יטמאו ידיו את המשקין שבאחורי הכוס⁸⁴⁰, והן יטמאו את הכוס⁸⁴¹, ולב"ש אסור להשתמש בסעודה בכוס שאחוריו טמאין⁸⁴². ולכן נוטל ואח"כ מוזג, וליכא לדידהו חששא דב"ש דלהלן, דהא הכוס טהורה.

טעמא דב"ה דמוזגין בדוקא ואח"כ נוטלין –

שאם יטול תחילה, ויהיו ידיו לחות⁸⁴³, והכוס טמא מאחוריו דשרי לב"ה⁸⁴⁴, ויטמא את המשקין שבידיו⁸⁴⁵, ויטמאו את ידיו⁸⁴⁶, ואוכל בידים מסואבות⁸⁴⁷,

⁸³⁹ כנ"ל באות א' וב'.

⁸⁴⁰ כנ"ל באות ג'.

⁸⁴¹ כנ"ל אות ד' וז'.

⁸⁴² כנ"ל באות י"א. ובלא נטילה לא יטמאו ידיו את הכוס וכנ"ל באות א' וו'.

⁸⁴³ וכנ"ל אות י"ג.

⁸⁴⁴ וכנ"ל באות י"א.

⁸⁴⁵ וכנ"ל באות י' דאחוריו טמאין, ומטמא משקין וכנ"ל באות ג'.

⁸⁴⁶ וכנ"ל באות ד'.

⁸⁴⁷ ובלא נטילה לא יטמא כוס לידיים, כחכמים שבאות ט'.

ולכן מוזג ואח"כ נוטל, ולדידהו ליכא חששא דב"ש דהא שרי להשתמש לכתחילה בכוס שאחוריו טמאות. וסברי ב"ה דאפי' לשיטת ב"ש הי' ראוי להעדיף ענין תיכף לנט"י סעודה.

הלכות טומאה וטהרה הנצרכין לפלוגתא דב"ש וב"ה במפה:

- א. **הכסת** שיושב עליה בסעודה, לכו"ע מותר שתהא טמאה. ואם ראשונה היא, ע"כ יצטרך ליזהר שלא יגעו בה ידיו.⁸⁴⁸
- ב. **כלי שאינו אב הטומאה**, אינו מטמא כלי ולא אדם, כגון כסת למפה, או את האדם הנוגע בה.
- ג. **משקין הנוגעים בכל טומאה**, נטמאים כראשון, ומטמאין ידים. וכגון משקין שבמפה, אם יגעו בכסת, יטמאו הידים. או אם יגעו בשולחן שני, יטמאו האוכלין.
- ד. **השולחן שבסעודה – לב"ה** מותר להשתמש בשולחן שני,⁸⁴⁹ ו**לב"ש** אסור, גזירה משום אוכלי תרומה.
- ה. **שני לטומאה** – אין עושה שלישי בחולין, וכגון שולחן שני לא יטמא אוכלין (אלא ע"י משקין). אבל פוסל תרומה, כגון אם יגע בשולחן שני.
- ו. **טומאת ידים** – אין לה עיקר כלל מן התורה, **טומאת אוכלין**, יש לה עיקר מן התורה.⁸⁵⁰

המפה שמקנח בה ידיו – לב"ש מניחה על השולחן.

- ולא על הכסת, שמא יטמאו משקין שבה מהכסת ויטמאו ידים.⁸⁵¹ אבל הכסת אינה מטמאה המפה והאדם, וכנ"ל אות ב'. ומן השולחן לא יטמאו, דאסור להשתמש בשולחן שני.⁸⁵² ו**לב"ה** מניח המפה על הכסת, ולא על השולחן, שמא יטמאו משקין מהשולחן⁸⁵³ ויטמאו האוכלין.⁸⁵⁴

⁸⁴⁸ רש"י. ועיי' מפרשי המשנה שהאריכו בענין הכסת.

⁸⁴⁹ דאוכלי תרומה זריזין הן.

⁸⁵⁰ היינו כשנוגעין בראשון, והכא שנוגעין במשקין שבמפה, מה"ת אין המשקין מקבלין טומאה מהשולחן השני, ואף אם היו נטמאין, אכתי ל"ה ראשון ואין מטמאין אוכלין, ולכן רק עיקרו דאורייתא.

⁸⁵¹ וכנ"ל אות ג'.

⁸⁵² וכנ"ל אות ד'.

⁸⁵³ דמותר לדידהו בשולחן שני וכנ"ל אות ד'.

⁸⁵⁴ וכנ"ל אות ג'.

והשולחן אינו מטמא האוכלין, דהוי שני.⁸⁵⁵

ועדיף שיטמאו ידיים ע"י הכסת מאשר אוכלין ע"י השולחן.⁸⁵⁶

נטילת מים אחרונים – לב"ש אסור קודם שיכבד את הבית,
שמא שמש ע"ה יניח פירורין כזית, וייפסדו ע"י הנטילה.
לב"ה מותר קודם כיבוד, דשמש ת"ח ודאי נטל פירורי כזית.
להשתמש בשמש ע"ה – לב"ש מותר, לב"ה אסור.
פירורין שאין בהן כזית – מותר לאבדן ביד, אבל קשין לעניות.
ומותר לשמש ת"ח להניחן שייפסדו.

הלכה כב"ש דמותר בשמש ע"ה, וע"כ מכבדים קודם נטילה.
בשאר המחלוקות שבפרקין (נא:) – הלכה כב"ה.
מי ששכח ולא בירך במקומו – קי"ל כב"ה דא"צ לחזור,
ומ"מ מודו ב"ה דעדיף לחזור, ולכן נהגו כך אמוראי.⁸⁵⁷

בשמים ונר – רבא הקדים לברך על הבשמים,
דנהגו העם כב"ה ואלבא דר"י.⁸⁵⁸ וכן המנהג.
"נהגו" – כשיש פלוגתא דחד אמר הלכה, נפרש דאין מורין,
וכשאיין בזה פלוגתא, הכונה שכך יש לנהוג.

ברא או בורא:

ברא – לכו"ע יוצא, דמשמע לשעבר.
בורא – לס"ד **דרבה** לב"ש לא יצא דהוי לשון עתיד, ולב"ה יצא.
למסק' דר"י לכו"ע יצא, דהוי נמי לשון עבר.⁸⁵⁹
מאור ומאורי – לב"ש מאור, דחדא נהורא איכא בנורא,
לב"ה מאורי, דטובא נהורי איכא בנורא.

⁸⁵⁵ ואין שני עושה שלישי בחולין, וכנ"ל אות ה'.

⁸⁵⁶ דטומאת אוכלין יש לה עיקר מה"ת משא"כ ידיים, וכנ"ל אות ו'. ולגירסת רש"י ופירושו באו ב"ה לומר דאפי' להסוברין דאסור להשתמש בשולחן שני, אכתי עדיף לחשוש לטומאת השולחן במקרה, והתוס' הסכימו להגירסא דב"ה באו רק לבאר שיטת עצמם מדוע לא חיישי לטומאת ידיים.

⁸⁵⁷ כך שיטת תוס'. אמנם יש ראשונים דס"ל דלא היו מחמירין כב"ש אי לאו דהלכה כמותם, ורב עמרם מנה פלוגתא זו מן השש פלוגות דהלכה כב"ש, כמובא בתוס' סוכה (ג).

⁸⁵⁸ וכנ"ל נ"א: ונב. דלר"מ לכו"ע נר ברישא, וכן הוה סבר ר"ה בר יהודה, ולר"י פליגי בזה ב"ש וב"ה.

⁸⁵⁹ ועי' תוס' וראשונים דלפ"ז אמאי שינו ב"ש וב"ה בלשון ברא ובורא.

נר של גויים – אין מברכין עליו, מפני שלא שבת.⁸⁶⁰
בשמים ממסיבת גויים – אין מברכין, דמסיבתן לע"ז.

נג.

אור ששבת ממלאכת עבירה – מברכין עליו,
 כגון שדלק מע"ש, או שהדליקוהו במוצ"ש,
 ואפי' הדליקוהו בשבת לחיה או לחולה.⁸⁶¹
אור שלא שבת ממלאכת עבירה – אין מברכין עליו,
 כגון שהדליקוהו בשבת, ואפי' ע"י גוי.⁸⁶²

אש נכרי ביד נכרי – אין מברכין עליו.
 ואפי' הדליק הנכרי השני במוצ"ש מנכרי ראשון.
 [מדינא אסור רק בעמוד ראשון, שמברך בחשיכה מיד על נר שהדליק סמוך לחשיכה,
 אבל גזרו נכרי ראשון אטו עמוד ראשון, ונכרי שני אטו ראשון].
נכרי שהדליק מישראל במוצ"ש – מברכין.
ישראל מנכרי – מברכין, דנוסף אור היתר, אחר עמוד ראשון.

המוציא שלהבת לר"ה בשבת:
אם יש גחלת – פשיטא דחייב משום הגחלת.
ואף כשאין גחלת⁸⁶³ – חייב משום עיקר השלהבת הקיימת.
 [הוצאת שבת – אין חייבין עד שתהא עקירה כאן והנחה שם].

היה מהלך חוץ לכרך וראה אור:
ברוב נכרים – אין מברך. **מחצה נכרים וכ"ש רוב ישראל** – מברך.

היה מהלך חוץ לכרך וראה תינוק ואבוקה בידו –
 בדק ומצא שישראל הוא, מברך. נכרי, אין מברך.

⁸⁶⁰ היינו דיש לחוש שהדליק בשבת, ואם נוטלו ממסיבה יתכן דאף אם הודלק במוצ"ש אסור.

⁸⁶¹ ע"י בפוסקים דאם הוא חולה שיש בו סכנה, אפי' הדליק ישראל, ובחולה שאב"ס, היינו אם הדליק עכו"ם.

⁸⁶² אע"פ דלגוי אין עבירה, מ"מ הוי מלאכת עבירה אילו נעשתה ע"י ישראל. וע"י לעיל נב: ברש"י ד"ה משום דמשמע דאפי' נעשתה מלאכה לאורו נמי חשיב נר שלא שבת.

⁸⁶³ כגון ע"י חרס שאין בו שיעור.

גדול ואבוקה בידו סמוך לשקיעת החמה – חזקה נכרי הוא.⁸⁶⁴
(אין ראוי לישראל למהר ולאחוז נר בידו סמוך לחשיכה).

נר שלא נעשה להאיר – אין מברכין עליו.

היה מהלך חוץ לכרך וראה אור:

אם עבה כפי הכבשן – מברך עליו, ועי' בסמוך.

אם אינו עבה – אינו מברך.⁸⁶⁵

אור של כבשן ושל תנור ושל כירים:

בתחילה – אין מברכין עליו. בסוף – מברכין.⁸⁶⁶

אור של בית הכנסת ובית המדרש:

בליכא אדם חשוב – לרש"י מברכין, ולר"ח הוא סיבה לא לברך.

בדאיכא אדם חשוב – לר"ח מברכין, ולרש"י הוא סיבה לא לברך.

כשמצד אדם חשוב אין לברך (לרש"י כשיש, לר"ח כשאין) –

אם יש חזן ואין סיהרא, מברכין.

היו יושבין בבית המדרש והביאו אור לפנייהם –

לב"ש כ"א מברך לעצמו, משום ביטול ביהמ"ד,

לב"ה א' מברך לכולן, ברוב עם הדרת מלך.

[אמירת "מרפא" בביהמ"ד – דבי ר"ג לא אמרו משום ביטול ביהמ"ד].

המתעטש – רגילין לומר לו "אסותא".

נר של מתים – אין מברכין, דלכבוד עבדא.

כל שמוציאין לפניו ביום ובלילה – אין מברכין עליו.

וכל שאין מוציאין לפניו אלא בלילה – מברכין עליו.

בשמים שלא נעשו אלא להריח – אין מברכין עליהם.

בשמים של מתים – אין מברכין, דלעבורי ריחא עבדא.

בשמים של בית הכסא – אין מברכין.

⁸⁶⁴ ומ"מ בתינוק ישראל משכח"ל דאקרי ונקיט.

⁸⁶⁵ דיתכן דנעשה רק לבשל. רש"י.

⁸⁶⁶ דאז הוא להאיר. רש"י כר"ח דלא כר' האי שפירש להיפך, עי' ברא"ש.

שמן מבושם העשוי להעביר את הזוהמא – אין מברכין עליו במ"ב.
 לרש"י מברכין עליו בורא שמן ערב, אם שמן אפרסמון היה.
 לתוס' (מג:): אין מברכין עליו כלל.
 משחא כבישא וטחינה – מברכין בע"ב (וכנ"ל מג.), בבא להריח.

בשמים שבחנותו של בשם – נעשו גם להריח, ומברכין.
 ישב שם כל היום – מברך רק פעם אחת.
 נכנס ויצא – מברך על כל פעם ופעם.

היה מהלך חוץ לכרך והריח ריח:
 ברוב עכו"ם – אינו מברך.
 ברוב ישראל – לת"ק מברך, לר' יוסי אין מברך.⁸⁶⁷
 המהלך בע"ש בטבריא ובמוצ"ש בציפורי – אינו מברך.⁸⁶⁸
 המהלך בשוק של עכו"ם ונתרצה להריח – ה"ז חוטא.

נג:

אין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו, וכנ"ל (נא:).
 לר"י א"ר ולר"א סגי כל שאילו עומד בקרוב ומשתמש לאורה,
 ואז מברכין גם הרחוקים, ובלבד שיראוהו.
 וכן עבד רב יהודה כשיטתו.
 ולרבא בעינן יאותו ממש, ועבד כשיטתו.⁸⁶⁹
 והיינו לעולא כדי שיכיר בין איסר לפונדיון,
 ולחזקי' כדי שיכיר בין מלוזמא⁸⁷⁰ של טבריא למלוזמא של ציפורי.

נר טמונה בחיקו או בפנס – אין מברך.
 נשתמש לאורה ולא ראה שלהבת – אין מברך, כגון בקרן זוית.
 ראה שלהבת ולא נשתמש לאורה – אין מברך.
 לרבא, כגון מרחוק, ולר"י א"ר ע"כ דמעמיא ואזלא.
 גחלים לוחשות – מברכין, כל שאילו מכניס קיסם ודולקת מאליה.

⁸⁶⁷ דמיעוטן לכשפים ומיעוטן לגמר, ונמצא רובא לאו לריחא.

⁸⁶⁸ דחזקתן אז לגמר את הכלים.

⁸⁶⁹ כפירש"י בד"ה רבא, ובד"ה רב יהודה.

⁸⁷⁰ לרש"י משקל, להערוך מטבע.

עוממות – אין מברכין.

לחזר על האור – אין מחזרין.⁸⁷¹

אכל ושכח ולא בירך – פלוגתא דב"ש וב"ה וכנ"ל (נא:),

וכמה אמוראי החמירו בזה כב"ש, ועיי' לעיל נב: להלכה.

במזיד – לדברי הכל יחזור למקומו ויברך.

עד מתי מברך – עד שיתעכל המזון שבמעיו וכנ"ל (נא:).

עד כמה שעור עיכול:

לר' יוחנן כל זמן שאינו רעב.

לריש לקיש לפעמים כל שצמא מחמת אכילתו, ולפעמים כדי הילוך ד' מיל.

לרש"י באכילה מרובה ד' מיל, ובמועטת כל שצמא.

לתוס' במרובה כל שצמא, במועטת ד' מיל.⁸⁷²

השומע ברכה ע"מ לצאת בה – צריך לשמוע כל הברכה.

כשלא אכל עמהן – עונה אמן אחר ברכת ישראל אע"פ שלא שמע כולה.⁸⁷³

העונה אמן והמברך מי עדיף –

לר' יוסי ור' נהוראי העונה אמן גדול,

לתנא בתרייתא המברך גדול, וכן הורו רב ור"ה לחטוף ולברך.

במקדש – במקום אמן, היו אומרים בשכמל"ו.

[ולכו"ע עניית האמן בכלל הברכה].

עניית אמן – אחר הכל עונין, ואפי' תשב"ר בעידן מפטריהו.⁸⁷⁴

חוץ מתינוקות של בית רבן בשעה שמתלמדין.

שמן – לר' זילאי ור' אחא (בשמן טוב) מעכב הברכה.

דאסור לזמן עד שיובא, ומותר לאכול קינוח סעודה בלא ברכה.⁸⁷⁵

⁸⁷¹ דלא כשאר מצוות דמחזרין עליהן, ועיי' פוסקים דהוא הדין בשמים דאין לחזר.

⁸⁷² נפק"מ למעשה, אע"פ דקיי"ל כר' יוחנן, מכ"מ נפק"מ כשאכל מעט והיה רעב מיד דלא שייך שיעורא דר' יוחנן דאז עד ד' מיל עכ"פ יברך.

⁸⁷³ וכנ"ל (נא:).

⁸⁷⁴ פירש"י כשמברכין בתורה ובנביא.

⁸⁷⁵ כן הוא ברש"י לפנינו עפ"י הגמ' (מב.) וצריך ביאור בהג' הב"ח.

לר' זיואי אינו מעכב.

לר' זוהמאי ידיים מזוהמות פסולות לברכה. [כהן מזוהם – פסול לעבודה].

תנא אסמכא אקרא למים ראשונים ואחרונים ושמן, שלא לברך עד אחר מים ושמן.

בזמננו שאין מלח סדומית, ואין נוטלין אחר הסעודה –

אין מים אחרונים מעכבים מלברך.

אנשים מעונגים – חייבים ליטול ידיהם קודם בהמ"ז.

הדרן עלך אלו דברים

פרק הרואה

נד.

הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל –

אומר ברוך שעשה נסים לאבותינו במקום הזה, וכדלהלן.

וּכְתַבּוּ תוֹסֵף דכל הברכות כאן, הם בשם ומלכות.

וְעוֹד כְּתַבּוּ דמברך דוקא אם לא ראה את המקום ל' יום.

אֲנִיסָא דְרַבִּים – כולי עלמא מחייבי לברוכי.

אֲנִיסָא דִּיחִיד – איהו חייב לברוכי.⁸⁷⁶

ומברך ברוך שעשה לי נס במקום הזה.

רבינא היה מזכיר בברכתו גם את הנס השני שאירע לו במקום אחר.

ועי' עמ' ב' לגבי נס שאינו ניכר מתוך המקום.

הרואה⁸⁷⁷ מקום שנעקרה ממנו עכו"ם – אומר ברוך שעקר עכו"ם מארצנו.

ובירושלמי איתא דהיינו דווקא כשנעקרה עכו"ם מכל אי"י.⁸⁷⁸

על הזיקין ועל הזועות⁸⁷⁹ ועל הרעמים ועל הרוחות ועל הברקים –

אומר ברוך שכחו וגבורתו מלא עולם.

על ההרים ועל הגבעות ועל הימים ועל הנהרות ועל המדברות –

אומר ברוך עושה [מעשה] בראשית.

נהרות – היינו ד' נהרות דכתיבי בקרא.

הרואה את הים הגדול לפרקים⁸⁸⁰ –

לרבי יהודה אומר ברוך שעשה את הים הגדול.

על הגשמים ועל בשורות טובות – אומר ברוך הטוב והמטיב.

על בשורות רעות – אומר ברוך דיין האמת.

⁸⁷⁶ הגר"א כתב בשם הגאונים והרי"ף דגם בנו ובן בנו.

⁸⁷⁷ בא"י. ועי' נז : גבי חוץ לארץ. ועיי"ש הוספה בברכה זו, כשם שעקרת וכו'.

⁸⁷⁸ נ"ב: כן משמעות התוס', וכ"פ בד"מ, אמנם במ"ב מכריע בשם הב"ח והגר"א דאפי' נעקרה ממקום אחד. המקליד.

⁸⁷⁹ מפרש להלן דזיקין היינו כוכב שביט, וזועות היינו רעידת האדמה.

⁸⁸⁰ דהיינו אחת לל' יום, כדאיתא להלן נט : ועי' מהרש"א שתמה על תוס' שהצריכו להביא זאת מירושלמי.

בנה בית חדש וקנה כלים חדשים –

אומר ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה.

על הרעה מעין על הטובה⁸⁸¹ – מברך דיין האמת.

על הטובה מעין על הרעה – הטוב והמטיב.

הצועק לשעבר – זו תפילת שוא. **כגון:** מתפלל על מעוברת שתלד זכר,

או על צעקה שנשמעה, שלא תהא בתוך ביתו.

בכניסתו לכרך – מתפלל אחת, לבן עזאי שתיים.⁸⁸²

ביציאתו מהכרך – לת"ק אחת שיצא בשלום, לבן עזאי שתיים וכו"ל.

ואהבת את ה':

בשני יצריך, ואפי' הוא נוטל את נפשך,

ובכל ממונך, ד"א בכל מידה שהוא מודד לך הוי מודה לו.

ומכאן למדו: שחייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה.

לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזרח.⁸⁸³

הר הבית – לא יכנס לא במקלו, במנעלו, בפונדתו⁸⁸⁴, באבק שעל רגליו.

ולא יעשנו קפנדריא, ולא ירקוק בו.⁸⁸⁵

חותמי ברכות: במקדש ראשון – היו אומרים מן העולם,

שהמברך ה' אומר בסוף כל ברכה: בא"י א' ישראל מן העולם,

והעונין אומרין ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

משקלקלו המינים – הוסיפו לומר⁸⁸⁶ ועד העולם.

התקינו: שיהא אדם שואל את שלום חבירו בשם הקב"ה.

[למוד מדברי זקני אומתך לעשות את מה שראית שעשו הם].

⁸⁸¹ שתחילתה רעה וסופה טובה.

⁸⁸² ע"י שצועק על העתיד ונותן הודאה על שעבר.

⁸⁸³ פירש"י כנגד שער המזרח של חומת הר הבית התחוננה. ולכ' לפי מש"כ רש"י דהשערים היו מכוונים רק בימי בית ראשון, א"כ דין זה אינו נוהג בבית שני. ויל"ע.

⁸⁸⁴ חגור חלול שנותנין בו מעות.

⁸⁸⁵ ע"י סב: מאיזה ק"ו נלמד דין זה.

⁸⁸⁶ עזרא וסיעתו בתחילת בית שני.

[פעמים שמבטלים דברי תורה⁸⁸⁷, כדי לעשות לה'].

הרואה: מעברות הים, מעברות הירדן, מעברות נחל ארנון,⁸⁸⁸
אבני אלגביש במעברות בית חורון, אבן שבקש עוג לזרוק על ישראל,
אבן שישב עליה משה במלחמת עמלק, אשת לוט, חומת יריחו שנבלעה –
צריך שיתן הודאה ושבח לפני הקב"ה.

נד:

והיינו, שבכולן מברך ברכת הניסים, וכנ"ל.

על אשת לוט – ברוך דיין האמת.

על לוט – ברוך זוכר את הצדיקים.⁸⁸⁹

על נס של אדם המסוים⁸⁹⁰ – צריך לברך.

מקום שנפל בו סנחריב – לת"א בתוס' מברכין,

ולת"ב בשם רבינו יהודה, אין מברכין כיון דאין ידוע ע"פ המקום.⁸⁹¹

כשאין ידוע ע"פ המקום – היחיד על ניסו מברך,

ואחרים, בנס דרבים או אדם מסוים, לת"ב אין מברכים.

נה.

המאריך בתפילתו ומעיין בה – סוף בא לידי כאב לב.⁸⁹²

קיר נטוי, עיון תפילה⁸⁹³, **מוסר דין על חבירו לשמים** –

מזכירים עוונותיו של אדם.

שולחנו של אדם – מכפר עליו בזה"ז כמזבח במקדש.⁸⁹⁴

עשרה דברים מביאין את האדם לידי תחתוניות:

האוכל עלי קנים, עלי גפנים, לולבי גפנים, מוריגי בהמה⁸⁹⁵, שדרו של דג,

⁸⁸⁷ דבר הנראה אסור, לשון רש"י.

⁸⁸⁸ ומפרש בגמ' ששם נהרגו אמוריים שרצו להרוג את ישראל.

⁸⁸⁹ דהיינו את אברהם. רש"י.

⁸⁹⁰ כגון יואב וחביריו, אע"פ שהוא יחיד. תוס' בשם ירושלמי המובא ברא"ש. ועיי"ש דה"ה אדם שנתקדש בו שם שמים כגון דניאל וחביריו, ועיי"ש לגבי נס של שבטים.

⁸⁹¹ לשון תוס' קצת משמע דמסקנתם כתי' השני.

⁸⁹² מעיין היינו דמצפה לקיום בקשתו, וכאב לב היינו דאין בקשתו נעשית.

⁸⁹³ היינו עיון הנ"ל.

⁸⁹⁴ משמע בגמ' דהיינו ע"י פרנסת עניים.

⁸⁹⁵ כגון חיד, לשון, כרס הפנימי, ובית הכוסות.

דג מליח שאינו מבושל כל צרכו⁸⁹⁶, השותה שמרי יין, המקנח בסיד ובחרסית, המקנח בצרור שקנח בו חבירו. וי"א אף התולה עצמו בביהכ"ס יותר מדאי.

שלשה דברים מקצרין ימיו ושנותיו של אדם:

מי שנותנין לו ס"ת לקרות ואינו קורא,
כוס של ברכה לברך, ואינו מברך⁸⁹⁷, והמנהיג עצמו ברבנות.

שלשה צריכים רחמים:

מלך טוב, שנה טובה, וחלום טוב.

שלשה דברים מכריז עליהם הקב"ה בעצמו:

רעב, שובע, ופרנס טוב.

פרנס על הציבור – אין מעמידין אלא א"כ נמלכין בציבור.

בצלאל – נקרא כן ע"ש חכמתו,

שהבין מעצמו דמשכן קודם לכלים, היפך מה שא"ל משה.

בצלאל – יודע הי' לצרף אותיות שנברא בהן שמים וארץ.⁸⁹⁸

הקב"ה נותן חכמה – רק למי שיש בו חכמה.

עניני חלומות

חלום שהוא שרוי בתענית – אינו טוב.⁸⁹⁹

חלמא דלא מיפשר – כאגרתא דלא מקריא.⁹⁰⁰

חלומות בין טוב ובין רע – לא מתקיימין כולם.

חלמא בישא – עדיף מחלמא טבא, עי' עוד להלן בע"ב.

חלמא בישא – עציבותיה מסתייה.

חלמא טבא – חדויה מסתייה, ואפי' למאור עיניים.⁹⁰¹

חלמא בישא – קשה מנגדא. [ע"כ ו' מימרות דר"ח].

⁸⁹⁶ עי' לעיל דף מ"ד סוף ע"ב.

⁸⁹⁷ פרש"י משום דמונע עצמו מלברך את בעה"ב.

⁸⁹⁸ ומייתי קראי דהיינו חכמה תבונה ודעת. ופרש"י דצירוף האותיות נשנו בספר יצירה.

⁸⁹⁹ לא מבואר מרש"י שפיר אי הכוונה שחולם שהוא מתענה, או שחלם כשהוא שרוי בתענית. ובמסוה"ש פ"י בשם הערוך דחלום שרואה כשהוא צם, אין בו ממשות.

⁹⁰⁰ ומבואר בעמ' ב' דחלום רע עדיף שלא יפתרוהו, רק יטיבוהו כדלהלן.

⁹⁰¹ והיינו שהעצבון והשמחה מבטלין את החלום.

חלום – א"א לו בלא דברים בטלים, (משם רשב"י),
חלום – אע"פ שמקצתו מתקיים, כולו אינו מתקיים. (צ"ב).

נה:

חלום טוב – יצפה אדם שיתקיים עד כ"ב שנה (ר"ל).
לאדם טוב – מראין חלום רע ע"י אחרים, ולא ע"י עצמו.
 ומראין לו חלום טוב, ועד שלא יקיץ משתכח ממנו.⁹⁰²
לאדם רע – מראין חלום טוב, ואחיתופל לא ראה חלום רע.⁹⁰³
דוד – מעולם לא ראה חלום טוב, היינו שלא זכרו וכנ"ל.
לא תאונה אליך רעה – שלא יבהלוך חלומות והרהורים רעים.
ונגע לא יקרב באהלך – שלא תמצא אשתך ספק נדה בשעה שאתה בא מן הדרך.
הלן שבעה ימים בלא חלום – נקרא רע.⁹⁰⁴

הרואה חלום ונפשו עגומה – יטיבנו בפני שלשה.
ביא שלשה ויאמר להם: חלמא טבא חזאי.
ויאמרו: טבא הוא וטבא ליהוי, רחמנא לישויה לטב, (שבע זימנין⁹⁰⁵)
 ליגזרו עלך מן שמיא דלהוי טבא, ויהוי טבא.
ויאמרו: ג' הפוכות, ג' פדויות, וג' שלומות, (כדאי בגמ').
ראה חלום ואינו יודע מה ראה – יעמוד בפני הכהנים כשנושאים כפיהם,
 ויאמר: רבש"ע אני שלך וחלומותי שלך וכו'.
 ויסיים עם הכהנים, שיענו הציבור אמין.
 או⁹⁰⁶ שיאמר: אדיר במרום וכו'.

הנכנס לעיר וחושש מעין הרע:
 יאחז אגודל ימין ביד שמאל ואגודל שמאל ביד ימין,
 ויאמר: אנא פב"פ מזרעא דיוסף קאתינא וכו'.
זרעא דיוסף – לא שלטא ביה עינא בישא (מקרא דעולי עין או וידגו).

⁹⁰² כך מסקי הגמ' לגירסת רש"י. וע"י שחולמין עליו רע, דואג ולא יחטא ומתכפר לו.
⁹⁰³ לגירסת רש"י לא נתפרש זאת בכל אדם רע, ואפשר דאחיתופל גרע מסתם אדם רע.
⁹⁰⁴ ואדם טוב אף דנפקד בחלומות טובים, שוכחם, וכנ"ל.
⁹⁰⁵ י"מ דשבע זימנין הוא חלק מן הלחש, וי"מ דצ"ל חלמא טבא ולענות לו ז"פ, ור"י הי' אומרו ג"פ, תוסי'. והיינו דר"י פירש דהוא חלק מן הלחש, ולא נתפרש בגמ' כ"פ לומר, ומסברא נהג לומר ג"פ לחיזוק הדבר.
⁹⁰⁶ כ"ה לפנינו ובטוש"ע, והגר"א ציין דגירסת הר"י והרא"ש דזה יאמר בנוסף להאמור, בשעה שהכהנים מחזירין פניהם.

החושש מעין רעה של עצמו – יביט בדופן השמאלית של חוטמו.
מי שחלה – ביום הראשון לא יגלה, אח"כ יגלה.

שמואל כשחלם חלום רע – אמר חלומות השוא ידברו.
כשחלם חלום טוב – אמר וכי החלומות וכו' בחלום אדבר בו.
לרבא: ע"י מלאך – אדבר בו, ע"י שד – השוא ידברו.

פותר חלומות – אין תלוי בחכמה, אלא במזל שעת הלידה.
כל החלומות – הולכין אחר הפה, כשפותר מעין חלום.
ר' בנאה פתרו לו בכ"ד אופנים⁹⁰⁷, וכולן נתקיימו.
שר האופים והמשקים – הראו לכל א' פתרון חלום חבירו.
השכים ונפל לו פסוק לתוך פיו – הרי זו נבואה קטנה.

ג' חלומות מתקיימין:
חלום של שחרית, חלום שחלם לו חבירו, וחלום שנפתר בתוך חלום.
וי"א אף חלום שנשנה.
מראין לאדם – רק מהרהורי ליבו שמהרהר ביום.
[ר' יונתן מיייתי מקראי דדניאל, ואמר רבא תדע⁹⁰⁸ וכו'].

נז.

עובדי דריב"ח וקיסר ודשמואל ושבור מלכא.⁹⁰⁹

בר הדיא פתר למעליותא רק למאן דיהיב אגרא, והיה מתקיים.⁹¹⁰
חלומות דאביי ורבא:⁹¹¹

שורף טבוח לעיניך וגו', בנים ובנות תוליד וגו',
בניך ובנותיך נתונים לעם אחר, לך אכול בשמחה לחמך,
זרע רב תוציא השדה, זיתים יהיו לך בכל גבולך וגו',
וראו כל עמי הארץ וגו'.

⁹⁰⁷ [להערה זו חסר ציון במקור, ושמותי במקום משוער. המקליד.] ועובדא דמיייתי הי' ע"י כ"ד פותרים.

⁹⁰⁸ שאין חלום על דבר שלא ראה ולא הרהר בו מעולם.

⁹⁰⁹ דמינייהו חזינן דמראין לאדם מהרהורי ליבו.

⁹¹⁰ ע"פ הכלל הקודם דהחלומות הולכין אחר הפה.

⁹¹¹ וכך סדרן: ז' פסוקים שמתוכן ו' מן התוכחה וא' מקהלת. ה' על חביות הקשורות לעיסקא, א' על בן חמור – לאביי על מלכות ולרבא על תפילין, ד' חלומות דרבא לבדו קודם ששילם שכר, וה' חלומות דרבא אח"כ, בין הכל כ"ב חלומות.

חזרת על פי החבית, בשר ע"פ החבית, חבית התלויה בדקל, רומנא⁹¹² הקודחים ע"פ חבית, חבית שנפלה לבור. בן חמור נוער למראשותיו.

חלומות דרבא לבדו:

דלת חיצונה שנפלה, ככי ושיניים שנשרו, שתי יונים שפרחו, שני ראשי לפתות.

חלומות דרבא כששילם שכר:

כותל שנפל, ארמונו דאביי נפל ונתכסיתי באבקו, ארמוני נפל ונטלו העולם ממנו לבינה לבינה, נקרע ראשי ונשר מוחי, הקריאוני הלל המצרי.

קללת חכם – אפי' על חנם היא באה, וכ"ש כשמקלל בדיון.

גלות – מכפרת עון.

(ג' חלומות דריש טורזינא דמלכא).

נז:

פתרונות של רבי ישמעאל ורבי:

לחיו שנסרו – יעצו עליו רעה ומתו.

חוטמו נשר – חרון אף נסתלק ממנו.

שני ידיו נחתכו – לא יצטרך למעשה ידיו.

שני רגליו נקטעו – על סוס ירכב.

באדר תמות וניסן לא תראה – בהדר תמות ולא תבוא לידי נסיון.

פתרונות של רבי ישמעאל לצדוקי אחד:

משקה שמן לזיתים – בא על אמו.

קטף כוכב – גנב בן ישראל.

בלע כוכב – מכר בן ישראל ואכל את דמיו.

דרך בחופת הדסים – בא על נערה המאורסה.

ראה טונא מעליו – משכבו הפוך.

עורבים מסבבים למטתו – אשתו זנתה מאנשים הרבה.

יונים מסבבים למטתו – נשים הרבה טמא.

אחז שני יונים ופרחו – שתי נשים נשא ושלחן בלא גט.

קלף ביצים – מפשיט מתים.

⁹¹² רמונים, או מלשון רימה ותולעה.

עזב לו אביו נכסים ב"קפודקיא" –

[אם אי אפשר לפרש בפשוטו, ואביו לא מת שם]

– קורה שבראש עשרה מלאה מעות.

ראה באר – לר"ח שלום, לר"נ תורה, לר"ב חיים.

אר"ח: נהר צפור וקדירה שאין בה בשר – סימן לשלום.

אריב"ל: הרואה נהר – ישכים ויאמר וכו'. וכן: צפור, קדירה, ענבים, הר,

שופר, כלב, ארי, תגלחת, באר, קנה.

ת"ר: קנה – חכמה. קנים – בינה.

אר"ז: קרא, קורא, קירא, קניא – יפין לחלום.

תניא: דלועין – מראין רק לירא שמים בכל כחו.

שור – ישכים ויאמר וכו'.⁹¹³

ת"ר: חמשה דברים בשור,

האוכל מבשרו – מתעשר. נגחו – יהיו לו בנים המנגחים בתורה.

נשכו – יסורים באין עליו. בעטו – דרך רחוקה נזדמנה לו.

רכיב הוא לתורא – עולה לגדולה. (רכיב תורא לדידיה – מת).

חמור – ישועה. חתול: באתרא דקרו ליה שונרא – שירה נאה. שינרא – שינוי רע.

ענבים לבנות – יפות, אפי' שלא בזמן.

ענבים שחורות – בזמן יפות, שלא בזמן רעות.

סוס לבן – יפה לו, בין בנחת בין ברדוף.

סוס אדום: בנחת – יפה, ברדוף – קשה.

ישמעאל בין אברהם – תפילתו נשמעת.

טייעא בעלמא – אין ראייה שתפילתו נשמעת.

גמל – מיתה נקנסה לו משמים והצילוהו ממנה, (ופליגי בקראי).

פינחס – פלא. פיל מסרג – פלאות. פילים – פלאי פלאות.

פיל שאין מסרג – אין יפה.

כל מיני חיות – יפין, חוץ מפיל שאין מסורג, וקוף.⁹¹⁴

נז.

הרואה כתוב: הונא – נס. חנינא חנניא יוחנן – נסי נסים.

⁹¹³ לא ברור אם הוא סיום הברייתא דלועין, או סיום מימרא דריב"ל הנ"ל.

⁹¹⁴ ולהלן נז: מובאת ברייתא זו בשלימות ושם אי' גם קפוד.

הספד (כתוב) – משמים חסו עליו ופדאוהו.
עונה (בחלומי) **יהא ש"ר מברך** – מובטח לו שהוא בן עוה"ב.
מניח תפילין – גדולה. **מתפלל ולא סיים** – סימן יפה לו.
בא על: אמו – בינה. **נערה המאורסה** – תורה. **אחותו** – חכמה.
אשת איש (שלא ידע לה ולא הרהר בה מבערב) – מובטח לו שהוא בן עוה"ב.⁹¹⁵
ארחב"א: (ז' המינים) **חטים** – שלום, **שעורים** – סרו עונותיו.
גפן טעונה – אין אשתו מפלת. **שורקה** – יצפה למשיח.
תאנה – תורתו משתמרת בקרבו. **רמונים קטנים** – יפרו עסקיו.
רמונים גדולים – ירבו עסקיו, **רמונים חצויים: בת"ח** – תורה, **בע"ה** – מצוות.
פרי הזיתים קטנים – פרי ורבי וקאי עסקיה כזיתים,⁹¹⁶ וי"א שם טוב יוצא לו.
אילני זית – בנים מרובין, **שמן זית** – מאור תורה, **תמרים** – תמו עונותיו.
א"ר יוסף: עז – שנה מתברכת לו, **עזים** – שנים מתברכות לו.
הדס – נכסיו מצליחין לו, או ירושה נופלת לו, (כשרואם בכנייהו).
אתרוג – הדור הוא לפני קונו. **לולב** – אין לו אלא לב א' לאביו שבשמים.
אווז – חכמה, **הבא עליה** – הוי ראש ישיבה.
תרנגול – בן זכר. **תרנגולים** – בנים זכרים. **תרנגולת** – תרביצה נאה וגילה.
ביצים – תלויה בקשתו. **נשתברו** – נעשית בקשתו,
 וכן אגוזים וקשואים וכלי זכוכית וכל הנשברים.
נכנס לכרך – נעשו חפציו,
מגלח ראשו – סימן יפה לו, **ראשו וזקנו** – לו ולכל משפחתו.
יושב בעריבה קטנה ההולכת בגובה של ים – שם טוב יוצא לו.
בעריבה גדולה – לו ולכל משפחתו.
נפנה – סימן יפה, אם לא קנח. **עולה לגג** – עולה לגדולה.
ירד – לר' יוסף ירד מגדולתו, לאביו ורבא כיון שעלה עלה.
קורע בגדיו – קורעים לו גזר דינו.
עומד ערום: בבבל – בלא חטא, **בא"י** – ערום ממצוות.
נתפש לסרדיוט – שמירה נעשית לו.
נתנוהו בקולר – הוסיפו לו שמירה. ובחבל אין סימן זה.

⁹¹⁵ לכו עד כאן הוא מברייתא דה' דברים נאמרו בשור.

⁹¹⁶ קצת נראה דנשמטו כמה תיבות, וכך צ"ל זוטרי פרי עסקיה כזיתים, רברבי רבי וקאי עסקיה כזיתים.

נכנס לאגם – ראש ישיבה, **ליער** – ראש לבני כלה.
לפי הי"א: **לאגם ותלי טבלא**⁹¹⁷ – ראש ישיבה, **לאגם בלא טבלא** – ראש לבני כלה.

תנא קמיה דרנב"י: **מקיז דם** – עונותיו סדורין לימחל.
תנא קמיה דר"ש: **נחש** – פרנסתו מזומנת, **נשכו** – נכפלה לו.
הרגו לנחש – אבדה פרנסתו, ודלא כר"ש דאמר כ"ש שנכפלה.
תנא קמיה דריו"ח: **כל מיני משקין** – יפין לחלום חוץ מיין,
ובתלמיד חכם, לעולם טוב לו.

נז:

אריו"ח: **השכים ונפל פסוק לפיו** – ה"ז נבואה קטנה.⁹¹⁸
תנו רבנן: **ג' מלכים**: דוד – חסידות, שלמה – חכמה, אחאב – פורענות.
ג' נביאים:
מלכים – גדולה, יחזקאל – חכמה, ישעי' – נחמה, ירמיה – פורענות.⁹¹⁹
ג' כתובים גדולים:
תהילים – חסידות, משלי – חכמה, איוב – פורענות.
ג' כתובים קטנים:
שיר השירים – חסידות, קהלת – חכמה, קינות – פורענות.
[אסתר – נס נעשה לו].
ג' חכמים: רבי – חכמה, ראב"ע – עשירות, רי"ש ב"א – פורענות.
ג' ת"ח: בן עזאי – חסידות, בן זומא – חכמה, אחר – פורענות.
מיני חיות – יפין, חוץ מפיל לא מסורג קוף וקיפוד.
מיני מתכת – יפין, חוץ ממר פסל וקרדום בקתייהו.
מיני פירות – יפין, חוץ מפגי תמרה.
מיני ירקות – יפין, חוץ מראשי לפתות שלא בכנייהו. בכנייהו – עשירות.
מיני צבעונין – יפין, חוץ מתכלת.
מיני עופות – יפין, חוץ מקריא קיפופא וקורפראי.⁹²⁰

⁹¹⁷ ואפשר דר' אשי בא לומר דדוקא אם מקשקש בה.

⁹¹⁸ רש"י פירשה כאן ולא לעיל נה: כפה"ג דל"ג לה שם.

⁹¹⁹ הגר"א מחק ישעיה יצפה לנחמה, ובמסה"ש ע"פ אדר"ג מחק יחזקאל יפה לנחמה.

⁹²⁰ ע"כ עניני חלומות שעסק בהן מדף נה. אידי שהביא חלום טוב מן השלשה הצריכין רחמין. והדר לעניינו הראשון שהוא מנינים שבדברי חכמים, שהחל בד' צריכין להודות הקשור למשנתנו, והמשך עד ג' דברים מכריז עליהם הקב"ה, והשתא חוזר לכגון זה עד סוף הענין, וכפה"ג דלכאן שייכא גם ברייתא דמת בבית קודם הגוף הגוף וכו'.

"הגוף הגוף מעין משיבין ומרחיבין" סימן :

ג' נכנסין לגוף ואין נהנה, ג' אין נכנסין לגוף ונהנה,

ג' מעין עוה"ב, ג' משיבין דעת, ג' מרחיבין דעת.

"חמשה⁹²¹ וששה ועשרה" סימן :

חמשה א' משישים, ששה סימן יפה לחולה, ששה דברים מרפאין,

עשרה דברים מחזירין לחוליו. [קשואים: קטנים יפים, גדולים קשים].

ת"ר: מת בבית – שלום בבית. אכל ושתה – סימן יפה.

נטל כלים – סימן טוב, חוץ ממנעל וסנדל.

נתן המת – סימן טוב, חוץ מעפר וחרדל.

תמצית עניני האגדתא (נד: – נז:)

ד' צריכין להודות.

ד' מימרות דר' יהודה על שלשה: ג' צריכין שימור⁹²², ג' המאריך בהן וכו',

ג' מקצירין, ג' צריכין רחמים, ג' מכריז הקב"ה.⁹²³

ו' מימרות דרב חסדא על חלומות.

כמה מימרות בעניני חלומות.

(דברים בטלים, יצפה לחלום. חלומות רעים לאדם טוב).

הטבת חלום בפני שלשה, הטבת חלום ע"י תפילת רבש"ע.⁹²⁴

כמה מימרות בעניני חלומות. (כ"ד פותרים, אחר הפה, שר האופים.

ג' חלומות מתקיימין, מהרהורי ליבו עם תרי עובדי).

עובדא דבר הדיא עם כ"ב חלומות דאביי ורבא.

פתרונות דר"ש לבן אחותו, ורבי לב"כ, ור"ש לצדוקי.

פתרונות שונים: הרואה באר, ג' שלומות,

ישכים ויאמר דריב"ל בי"א ענינים.⁹²⁵

ת"ר ב' דברים, ר"ז ד' דברים.

⁹²¹ מסתמא צ"ל חמשה ששה ועשרה.

⁹²² יתכן שמימרא זו אינה אגב המנין, רק משום דחולה הוא מהצריכין להודות, ואגב זו הובאו האחרות.

⁹²³ ה' מימרות ראשונות (כולל הא דד' צריכין להודות) הן דר' יהודה, והאחרונה של ריו"ח משום פרנס טוב דהוא אגב מלך הנ"ל. ובתוך הדברים מתגלגלים עוד ענינים בדרך אגב.

⁹²⁴ אלא שמביא מה שאמרו תרי אמוראי אחריני באותו מעמד.

⁹²⁵ ובצירוף שור דלהלן הוא י"ב דברים.

ת"ר: ה' דברים בשור. חמור, חתול, ענבים, וסוס, ישמעאל וטייעא, גמל, פינחס, פיל, הונא חנינא והספד, יהא ש"ר תפילין ותפילה, בא על אימו, נערה המאורסה, אחותו ואשת איש. **רחב"א:** י"ב פתרונות. **ר' יוסף:** כ"ו פתרונות. **בריתות:** דם, נחש, ומשקין. **בריתא:** מלכים, נביאים, כתובים גדולים וקטנים, חכמים ות"ח, חיות, מתכת, פירות וירקות, צבעונין ועופות, **מנינים:** שלשה (כפול ה') חמשה ששה ועשרה. **השמטה:** ברייתא דמת.

עד כאן

הרואה מרקוליס – אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו. **לת"א בתוס':** ה"ה כל עבודת כוכבים, ובלבד שלא ראה לי יום. **לת"ב בתוס':** דוקא במקום שבונים שם עבו"ז או שהוקמה מחדש. **הא דנקט מרקוליס** – לת"א לפי שבמקומו של תנא היו עובדין לה, לת"ב משום שרוגמין בה אבנים בכל יום והוי כמגדל עכו"ם. **הא דאין רגילים לברך** – לת"א לפי שרואין תמיד, לת"ב לפי דאין מצוי ע"ז חדשה כגון מרקוליס.

הרואה מקום שנעקרה ממנו עבודת כוכבים בא"י – ברוך שעקר עכו"ם מארצנו וכשם שנעקרה וכו' והשב וכו'. **מקום שנעקרה בחו"ל** – לת"ק אין אומר והשב, ולרשב"א אומר. **נעקרה ממקום א' וניתנה במקום אחר** – במקום שניתנה אומר ברוך שנתן, ובמקום שנעקרה משם ברוך שעקר ע"ז מן המקום הזה.⁹²⁶

הרואה בבל הרשעה – מברך ה' ברכות, על בבל ובית נבוכדנצר ברוך שהחריב, גוב אריות או כבשן האש שעשה ניסים,

⁹²⁶ ועיי' ריש פרקין בתוס' שם בשם ירושלמי שדוקא כשנעקרה מכל א"י אומר מארצנו, וכאן נתבאר דממק"א אומר מן המקום הזה, וכמובן דכך יש לומר בחו"ל.

מרקוליס ברוך שנתן, ומקום שנוטלין ממנו עפר ברוך אומר ועושה גוזר ומקיים.

נח.

נתקללה בבל – נתקללו שכניה, **נתקללה שומרון** – נתברכו שכניה.

הרואה אוכלוסי ישראל – ברוך חכם הרזים.

ואין אוכלוסא פחותה מששים ריבוא.

אוכלוסי עובדי כוכבים – בושה אמכם.

[בן זומא ראה אוכלוסא ואמר וכו' וברוך שברא כל אלו לשמשני.

אורח טוב ואורח רע מה הן אומרים].

בבבל – אין אוכלוסא.

חכמי ישראל – שחלק מחכמתו ליראיו.

חכמי עובדי כוכבים – שנתן מחכמתו לבריותיו (וי"ג לב"ו).

מלכי ישראל – שחלק מכבודו ליראיו.

מלכי עובדי כוכבים – שנתן מכבודו לבריותיו (וי"ג לב"ו).

לקראת מלכי ישראל – ישתדל לרוץ, ואפי' לקראת מלכי עכו"ם.

עובדא דרב ששת וצדוקי, עובדא דרב שילא וההוא גברא.⁹²⁷

לך ה' הגדולה – **לר' שילא**: גדולה מע"ב, גבורה יצי"מ, תפארת חמה ולבנה

ליהושע, נצח מפלת רומי, הוד נחלי ארנון, כי כל מלחמת סיסרא, הממלכה

מלחמת עמלק. והמתנשא גוג ומגוג, לכל לראש אפי' ריש גרגיתא.

לר"ע: גדולה קרי"ס, גבורה בכורות, תפארת מתן תורה, נצח ירושלים, הוד בית המקדש.

נח:

בתי ישראל בישובן – ברוך מציב גבול אלמנה.

בחורבנן – דיין האמת.⁹²⁸

בתי עובדי כוכבים בישובן – בית גאים יסח ה'.⁹²⁹

בחורבנן – קל נקמות ה' קל נקמות הופיע.

(אנחה – שוברת חצי גוף וי"א כל הגוף).

משחרב ביהמ"ק – נגזר שבתי צדיקים ייחרבו, ועתיד הקב"ה להחזירן.

⁹²⁷ עובדא דר' ששת הובאה בקשר לברכה על מלך, ועובדא דר' שילא או דגם בה נענש מי שפגע בכבוד החכם, או משום דהזכיר בדרשתו את נחלי ארנון.

⁹²⁸ לרש"י היינו בכל בתי עשירים, ולהרי"ף דוקא בבתי כנסיות, וכע"ז בעכו"ם דבסמוך, ועי' אריכות בפוסקים.

⁹²⁹ יסח היינו יעקור, כמו ונסחתם, והוא פס' במשלי, וסיפיה ויצב גבול אלמנה שעל פיו נתקנה הברכה הנ"ל.

הרואה קברי ישראל – ברוך אשר יצר אתכם בדין וזן וכו' וכלכל וכו' ואסף וכו' ועתיד וכו'.
ור"נ מסיים בה ויודע... והוא עתיד... ברוך מחייה המתים.
קברי עכו"ם – בושה אמכם וגו'.

הרואה חבירו החביב עליו לאחר ל' יום – שהחיינו.
לאחר י"ב חדש – ברוך מחיה המתים.
(אין המת משתכח מן הלב אלא לאחר י"ב חדש).
על חבירו חכם – מברך אשר חלק ושהחיינו.

ראה: כושי, גיחור, לווקן, קפח, ננס, הדרניקוס – ברוך משנה את הבריות.
וכן בהקנין מלידה.
קטע, סומא, פתוי ראש⁹³⁰, חגר, מוכה שחין, בהקן בתר דאתיליד – דיין האמת.

פיל קוף וקופיף – משנה את הבריות.
בריות טובות ואילנות טובות – ברוך שככה לו בעולמו.

זיקין – לשמואל כוכבא דשביט.
לתוס' ליכא מאן דפליג, **לרש"י** לר"ה הוא וילון הנקרע ברקיע.
גמירי: דלא עבר כסלא, והא דנראה עובר –
היינו זיויה (או וילון, לתוס'), או כוכב דמיבעית.

כסיל וכימה – שוין בחשיבותן לקיום העולם.
כימה – כמאה כוכבי, י"א דמכנפי וי"א דמבדרן.
עש – היינו יותא, ומסתברא דהיינו זנב טלה.

נט.

זועות – גוהא.
מהו גוהא – **לאובא טמיא** ע"י שתי דמעות דהקב"ה, **לר"ק** ע"י שסופק כפיו.
לר"נ ע"י אנחה, **לרבנן** שבועט ברקיע, **לראב"י** שדוחק רגליו.
רעמים – **לשמואל** ענני בגלגלא, **לרבנן** ענני דשפכי מיא להדדי,
לראב"י ברקא תקיפא דמתבר גזיזי דברדא, והכי מסתברא.
לר"א ע"י זיקא דמנשב בפי ענני חלולי.

⁹³⁰ ע"י בפוסקים דפתויי הראש שייך למשנה הבריות, וכן נראה ברש"י לפנינו.

רוחות – זעפא. **כשבאין בזעם** – מברך שכחו וגבורתו מלא עולם.

בנחת – עושה מעשה בראשית.

גמירי: זעפא בליליא לא הוי, אלא אם התחיל ביום,

ותרתי שעי לא קאי, אלא אם מפסיק באמצע.

ברקים – ברקא.

ברקא יחידאה וחיורא וירוקתא – קשין,

וכן: **ענני** דסלקן בליליא ממערבית ואתין מדרומית, או דסלקן לאפי חברתה.

ונפק"מ למיבעי רחמי.

ענני דצפרא: דקטר בעיבא – יש בהן ממש, **בענני** – אין בהן ממש.

רעמים – נבראו לפשוט עקמומית שבלב.

הרואה קשת בענן – לריב"ל צריך שיפול על פניו, ולייטי עלה במערבא.

ומברך. **י"א** זוכר הברית **וי"א** נאמן בבריתו וקיים במאמרו.

ואר"פ דנימרינהו לתרווייהו, זוכר הברית ונאמן וכו'.

והתוס' העתיקו קודם נאמן וכו' ואח"כ זוכר. ואין חותמין.

על הזיקין וכו' – לכו"ע מברך או שכחו או מעשה בראשית.

על ההרים וכו' – לאביי כנ"ל, ולרבא רק עושה מעשה בראשית.

רקיע בטהרתה – עושה מעשה בראשית.

לאביי משכח"ל כי אתא מטרא כולי ליליא ובצפרא אתא איסתנא.

לר"ח מיום שחרב ביהמ"ק לא נראית רקיע בטהרתה.

נט:

הרואה חמה בתקופתה, לבנה בגבורתה וכוכבים במסילתן ומזלות כסדרן⁹³¹ –

אומר ברוך עושה מעשה בראשית.

תקופת חמה – כל כ"ח שנים.

והיינו כשנופלת תקופת ניסן בשבתאי בתחילת ליל ד' בשבוע.

המזלות – משמשין בסדר שצ"ח חנכ"ל.

תחילת הלילות כצנ"ש חל"ם, תחילת הימים חל"ם כצנ"ש.

⁹³¹ הגר"א הביא גי' הרי"ף והרא"ש בטהרתה במשמרותם בעיתם.

תקופה – מושכת מחברתה, ז' שעות ומחצה⁹³². ולשנה יום ורביע.

מחזור קטן – ד' שנים שמושכת חמישה ימים,

ונופלת בתחילת לילה, אבל לא בליל ד'.

ראשי המחזורים – דב"ז הגא"ו.

לפרקים – ל' יום.

פרת – מברך אגשרא דבבל, והאידנא לר"צ מבי שבור ולעיל ולר"י מאיהי דקירא.

דגלת – מברך אגשרא דשביסתנא.

חדקל – מימיו חדין וקלין. **פרת** – מימיו פרין ורבין.

(**בני מחוזה** – חריפין וגיחורין וניידי עינייהו, כדאי הטעם בגמ').

ראה שירדו גשמים:

לת"א: פורתא – מודים אנחנו לך על כל טיפה וטיפה שהורדת לנו.

וריו"ח מסיים בה, אילו פיננו וכו' עד תשתחוה בא"י רוב ההודאות,

ולרבא הקל ההודאות, **ואר"פ** שיאמר רוב ההודאות והקל ההודאות.

ומאימתי מברכין: משיצא חתן לקראת כלה.⁹³³

טובא – הטוב והמטיב.

לת"ב: אית ליה ארעא – הטוב והמטיב.⁹³⁴

לית ליה ארעא – מודים וכו'.⁹³⁵

בישתבח – אומר בא"י קל מלך גדול בתשבחות קל ההודאות.

בנה בית חדש וקנה כלים חדשים:

על שלו – אומר ברוך שהחיינו וכו'.

על שלו ושל אחרים – ברוך הטוב והמטיב.

אמרו לו ילדה אשתו זכר:

אשתו עמו – הטוב והמטיב.

מת אבא והוא יורשו – בתחילה אומר דיין האמת,

ולבסוף, אם יש אחים שיורשים עמו, הטוב והמטיב.

⁹³² דהיינו רביע משנת חמה שהיא שס"ה יום ורביע, ותקופה היא צ"א יום שעולין י"ג שבועות מלאים ועוד השעות הנ"ל.

⁹³³ ולרש"י דלת"א בפורתא מברכין מודים, ע"כ שיעור זה היינו פורתא, ועי' בסמוך. ומשמע בגמ' דאם רק שמע שירדו מברך הטוב והמטיב, ויל"ע אם שמע שירדו פורתא ואכמ"ל.

⁹³⁴ ולרש"י תי' זה קיים למסק', וכל מי שיש לו קרקע שותף עמו בטובה זו.

⁹³⁵ ולשון הגמ' והא דאתא טובא, ולפ"ז משיצא חתן היינו טובא, ובת"א חשיב ל"י פורתא, ועי' ביה"ל בשיטת הר"מ והשו"ע בסוגיא זו.

שינוי יין – א"צ לברך בורא פה"ג, אף ביין טוב ממנו.

שינוי מקום – צריך לברך בורא פה"ג.

היסח הדעת – כשינוי מקום. ירושלמי.

שינוי יין, ואיכא בני חבורה דשתו בהדיה – הטוב והמטיב.

לרשב"ם דוקא ביין טוב מן הראשון.⁹³⁶ ובמסופק שמא הוא טוב, ג"כ יברך.⁹³⁷

לר"ת סגי שאין האחרון משונה לגריעותא יותר מדאי.⁹³⁸

דעת י"מ אליבא דירושלמי: ביין חדש, ואח"כ ישן – מברך הגפן.⁹³⁹

בני חבורה הנ"ל – היינו אפי' אשתו ובניו עמו,

וביחיד, אין מברך אפי' שהחינו.

פרי חדש, כשאכלו – מברך שהחינו.

בנה בית חדש וקנה כלים חדשים:

אין לו כיוצא בהן – צריך לברך לכו"ע.

יש לו מירושה – לל"ק: לר"ה א"צ לברך ולריו"ח מברך,

ולל"ב: לתרוויהו מברך. (לר"מ אין מברך ולר"י מברך).

יש לו מקניה – לל"ק: לכו"ע א"צ לברך,

לל"ב: לר"ה א"צ לברך, לריו"ח מברך.

לר"מ: אין מברך, לר' יהודה: יתכן דאין מברך, ולריו"ח מברך.

פסקו תוס': דאפי' קנה וחזר וקנה, צריך לברך.

בגדים שאינן חשובין – אין מברך, כגון מנעלים ואנפילאות וחלוק.

קנה בגדים שחוקים – מברך. ירושלמי.

ניתן לו – להירושלמי הטוב והמטיב, ול"מ כן בבבלי.

לבש בגדים – אומר מלביש ערומים.

ס.

שקל בדקא בארעיה – מברך דיין האמת, אע"ג דסופה לטובה.

⁹³⁶ וכ"מ מרש"י, דפי' שינוי יין, דהיינו בטוב מן הראשון, ונראה דנקט' לא רק לרבותא דאין מברך דפה"ג, אלא גם דעל זה קאי הטוב והמטיב.

⁹³⁷ כך מפרש רשב"ם להא דרבי.

⁹³⁸ אף דמודה דמתח"י הירושלמי משמע כרשב"ם, מ"מ לדעתו הירושלמי מסיק לברך בכה"ג.

⁹³⁹ ומסיימו בה תוס' דלא מצינו כן בגמ' שלנו.

מצא מציאה – מברך הטוב והמטיב, אע"ג דאם ישמע המלך תהא לרעה.⁹⁴⁰

תפילות בימי העבור:

ג' ימים ראשונים – יבקש שלא יסריח הזרע אלא יקלוט.

מג' ועד מ' – יבקש שיהא זכר, ויועיל אם הזריעו בבת אחת.⁹⁴¹

(איש מזריע תחילה יולדת נקיבה, אשה מזרעת תחילה יולדת זכר).

ממ' יום ועד ג' חדשים – יבקש שלא יהא סנדל.

מג' חדשים ועד ששה – יבקש שלא יהא נפל.

מו' ועד ט' – יבקש רחמים שיצא בשלום.

הא דדינה נהפכה לבת ע"י תפילת לאה –

לת"א בגמ' הוא מעשה ניסים,

ולת"ב הוי בתוך מ' יום (והזריעו בבת אחת).

שמע קול צוחה בעיר – ל"ש תפילה שלא יהא בתוך ביתו וכנ"ל,

אבל מי שבטוח לבו בה', לא ירא מן השמועה הרעה.

הפוחד – חוטא הוא. **ובדברי תורה** – אשרי המפחד.⁹⁴²

הנאנח מתוך פחד – מביא יסורים על עצמו.

הנכנס לכרך⁹⁴³:

בכניסתו – אומר ירמה"א שתכניסני לכרך זה לשלום.

נכנס – אומר מודה אלה"א שהכנסתני לכרך זה לשלום.

בקש לצאת – אומר ירמהאו"א⁹⁴⁴ שתוציאני מכרך זה לשלום.

יצא – אומר מודה אלה"א שהוצאתני מכרך זה לשלום,

וכשם שהוצאתני לשלום כך תוליכני ותסמכני ותצעידני ותצילני וכו'.⁹⁴⁵

תפילות אלו – **לל"ק דר' מתנא** דוקא בכרך שאין דנין והורגין בו.

ולל"ב גם בכרך שדנין והורגין בו.⁹⁴⁶

⁹⁴⁰ דהיינו דאזלינן בתר השתא, ולא בתר סופה, הן לטב והן למוטב.

⁹⁴¹ משמע דכיון דיש אפשרות כזו ממילא ל"ה תפילת שוא, ואפשר דצריך לפרש זאת בתפילתו, שמבקש רק אם הזריעו בב"א.

⁹⁴² ופירש"י שע"י כך נותן לבו לחזור על תלמודו. ועי' תוס' גיטין דד"ת לאו דוקא אלא ה"ה כל פחד שאינו בלי סיבה, יעוי"ש.

⁹⁴³ סוגי' זו כבן עזאי דמתני' (לעיל נד.) דמתפלל ארבע.

⁹⁴⁴ לפנינו איתא רק בתפילה זו גם א' אבותי, וצ"ב אם זה בדוקא.

⁹⁴⁵ ועי' לעיל כ"ט: נוסח תפילת הדרך ודיניה.

הנכנס לבית המרחץ – אומר ירמיה'א שתצילני מזה וכיוצא בו ואל יארע וכו',
ואם יארע... תהא מיתתי כפרה וכו', ולאביי לא יאמר סיום זה.
(לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן).
ביציאתו – אומר מודה אלי'א שהצלתני מן האור.

הנכנס להקיז דם – אומר ירמיה'א שיהא עסק זה לי לרפואה ותרפאני,
כי קל רופא נאמן אתה ורפואתך אמת,
לר' אחא⁹⁴⁷ מסיים לפי שאין דרכן של בני'א לרפאות וכו', **ולאביי** לא יאמר זאת.
(ניתנה רשות לרופא לרפאות).
קם מהקזתו – אומר ברוך רופא חנם.⁹⁴⁸

ס:

הנכנס לבית הכסא – אומר התכבדו מכובדים וכו' תנו כבוד וכו',
הרפו ממני וכו'.
ולאביי לא יאמר הרפו ממני, אלא שמרוני וכו' עד שאכנס וכו'.
כשיוצא – אומר ברוך אשר יצר את האדם בחכמה וכו'.⁹⁴⁹
וחותם: לרב רופא חולים, **לשמואל** רופא כל בשר, **לרב ששת** מפליא לעשות,
לרב פפא רופא כל בשר ומפליא לעשות.
בחכמה: רש"י פי' כמו מפליא לעשות, שהרוח משתמרת בגוף נקוב,
לתוס' ע"פ תנחומא שהתקין מזונותיו ואח"כ בראו.

הנכנס לישן על מטתו – אומר משמע ישראל עד והיה אם שמוע,
ואומר ברוך המפיל וכו' ירמיה'א שתשכיבני וכו'.⁹⁵⁰
כשמתעורר – אומר: אלוקי, נשמה שנתת בי וכו'.
כששומע קול תרנגול – יאמר אשר נתן לשכוי בינה להבחין וגו'.
רש"י פירש דשכוי היינו תרנגול, ועי' ברא"ש.⁹⁵¹

⁹⁴⁶ דל"ק אם לא יפגע לא יתקן כיון שדנין כדן, ול"ב יתכן שלא יפגע ומ"מ לא ילמדו עליו זכות.

⁹⁴⁷ ולהג' הגר"א הוא המשך הברייתא.

⁹⁴⁸ ועי' הגר"א שהביא מבה"ג ורמב"ם לגרוס רופא חולים, ועיי"ש עוד שהגיה את התפילה הקודמת.

⁹⁴⁹ לפנינו הגירסא חללים חללים, ובמסוה"ש מבי' גי' הרא"ש והרי"ף חלולים חלולים, והגר"א הגיה אפי' שעה אחת דליתא לפנינו.

⁹⁵⁰ הגר"א כותב דותן חלקי היא תוספת של ר' עמרם גאון, ומסתמא כוונתו עד ואל יבהלוני.

⁹⁵¹ דשכוי הוא גם לב, ועיקר הברכה היא על הבחנת הלב, יעוי"ש.

לא שמע קול תרנגול – לתוס' מברך, אם נהנה מהאור.
 כשפותח עיניו – יאמר ברוך פוקח עורים.
 כשמתיישר ויושב – יאמר ברוך מתיר אסורים.
 כששובש – יאמר ברוך מלביש ערומים.
 כשמזדקף – יאמר ברוך זוקף כפופים.
 כשיורד לקרקע – יאמר ברוך רוקע הארץ על המים.
 כשהולך – יאמר ברוך המכין מצעדי גבר.
 כשנועל מנעליו – יאמר ברוך שעשה לי כל צרכי.
 כשקושר חגורו – יאמר ברוך אוזר ישראל בגבורה.
 כשעוטף ראשו בסודר – יאמר ברוך עוטר ישראל בתפארה.
 וה"ה כל כובע וכל כיסוי. תוס'.

אם אינו נהנה, כגון שוכב על מיטתו –
 לא יברך עוטר ישראל ומלביש ערומים וכיוצא בהן.
 מי שלא ראה מאורות – ע"י מגילה (כד:) לגבי ברכת יוצר.
 כשמתעטף בציצית – יאמר ברוך אקב"ו להתעטף בציצית.
 כשמניח תפילין בזרועו – יאמר ברוך אקב"ו להניח תפילין.
 בראשו – ברוך אקב"ו על מצות תפילין.
 לרש"י במנחות: אם לא סח – מברך רק להניח וקאי גם על ש"ר,
 בסח – מברך על ש"ר על מצות.
 לר"ת והגאונים: לא סח – מברך על ש"ר רק על מצות,
 סח – מברך על ש"ר להניח ועל מצות.
 תפילין – אין מעכבין זה את זה.
 המניח של ראש לבד – לר"ת יברך להניח ועל מצות⁹⁵², לרש"י להניח.

כשרוחץ ידיו – יאמר ברוך אקב"ו על נטילת ידים.
 כשרוחץ פניו – יאמר ברוך המעביר חבלי שינה וכו' ויהי רצון וכו',
 בא"י גומל חסדים טובים לעמו ישראל.

על הרעה – צריך לקבל בשמחה ולברך דיין האמת בלבב שלם,

⁹⁵² התוס' הביאו שכן פי' ר"ת בתשובותיו ושכ"כ ר' אלחנן בסדר תקון תפלה שלו.

והביאו על זה בגמ' מארבעה מקראות.
לעולם יהא אדם רגיל לומר: **כל דעביד רחמנא לטב עביד**.
והביאו על זה עובדא דר' עקיבא.

סא.

לעולם יהיו דבריו של אדם מועטין לפני הקב"ה.⁹⁵³
וייצר – לר"נ בר"ח שני יצרים, לרשב"פ או לי מיוצרי ומיצרי,
לר' ירמיה ב"א דו פרצופין נבראו באדם הראשון.⁹⁵⁴
ויבן י"א את הצלע – ח"א פרצוף, וח"א זנב.
אחור וקדם צרתני – למ"ד פרצוף כפשוטו,
ולאידך כר"א אחור למעשה בראשית וקדם לפורענות דמבול.
בגדולה – מתחילין מן הגדול, שהקדים אהרן לבניו.
בקללה – מתחילין מן הקטן, שהקדים נחש לחוה וחוה לאדם.
זכר ונקבה בראם – למ"ד פרצוף כפשוטו,
ולמ"ד זנב היינו שעלה במחשבה לבראות ב'.
ויסגור בשר תחתנה – למ"ד פרצוף כפשוטו, למ"ד זנב למקום חתך.
"ויבן" – למ"ד זנב שפיר,
למ"ד פרצוף היינו שקילעה, או שבנאה כאוצר.
ויביאה – מכאן שיחזור גדול עם קטן בשושבינות.
למ"ד פרצוף – מסתברא דגברא סגי ברישא.
אחורי אשה בדרך – לא יהלך, ואפי' אשתו.⁹⁵⁵
נזדמנה לו אשת איש על הגשר – יסלקנה לצדדין.
העובר אחורי אשת איש בנהר – אין לו חלק לעוה"ב,
ופירשו תוס' דהיינו אם רגיל בכך, לפי שעייז יבוא לידי ניאוף.
המרצה מעות לאשה כדי להסתכל בה –
אפי' יש בידו תורה ומע"ט כמשה רבינו לא ינקה מדינה של גיהנום.
וילך מנוח אחרי אשתו – לר"נ כפשוטו וע"ה היה, לרנב"י אחרי דבריה ועצתה.

⁹⁵³ זה מובא אידי דר"ה א"ר משום ר"מ. ואח"כ חסר פסקא בכל לבבך בשני יצריך וכו', ועל זה קאי דרשה דוייצר וממילא דורש כל פרשת יצירת האדם, ונסתעף מזה ענין אחורי אשה, ואח"כ חוזר לענין היצרים.

⁹⁵⁴ ומבואר להלן דכן הוא למ"ד פרצוף, ומ"ד זנב יפרש כרשב"פ.

⁹⁵⁵ וא"י להלן דזיל קרי בי רב הוא.

אחורי ארי – עדיף מאחורי אשה.

אחורי אשה – עדיף מאחורי עכו"ם.

אחורי עכו"ם – עדיף מאחורי ביהכנ"ס בשעה שהציבור מתפלל.

אבל: אם דרי מיד, או איכא פתחא אחרינא, או רכיב חמרא,

או מנח תפילין – לית לן בה.

יצר הרע – לרב דומה לזבוב, ולשמואל דומה לחטה.

ב' כליות – ימין יועצת לטובה ושמאל יועצת לרעה.

ת"ר: כליות יועצות, לב מבין, וכו'.⁹⁵⁶

סא:

צדיקים – יצ"ט שופטן, **רשעים** – יצה"ר שופטן,

בינונים – זה וזה שופטן.

כגון רבה ואביי – לרבה בינונים, לאביי צדיקים.

העוה"ז נברא לאחאב בן עמרי, **ועוה"ב** לר' חנינא בן דוסא.

בכל נפשך – למי שגופו חביב עליו יותר מממונו.

בכל מאדך – למי שממונו חביב עליו מגופו.

בכל נפשך – אפי' נוטל את נפשו, ומייתי עובדא דר"ע.

כנגד המזרח – לא יקל אדם ראשו, וכנ"ל (נד).

לרב האיסור רק מצופים ולפנים וברואה,

וריו"ח מוסיף כשאין גדר, ובזמן שהשכינה שורה.

הנפנה ביהודה – לא יפנה מזרח ומערב, אלא צפון ודרום.

לת"ק אסור אפי' צדדין שביהודה,

לרבנן בתראי אסור רק כנגד ירושלים,

ולר' יוסי אסור רק ברואה וכשאין גדר ובזמן שהשכינה שורה.

(בברייתא השניה, ר' יוסי קאמר רואה, ור' יהודה בזמן שביהמ"ק קיים).

ולר' עקיבא אסור אפי' בחוץ לארץ.⁹⁵⁷ וכן נהג רבה.

הנפנה בגליל – לא יפנה אלא מזרח ומערב.

⁹⁵⁶ ונתפרש שם תפקידי לשון פה ושט קנה ריאה כבד מרה טחול קרקבן קיבה ואף.

⁹⁵⁷ במדינות שממזרח וממערב לא"י כיהודה.

סב.

הלכות בית הכסא שנהגו ר' יהושע ור' עקיבא:

אין נפנין מזרח ומערב אלא צפון ודרום.

אין נפרעין מעומד אלא מיושב.

אין מקנחין בימין אלא בשמאל.

טעמא דאין לקנח בימין – לרבא מפני שהתורה נתנה בימין,

לרבב"ח מפני שקרובה לפה וכן לר"א, **לרשב"ל** מפני שקושר בה תפילין,

לרבנ"י מפני שמראה בה טעמי תורה, וכן לר"ע,

לר' יהושע מפני שכותב בה.

מותר **ליכנס אחר רבו לביהכ"ס** וכדו' כדי ללמוד הל' צניעות.

רב שח וצחק ועשה צרכיו.

הצנוע בביהכ"ס – נצול מנחשים עקרבים ומזיקין.

וי"א אף חלומותיו מיושבין עליו.

קבלה בבית הכסא – צניעותא ושתיקותא.

קבלה דיסורי – שתיקותא ומיבעי רחמי.

זהירות ממזיקין דביהכ"ס:

אביי נכנס עם כבש, ואין ליכנס עם עז.

רבא מקרקשי ליה דביתהו, ואחר שמלך מנחא ידיו על רישיה.

אחורי הגדר – לעולא נפנה מיד,

ולאיסי ב"נ כ"ז שמתעטש מלטה ואין חבירו שומע.

ובשומרי טהרות לכו"ע נפנה מיד.

בבקעה – לעולא כ"ז שמתעטש וכו', **לאיסי ב"נ** כ"ז שאין חבירו רואהו.

לת"א בגמ' היינו שאין רואין זה את זה כלל, **ולר"א** שאין חבירו רואה פירועו.

ובטהרות – לת"א הקילו גם לאיסי ב"נ שיוכל לראות,

ולרב אשי אפשר שחבירו לא יראה פירועו והוא יראה את חבירו.

משמרי טהרות של שמן בית הבד :

כשנפנין מאחורי הגדר, אין לחוש שנכנס ע"ה ונגע.

כל זמן שעדיין השומר רואה, הטהרות טהורין.

צנוע – אין קורין אלא למי שצנוע בבית הכסא.

כשם שנפרעין מן המתים, נפרעים מהספדנין והעונין אחריהן.

איזהו צנוע – הנפנה בלילה כדרך שנפנה ביום,⁹⁵⁸

ולר"א יש לומר במקום שנפנה ביום, דהיינו בקרן זוית.⁹⁵⁹

להתרחק בלילה – אין צריך, וכן נהגו רבא ור"ז.

ינהיג אדם עצמו לפנות שחרית וערבית, שלא יצטרך להתרחק.

וכן אמר בן עזאי השכם וצא הערב וצא.

היושב ומשמש – קשה לכשפים. ולכן משמש⁹⁶⁰ ושב.

ישב ומשמש – כשיעמוד יאמר: לא לי לא לי וכו'.

סב:

משכב – חוץ מקרקע. **מושב** – חוץ מקורה.

שינה ויציאה בעמוד השחר – כאסטמא לפרזלא.

מילי דבר קפרא:

אכול כשאתה רעב, שתה בצמאך, צא כשאתה צריך לנקבדך.

כשיש קונים, הזדרז למכור.

כשיצא לשבילי השדה – לא יסתכל לצדדין משום צניעות.

יושב בבית הכסא ובא חבירו – לר' אבא ישתוק,

ולר' ספרא יש לחוש לעמוד החוזר, ויאמר לו ליעול.

[ברשי"י פירש הנידון על הדיבור, ועי' הג' הגר"א].

בעזרה – היה מדורה, וביהכ"ס של כבוד וכו'.

כהן המיסך רגליו – טעון טבילה.

עמוד חוזר, מביא לידי הדרוקן. סילון החוזר, מביא לידי ירקון.

אמר דוד לשאול:

בן הריגה אתה משום רודף, וצניעות שבך חסה עליך.

המבזה את הבגדים – סוף אינו נהנה מהם.

דוד אמר "מסית" כלפי מעלה, ונכשל במנין בני"י בלי כופר.

והיה דבר, י"א כמשחיטת תמיד עד זריקתו, וי"א עד חצות.

ומת אבישי בן צרויה ששקול כרובה של סנהדרין.

⁹⁵⁸ פירש"י לענין פירוע טפח וטפחיים כדלעיל כג': ולענין נפרעין מיושב.

⁹⁵⁹ דאם יש קרן זוית בסמוך, צריך להסתלק לשם. רש"י.

⁹⁶⁰ היינו לפתוח נקבים, דלא כיי"מ את המושב אם מלוכלך. רש"י.

ראה ה' וינחם – לרב ראה יעקב אבינו, לשמואל אפרו של יצחק, לר"צ נפחא כסף כפורים, לר"ח ביהמ"ק⁹⁶¹.

הנכנס לבית הכנסת ע"מ שלא לעשותו קפנדריא – מותר לעשותו קפנדריא. היה שם שביל מעיקרו – מותר. נכנס להתפלל – מותר.⁹⁶²

הרוקק בהר הבית בזמן הזה – כאילו רוקק בבת עינו. בבית הכנסת – קפנדריא אסור, רקיקה ומנעל מותר. מקור איסור רקיקה בהר הבית – לת"ק ק"ו ממנעל בהר הבית, לר"י ב"ר יהודה ק"ו משק לפני מלך בש"ו.

סג.

במקדש – אין עונין אמן אלא בשכמל"ו על כל ברכה. המקור דשואל בשלום חבירו בשם – מבוז, ואין לבוז דמדעתו עבד. ומהמלאך לגדעון יש לדחות משום דהוי אמירה בשם הקב"ה ולא ברכה. והטעם לתקנה זו, דהפרו תורתך משום עת לעשות לה'. עת לעשות וגו' – מתפרש מרישיה דהקב"ה מעניש כשעוברים רצונו. ומסיפיה דיש זמן שצריך להפר תורה לכבוד שמים, כגון שאילת שלום בה', ואליהו בהר הכרמל, ולכנס ד"ת וכדלהלן.

הלל הזקן: בשעת המכניסין, ובדור שתורה חביבה, פזר. בשעת המפזרין, ובדור שאין תורה חביבה, כנס.

דרשות דבר קפרא:

זלת, קבוץ קנה מינה.

באתר דלית גבר כלל, תמן הוי גבר.

וש"מ דבשוין לא תהוי גבר.

פרשה קטנה שכל גופי תורה תלויין בה, בכל דרכיך דעהו וגו'.

ואפ"י לדבר עבירה (פירש"י תן לב אם זה לצורך מצוה).

⁹⁶¹ ומסיק דמסתברא כמ"ד ביהמ"ק, ויתכן דזה רק ביחס למ"ד כסף כפורים שלא נאמר בו ראייה, ודו"ק.

⁹⁶² וג"י הרי"ף והרא"ש מצוה.

ילמד אדם בנו אומנות נקיה וקלה, כגון מחטא דתלמיותא.

בריות דרבי:

לעולם אל ירבה אדם רעים בתוך ביתו.

אל ימנה אדם אפוטרופוס בתוך ביתו.

פרשת סוטה נסמכה לפרשת נזיר, שהרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין, אריו"ח: סוטה נסמכה לתרו"מ, שאם אין נותן תרו"מ יצטרך לכהן ע"י אשתו, וסופו נצרך להן בעצמו, ואם נתן מתעשר.

המשתף שם שמים בצערו⁹⁶³ – כופלין לו פרנסתו,

וי"א פרנסתו מעופפת לו כציפור.

המרפה עצמו מד"ת, אפי' ממצוה אחת, אין בו כח לעמוד ביום צרה.

עיבור שנים וקביעת חדשים – אין מעברין אלא ביהודה.

מי שלא הניח כמותו בא"י, יכול לעבר בחו"ל.

המעבר בחו"ל ואין ראוי לכך –

ראוי לנדונו, והשומעין לו ככופרים באלקי ישראל.

סג:

חכם שטמא ואסר – אין חבירו רשאי לטהר ולהתיר.

להחמיר רשאי, וכן כשצריך שלא יגררו אחריו.

דרשות רבותינו כשנכנסו ליבנה (והמסתעף):

א. ת"ח שהולכים מעיר לעיר ללמוד תורה, נקראים מבקש ה',

מק"ו ממי שיצא י"ב מיל לאהל משה שבמדבר.

פנים אל פנים – י"א אני ואתה נסביר פנים בהלכה,

וי"א כשם שהסברתי לך פנים, כך הסבר להם והחזר האהל,

ואם אין אתה מחזיר, יהושע בן נון יהא משרת תחתיך.

ב. חביבה תורה על לומדיה בכל יום כיום שנתנה מסיני.

אדם שלא קרא שמע ערב אחד, דומה כמי שלא קרא מעולם.

הסכת – עשו כתות, שאין תורה נקנית אלא בחבורה.

(העוסקים בתורה בד בבד, חרב עליהם ומטפשים וחוטאים).

⁹⁶³ שמברך דיין האמת או שמבקש רחמים. רש"י.

ד"א: הסכת – כתתו עצמכם על ד"ת, שאין מתקיימין אלא בממית עצמו.
ד"א: הסכת – לעולם ילמוד אדם תורה מרבו ואח"כ יהגה.
חמאה של תורה – במי שמקיא חלב אמו עליה.
תלמיד שכוּעס עליו רבו ושותק – זוכה להבחין בין דם טמא לטהור.
תלמיד שכוּעס עליו רבו ב"פ ושותק –
 זוכה להבחין בין דיני נפשות לדיני ממונות.
 (הרוצה שיתחכם, יעסוק בדיני ממונות).
המנבל עצמו על ד"ת – סופו להתנשא, ואם זמם – יד לפה.

ג. בני יתרו נצלו ממלחמה בזכות שעשה חסד עם ישראל, אע"פ שלכבודו,
 ק"ו למארח תלמיד חכם בביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו.
ד. אסור לתעב מצרי, כי גר היית בארצו, אע"פ שלצרכן עשו,
 ק"ו למארח ת"ח וכו'.
ה. עובד אדום כבד ורבץ לפני הארון, ונתברך כדלהלן,
 ק"ו למארח ת"ח וכו'.
ברכת עובד אדום – אשתו וחי' כלותיו ילדו ששה בכרס א',
 ונמצאו נ"ד ועוד חי' בנים דמעיקרא, ס"ה ס"ב.
 (אסור ללוי משורר, להיות שוער).

סד.

מימרות דר' אבין הלוי:

א. הדוחק את השעה, שעה דוחקתו, הנדחה מפני השעה, שעה נדחית מפניו.
(סיני ועוקר הרים – סיני עדיף. ומייתי עובדא דרבה ור"י).
ב. יענך... אלקי יעקב – בעל הקורה יכנס בעובי הקורה.
ג. הנהנה מסעודה שת"ח שרוי בתוכה – כאילו נהנה מזיו שכינה.
ד. הנפטר מחבירו – אל יאמר לו לך בשלום אלא לך לשלום.
ה. הנפטר מן המת – אל יאמר לו לך בשלום אלא לך בשלום.

היוצא מביהכנ"ס ונכנס לביהמ"ד ועוסק בתורה – מקבל פני שכינה.
תלמידי חכמים אין להם מנוחה לא בעוה"ז ולא בעוה"ב.
תלמידי חכמים מרבין שלום בעולם.

הדרן עלך הרואה וסליקא לה מסכת ברכות